

सं
स्व
स
सभा नंतस्वामी.
भीष्मपर्व.
ओंव्या.

मांधवचंद्रोबा.

यांनीं.

वहू करून.

लोककल्याणार्थ

स्वताच्या

शिला छापखान्यांत छापिल्या.

मुंबई.

शके १७८८

सन १८६६

सुभानंतस्वामीकृतभीष्मपर्वओंव्या १

अध्याय १

आदीं वंदिला विघ्नेश्वर जो सकल-कला ईश्वर
ज्याचे स्मरणें विघ्नांधकार हरे हरिभक्त-जनाचा १
जो विघ्न-कुंजरातें केशरी जो विघ्नतमा सूर्य निर्धारीं
जो विघ्न-तृणाग्नी चराचरीं चालागीं विघ्नेश्वर नाम तुझें २
ऐसा स्तविला विघ्नेश्वर ठेविला तेणें मस्तकीं अभयकर
म्हणे रचीं यथ सुंदर मत्स्यसादेन काव्यटीका ३
प्रसन्न होतां ज्ञानगणेश मग नमिलें शारदेस
माते कृपा करीं अशेष भारथ वदवीं ममसुरखें ४
भारथामाजी भीष्मपर्व श्रीकृष्ण-वाक्याचें लाघव
युद्धारंभ-गती अपूर्व वदवीं सर्व ममसुरखीं ५
तव शारदा प्रघटली अंतरीं म्हणे यथ करावा बरबिचापरी
म्हणोनि हस्त ठेविला शिरीं कृतकृत्यता निर्धारीं मी मानीं ६
आतां नमु तो सद्गुरु जो परमात्मारूप ईश्वर
जेणें फेडिला भवांधकार स्वहस्त माथां देवुनी ७
सर्वदेवमय सद्गुरु कोणा नेणवे ज्याचा पारु
त्यासी दीर्घ दंडनमस्कार केला म्या निर्धारीं ८
प्रत्यक्ष आला ध्यानांतरीं प्रेरिता झाला मदंतरीं
यथारंभ करीं निर्धारीं म्हणे कृपेनें आपुल्या ९
ऐसें रद्गुरुचें वरदान झालें तेणें मन्मन उल्हासलें
एवं संत-परंपरेतें नमिलें एकाभावे साष्टांगीं १०

तेव्हां म्हणे मनमोहन धर्मा उपाय नचले आन
 शिष्टाई नमनीं दुर्योधन मरणा धरणें घेतलें ३१
 नाइके पित्याचें वचन नाइके गांधारीचें वचन
 नमानी भीष्म-द्रोण-श्रवण विश्वासी पूर्ण कर्णादी ३२
 तयांनीं सांगितलें कारण भीमार्जुनाचें आम्हीं करूं हनन
 जय साधूनी तुजलागुन देवुं राया निश्चयें ३३
 ऐसें धर्मसी कथन करुन म्हणे निघावें कुरुक्षेत्रालागुन
 ऐकोनि सेनादि राजनंदन घेवुनी पंडुनंदन निघाले ३४
 कौरव-हेर जावुन वार्ता जाणविती राया कौरवनाथा
 सैन्य घेउनी पांडव तखता कुरुक्षेत्रा पावले ३५
 ऐकोनि दूत सुखींची वार्ता दुर्योधन आज्ञापी सैनिकां समस्तां
 रथ-कुंजर-हय-पायदळ-गणिता गणिलें असे पूर्वचि ३६
 ऐसें कौरव-सैन्य चालत गगनीं धुळोरा झाला बहूत
 तों दुर्योधनादी नृप समस्त आपुले पितरां नमिती ३७
 स्त्रिया पुत्रादीक अप्रबुद्ध माता पिता मैत्र वृद्ध
 यांसी आज्ञा मागेनि सिद्ध चालिले कुरुक्षेत्रीं सर्वही ३८
 पावले सर्वही कुरुक्षेत्रा सेनापदळ गंगापुत्रा
 देवोनि रचिली सेना पात्रा-सागरातुल्य विशाल ३९
 इतुकी कथा गताध्यायीं राया तुम्हीं श्रवण केली सर्वही
 उद्योगपर्व तेथोनि पाहीं संपूर्ण झालें पांचवें ४०

भीष्मपर्व-

५

आतां सादर ऐकें करुनी श्रवण जें भीष्मपर्व रसाळ पूर्ण
श्रीकृष्ण-लीळा अद्भुत जाण ऐकें सावधान होउनी ४१
ऐसीं दोन्हीं दळें कुरुक्षेत्रासी तों श्रीकृष्ण म्हणे धर्मासी
रणासी भूमी पाहिजे जैसी पाहुं तैसी निजांगें ४२
म्हणोनी पार्थ हृषीकेशी जाती दोघे ब्राम्हणवेशीं
हिंदुनी पाहती भूमीसी जे कठोर निर्दय तेकाळीं ४३
तंव पिता पुत्र एके ठाई खनन करीत पाहिले पाहीं
तों व्याळरूपें श्रीकृष्णें पार्थीं डंसिलें तथा कुणधिया ४४
तो पडला निचेष्टित पृथ्वीवरी दुःखें तळमळे त्या अवसरीं
पीतवास नपाहे त्यासरी आपुल्या विचारीं तो वर्ते ४५
बाप नपाहे तथा अवसरीं म्हणोनी पुसताहे सुंदरी
पुत्र व्याळें दंशितां निर्धारीं तुम्हीं अंतरीं उगे कैसे ४६
त्यासी कांहीं उपाव करीं मग येर बोले ते अवसरीं
म्हणे ऐकें वल्लभे सुंदरी सरला ऋणानुबंध पै याचा ४७
तव म्हणती हे दोघेजण पुत्राच्या विषासी कंरीं निवारण
येर म्हणे तुम्हीं ब्राम्हण होउन लोभीं मन गुंतविलें ४८
मिथ्या माया मिथ्या संसार स्त्री-पुत्र गृहादी भ्रमाकार
कोण वांचला मरता विस्तार मृगजळन्याय असे कीं ४९
नदीसी पूर आलियावरी वाहोनि काष्ठें मिळती एकसरीं
वियोगें विघडती मग दुरी तथापरी हा संसार ५०

याचा आसुचा ऋणानुबंध तुटला सर्वेचि भुजेंगे उंश केला
 ब्राम्हण म्हणे गा भलामला परमार्थवंत तूं होसी ५१
 पार्थालागीं म्हणे पाहीं रणस्तंभ घालावा या ठाई
 बोलत चालतां तयाच्या गृहीं गेले झडकरी ते धवां ५२
 तयाची भार्या अति सुंदर तिसीं सांगितला विचार
 सर्पे उंशिला तव प्यतार ते म्हणे थोर नवल काय ५३
 जैसे अस्तमानी एके वृक्षीं येऊनि वेंसती अनेक पक्षी
 प्रभाते उडोनी जाती दक्षी आहारार्थ मेदिनी कमोनी ५४
 तैसाचि असे हा संसार स्त्री पुरुष आणी कन्या कुमार
 श्रीकृष्ण म्हणे पार्थासीं विचार ऐकें साचार दयेचा ५५
 इतुफियांत पुत्राचें प्रेत पिता येऊनि आला तरित
 कांता येऊनि त्यासी नपाहत मग म्हणत रण येथ कस्तूरी ५६
 मग देवें विष उतरविलें तों त्या कृषीवळा प्राण परतले
 श्रीकृष्णार्जुन त्यावेळें धर्मपासीं पें आले ५७
 म्हणती तीक्ष्ण स्थान बहिलें रणस्तंभसि असे विलोकिलें
 मग वर्तमान सांगितलें त्या कृषीवळ भूमीचें ५८
 निष्ठुर पुत्रासीं पिता स्त्री म्हणे केंचा भर्ता
 ऐसिया स्थळीं संग्राम करितां क्षण नलगतां जय लाभे ५९
 रणस्तंभ पुरावा तयेस्थानीं कौरव समूळ जाती नाश होवोनी
 पशुप्राय बधवितां महारणीं यश तुम्हांलागोनी येइल ६०

भीष्मपर्व.

७

धर्म म्हणे जगजीवना सूत्रधारका मनमोहना
 आधीन असतां सकळरचना पुतळे आम्हां नाचविसी ६१
 तो श्रीकृष्ण भीमाते म्हणे तुझिया पुत्रा बघीतें
 पाताळाहोनी या युद्धातें पाचारेनी आणिजे ६२
 भीम म्हणे पत्र पाठवितां बघी येइल क्षण नलगतां
 बाणायां पत्रिका लिहूनि देतां येइल जाण कृष्णनाथा ६३
 मग पत्र लिहूनी त्वरित बाणायां खिलिलें असत
 पाताळपथें सोडिला जात वेगेंकरुनी ते समयी ६४
 तेव्हां राजा म्हणे ऋषीप्रती तयाची कैसी झाली उत्पत्ती
 ते सविस्तर वाक्यपंथीं बघीची उत्पत्ती सांगावी ६५
 वैशंपायन म्हणे नृपती पांडुराजा निमाला बनावती
 पांचही कुमर आणी कुंती ब्राम्हणी हस्तिनावतीं आणिले ६६
 विशाळ पांडुरायाचें सदन दीधले सर्व संपत्ती भरुन
 कुमरांसहीत कुंतीसी जाण नेमोनि दीधले धृतराष्ट्रें ६७
 पंधरा दिवस लोटतां जाण धृतराष्ट्र येउनी आपण
 कुमरांसि करुन इच्छितार्पण करी समाधान कुंतीचें ६८
 दिवसेंदिवस कुमर प्रबुद्ध झाले कौरवांसंगें खेळतां स्वमेळें
 पैजे पण जिंकी भीम बळें म्हणोनीं वैर कल्पिलें ६९
 फळें तोडितां कौरवांते अवघे पाहोनी वृक्षावरुते
 तोची दुम ताडितां लाते तळीं पडती भडभडें ७०

सुभानंतस्वामी.

ऐसी भीमाची आंगवण शकुनी दुर्योधन आणी कर्ण
खेळतां दचकोनि कौरवगण म्हणती दारुण दिसताहे ७१
हा होइल महा पराक्रमी आमुतें जिणेले संग्रामी
आतांचि यासी विचार आम्हीं शीघ्रकालें योजिजे ७२
म्हणूनि मांडिली विवंचना त्यांत म्हणती करूं वनभोजना
भोजनामाजी भीमसेना घालोनि विष मारावा ७३
म्हणोनि वनभोजन गंगातटीं सहसामोयी सिद्ध ताटीं
पाचारोनि पांचहि मंडपानिकटीं तेथें कीडतां बहु श्रमले ७४
रात्रिभोजन आरंभिलें भीमासि विषमोदक वाटिले
ऐशापरी पै भोजन झालें राख्या रचिली भिन्नभिन्न ७५
तां विषें घेरला भीमसेन मग चौघे मिळाले दुर्जन
नागपाशीं रुढट बांधोन गंगेंत लोटुनी दीधला ७६
तेव्हां वाहवत गेला पाताळा विरवार झोंबले सर्वंगाला
हा कथाभाग आम्हीं पहिला आदिपर्वी कथियेला ७७
तेथ पाताळगंगा हाटकेश देव तेव्हां नागकन्या तपकरी अपूर्व
भतारइछोनी बळिया मानव पद्मावती यानामें आराधी ७८
तेव्हां गौरी प्रत्यक्ष झाली म्हणे ऐकें तक्षकबाळी
वाहोनि येइल त्या माळ घालीं तें पित्यासि तीणें सांगितलें
त्याणे तक्षका आज्ञा केली पुरुष वाहोनि येइल गंगाजळीं
तयासी काडोनी थडी ते वेळीं आम्हा कारणें सागें याटो

भीष्मपर्व.

९

आज्ञेसरिसे दूत गेले तों तेथे भीम-शरीर पाहिलें
 विरवारीं विष उतरिलें पूर्वलि जें कां सर्वही ८१
 मग चेतना आली भीमा पाश तोडोनी पाहे स्वधामा
 दिशा विलोकितां घातकर्मा कौरवीं केलें जाणवले ८२
 तो चमत्कार तक्षक-दूतीं जाऊनि कथिला वासुकीप्रती
 प्रेतत्व लोपुनी सजीव भूतीं मनुष्य एक पातळा ८३
 मग वासुकी येऊनि आपण म्हणें हा होच कृष्णप्रियरत्न
 स्तवन करोनी आठवी वरदान कन्या बोलिली जें कांहीं ८४
 म्हणे हेंतों पाताळ सुवन कृष्णसेवक आम्हीं सर्पस्थान
 तुं मृत्युलोकिचा अससी कोण मानवां जाण दुर्घट येणें ८५
 मग भीमें सर्वही समाचार श्रुत केला कौरव-अविचार
 वासुकी म्हणे तुं साचार भय नमानीं सर्वथा ८६
 मग संक्षमं नेउनी स्वस्थाना ससुहूर्ते कन्या भीमसेना
 लक्षसोहळा करोनी जाणा दीधली पद्मावती राजें या ८७
 अमृत प्राशूनी पद्मिणीसंगीं कीडतां गर्भ धरिला तिजलागीं
 तोचि बभ्नी जाण निःसंगीं पराक्रमी पूर्ण बळिचाटा ८८
 तथा बोलवावया साठीं श्रीकृष्णें पत्र पाठविलें उगडठीं
 तुवां प्रश्न केला म्हणोनि गोमटी कथा पूर्वलि बोलिलों ८९
 ऐसें बभ्नीचें कथन जन्मोत्पत्ती कथिली संपूर्ण
 जन्मेजया सादर श्रवण करुनी ऐकें निजप्रीती ९०
 पुढें बाणाश्री पत्र देखोन तिनीं बाणें मृत्युलोका जाण
 येइल मातृ-आज्ञा वंदोन तें रसाळ कथन पुढें परिसें ९१
 प्रभु विश्वांशर-प्रसादें श्रोतयां श्रवणीं निषती दोंदें
 सुमानंत प्रेमानंदें सतचरणा विनटला ९२

अध्याय २

राजा म्हणे जी वक्त्या वैशंपायना विज्ञान-सूर्या
 पार्थध्वर्जां हनुमंत बैसाया काय कारण सांगिजे १
 सविस्तरें सांगोन मग पुढील करावें निवेदन
 ऋषी म्हणे राया धन्य धन्य श्रोता सज्ञान तुं होसी २
 तरी द्रौपदी स्वयंवरा पूर्वी कथिलें जें व्यास आदिपर्वी वर्णिलें
 मग पांडव इंद्रप्रस्था स्थापिले धृतराष्ट्रराजें राजया ३
 तेव्हां नारदें नियमिलें येवोनी पांच पुरुषां स्त्री एक म्हणोनी
 तरी स्त्रियांपासोनी पुरुष गुणी अनर्था प्राणी पावले ४
 म्हणुनि मद्राक्यें नियमबंधन करितों तुमच्या हिता कारण
 उलंघिल्या होईल पतन राजश्रिये एकतप ५
 आणि तो दोष निवारणा करावी लागेल भूप्रदक्षिणा
 सकळ तीर्थे करितां स्नाना राज्यस्थाना मग मिळे ६
 म्हणुनि नेम तो आइका एक-मास एकाघरीं देखा
 असतां चौघीं मानावी मातृका नैसंच परंपरा पाचांहीं ७
 गुरुदरज्यांचे मंदिरीं तेथेचि असावी हे सुंदरी
 प्रसूत झालिया दुजे मंदिरीं जावें तिणें ममाज्ञे ८
 आणि एकाघरीं असतां जाण दुजा पाहील पापदृष्टी करुन
 तरी मच्छापा योग्य जो पूर्ण तेणे तीर्थाटण मग कीजे ९
 तुम्हीं सात्विक पांडव बंधु तेथ येईल लोकापवादु
 स्त्रीपासुनि लांछनशब्द नये ऐसें बर्तावें १०
 ऐसें नेमें बर्तातां एके दिनीं ब्राम्हण आला आकंदोनी
 गाई नेल्या म्हणे चोरुनी म्हणुनि करुणा भाकित ११
 हाक करीत नगरी आला ती श्रुत झाली पार्थाला

भीष्मपर्व.

११

मग ब्राम्हणा म्हणे उगला आपूनि गोधनें पै देतो १२
 कस्तूनि ब्राम्हणाचें समाधान आपण प्रवेशी राखांलागुन
 धर्म द्रौपदी एकांत स्थान तेथें धनुष्यबाण पै होतें १३
 तेथें जातां निद्रिस्थें दृष्टीस पडलीं अवचितें
 मग धनुष्यबाण घेऊनि खरितें तस्करांसी दंडिलें १४
 गोधनें आपूनि ब्राम्हणासी देऊनि पाठवी स्वस्थानासी
 मग नारद-नेमवचनासी स्मस्तूनि तीर्थासी निघाला १५
 घेऊनि धर्मादिकांची आज्ञा पार्थ निघाला तीर्थठिणा
 सकळ तीर्थे हिंडनि भुवना दक्षिणरामेश्वरा पातला १६
 तेथें तीर्थविधी करावयासी अर्जुन निघे सेतुबंधासी
 सकळ तीर्थ-माहात्म्य ब्राम्हणापासी विधियुक्त ऐकिलें तेधवां १७
 मग रामेश्वरा आराधिलें राममहिमा पुराण वाचिलें
 त्यांत वानरां सैन्य उतरिलें पाषाणीं सेतु बांधोनी १८
 रावणवधासी लंकेजातां ऐसी ऐकिली पुराणकथा
 मग पार्थ पुसे श्रोत्यां वक्त्या संशय चिन्ता आपूनि १९
 श्रीराम धनुर्धर-शिरोमणी तरी सेतु बांधिला कां पाषाणीं
 बाणीं न बांधिला म्हणूनि संशय आला मानसी २०
 तेथें श्रवणासि वेंसला हनुमंत त्याणें सांगितला वृत्तांत
 म्हणे वानर असंभाव्य अद्भुत पर्वतप्राय पै होतें २१
 तथांच्या पद-घातेंकरून बाण-सेतू होईल चूर्ण
 म्हणोनियां श्रीरघुनंदन पाषाणीं बांधोन उतरिले २२
 ऐकूनियां ऐसी वचनोक्ती विश्वास न वाटे पार्थाप्रती
 म्हणे कोण तुम्हां हें निश्चिती मजला प्रीती सांगावे २३
 मारुती म्हणे मी श्रीराम-भृत्य बाबुर्वार्यज अंजनी-संतु
 श्रीराम-स्मरणीं अहोरातू असतो रक्षीतू पै येथें २४

मग मारुती म्हणे धनुर्धरा तुमचा कोण ग्राम कोण थारा
 येथ आलासी कोण विचारा मजळा चतुरा तें सांगें २९
 पार्थ म्हणे मी श्रीकृष्ण-दास हस्तनापुरी सोमवंश
 पुरुषार्थी पंडुराजा नरेवा असे तनुज तयाचा २६
 कांहीं नारदोक्तीचे गुंती भूषदक्षिणेसी सकळतीर्थी
 करितां रामेश्वर देखोनि चिती आनंद झाला सर्वंगी २७
 परी एक नवल वादतें बाणसेतु वानर-पादघातें
 चूर्ण होईल म्हणीतलें मातें शब्द पुरुषार्थीतें लागला २८
 श्रीरामाऐसा धनुर्धर नाही झाला पृथ्वीवर
 असतां पाषाणीं श्रम थोर व्यर्थ केला मज वाटे २९
 ऐसें ऐकोनी पार्थवचन आम्हीं वानर बळियाटे पूर्ण
 बाण-सेतूची काय आंगवण शस्त्रधर पूर्ण जाणती ३०
 वचन ऐकोनी मारुतीचें पार्थ म्हणे ऐक साचें
 म्या बांधिल्या शरसेतुचें पिष्ट कैसें पें होतें ३१
 एकतां कोपला वानर म्हणे ऐक रे तुं धनुर्धर
 सेतु बांधीं तुं सत्वर करितों चूर एक मी ३२
 आणि सेतुभंग केला जर दास तुं जाण माझा निधरि
 न मोडिला म्या सेतु दुर्धर तुझा साचार मी दास ३३
 ऐसें दोघेही अनुवादोन दोघे सरसावले घालुन पण
 सेतु बांधोनियां अर्जुन झाला पूर्ण म्हणतसे ३४
 मारुतीस म्हणे कशें चूर्ण म्हणतो केलें उड्डाण
 भुभुकारें करुनि गर्जन श्रीरघुनंदन म्हणतसे ३५
 घालितां सेतूसि पादघात चूर्णची झाला अकस्मात
 म्हणे यशस्वी श्रीरघुनाथ म्हणे सामर्थ्य तयाचें ३६
 मग पार्थ कशी अधोवदन आश्चर्य निश्चय झाला पूर्ण

सीष्मपर्व.

१३

वानर बळियाटे म्हणून सत्यवि बोलिला वानर
मारुती म्हणे रे धनुर्धरा तुं दास झालासी किंकरा ३६
आतां नेईन लंकापुरा रक्षण कराया विभीषणा ३७
ऐकूनि त्याचें वचन विंताक्रांत झालें पार्थमन
म्हणे हे द्वारकावासी श्रीकृष्ण जिकिलें मजलाभून वानरें ३८
धांव धांवगां यदुराया कृपासागर करुणालया
भक्तवत्सला संकटीं या सोडवीं काया पै माझी ३९
ऐकूनि अर्जुनाचें वचन गजबजोनि आले जगजीवन
ब्राम्हणवेष वृद्ध घेऊन समीप आले त्याच्या ४०
म्हणे रे कासया बैसले येथ योजूनि कोण तो कार्यार्थ
मारुती घालूनि दंडवत सांगे वृत्तांत सर्वही ४१
सेतु भग्न केला म्या पणीं म्या जिकिलें चालागुनी
दास्यत्व कराया लंकाभुवनीं नेईन निर्धारें मी आतां ४२
ऐकोनि म्हणे वृद्ध ब्राम्हण यासि साक्षी नव्हते कोण
मज सत्य नवाटे म्हणून बोले जगजीवन ते काळीं ४३
मग म्हणे रे वानरोत्तमा साक्षी कोण तो सांग आम्हा
दोघे म्हणति साक्षि या कर्मा कोणी नव्हतें स्वामिया ४४
ब्राम्हण म्हणे अवघें असत्य आतां मी राहतों साक्षिभूत
तुंबा बांधिजे अखंड सेतु म्हणतां पार्थु उमजला ४५
अर्जुन म्हणे पावला श्रीकृष्ण म्हणूनि हर्ष सेतुबंधन
कस्तूनि म्हणे झाला संपूर्ण तों जगजीवन काय करी ४६
कूर्मरूपें सेतुतळीं पृष्ठी लावी श्रीवनुमाळी
मग येऊनि वानराजवळी सेतुची होळी-करी कीं ४७
मग मारुती म्हणे जी द्विजवरा साक्षी तुं म्हणूनि सत्वरा
उड्डाण करितां श्रीरघुवीरा स्मरेनि अंबरा पै गेला ४८

पुन्हा लोटला सेतुवरी सत्राणें पादप्रहार करी
 तों चंडु उसके जयापरी नयापरी मारुती उसळला ४९
 सेतु अभाग जाणोनी मारुती विचारी आपुल्या मनीं
 पणीं जिंकिलें मजलागुनी विचित्र करणी हे झाली ५०
 ब्राम्हणें सांगीतलें वानरा तुं भृत्य झालामी खरा
 मारुती म्हणे सत्यची द्विजवरा स्वामित्व वीरा पै आलें ५१
 अर्जुना मनीं आल्हाद थोर म्हणे मज पावला यदुवीर
 तों निजरूप प्रघटनि श्रीधर भेटे अर्जुना तेकाळीं ५२
 अर्जुनें धरिले दोनीचरण श्रीकृष्णें दीधलें आलिंगन
 सबेंची रामरूप धरुन कपीस दर्शन दीधलें ५३
 कपीनें पाहोनी श्रीरामा म्हणे दीधलें दर्शन मेघव्यामा
 पूर्ण दयाळू म्हणूनि पादपद्मा धरिलें सद्गद होउनी ५४
 कपीसी ओलिगोनी रघुनंदन म्हणे अवतार नरनारायण
 दोनी रूपें कृष्णार्जुन म्याचि धरिलीं जाण पै ५५
 त्रेती दुष्ट राक्षस वधिले तेचि द्वापारीं क्षत्रिय जन्मले
 त्याच्या संहारार्थ अवतार धरिले साक्षात् म्याची पै दोन्ही ५६
 नरी नर विजयी हा पार्थ नारायण तो मी श्रीकृष्णनाथ
 नराहसे दुष्ट समस्त भविष्यार्थ नाश असे ५७
 आणि अर्जुन माझा सरवा मैत्र जो नरावतार स्वतंत्र
 दोघीं भूभार हरावया सर्वत्र चरित्र विचित्र ऐसें असे ५८
 ऐसें बोलतां श्रीरामराणा कपी लागे अनन्य चरणा
 म्हणे जयजया सीतारमणा महिमा तुझा तूं जाणसी ५९
 पुन्हा बोले श्रीरघुनाथ म्हणे तुझें भाष्य झालें सुक्त
 कृष्णावतारीं सेतुबंधीं निश्चित मोटी देईन म्हणोनी ६०
 तेंचि हें आजी तुज कारण रामरूप भवगळी मी जाण

भीष्मपर्व

१५

करावया हेतु तुझा पूर्ण म्हणूनि जगजीवन आलिंगी ६१
मग म्हणे अंजनी-सुता नंदीघोक रथ इंद्रें पार्था
दिधलासे वैरीवधार्था मजला सारथ्यता करणें असे ६२
तरी तुवां असावें धजावरी वैरी वधूं नानापरी
भूभार हरुं पार्थकरीं साद्य निधारीं आम्हीं तुम्हीं ६३
जिष्णु होइल माहारथी आम्हीं निरबुं सारथ्य-युक्ती
तुवां ध्वजीं राहोनि निश्चिती रक्षं रणपथीं अर्जुना ६४
राज्यां स्थापूनि धर्ममूर्तीं सखी करुं प्रजा वसुमती
अवश्य म्हणूनि कपीपती चरण प्रीती बंदिले ६५
मग श्रीकृष्णरूप धरून कपीस म्हणे ऐक वचन
राम तो मी श्रीकृष्ण जाण अभिन्न मारुती ६६
ऐसें बोलतां यादवराणा मस्तक ठेविला श्रीकृष्णचरणा
म्हणे पार्थ स्मरतां त्याक्षणा येईन जाणा स्वामिकार्या ६७
ऐसें बोलुनि मारुती आज्ञा घेतली श्रीकृष्णाप्रती
पार्थासी आलिंगूनि प्रीती कंदलीरण्या पै गेला ६८
श्रीकृष्ण गेले दारावती पार्थ हिंडे तीथेतीथीं
सकळही भूप्रदक्षिणा प्रीती द्वादशाब्दपर्यंत पै केली ६९
हेंचि कारण जन्मेजया हनुमंत-ध्वजीं बैसावया
पुढील कथा ऐकावया सादर कर्णीं परिसिजे ७०
मायुती राजा प्रश्न करी वैशंपायन वदेल निधारी
तेंचि प्रेमें ऐकिजे चतुरीं रसीक निधारीं पै असे ७१
इति श्रीमन्महा भारथे भीष्मपर्व विश्वंभर-चरितें
आळस टाकूनिशां श्रोते सभानंत म्हणे श्रवण करा ७२

अध्याय ३

जन्मेजयासि म्हणे वैशंपायन कौरवीं कुरुक्षेत्री सकल सैन्य

रक्षिलें दुर्गहूडे रचोन धान्यादि संग्रह संग्रहिले १
 मेनापती गंगानंदन देखोनि दुर्योधन आनंदघन
 मग चौघे मैत्री बोलावुन मांडिला विचार तो ऐका २
 म्हणे पांडवासी सांगोनी वर्मशब्द बोलेल वचनी
 ऐसा पाठविजे कोणी तें विचारुनी सांगिजे ३
 तो पुढें उलूक नागातें देखोनि बोलाविलें त्यातें
 म्हणे मैत्रा जाऊनि पांडवातें सागावें तुतें जें सागेन ४
 म्हणे उलूका हीणवचनी तुवा बोलावें त्यांलागुनी
 तैसेचि श्रीकृष्णा वर्मवचनी निभर्यपणीं तूं बोलें ५
 म्हणावें तुम्हीं नपुंसक साचार मत्स्यराजयाचे किंकर
 ऐसें अनेक बोलोनी अंतर-त्रासी होणार तें बोलें ६
 भीष्मादीक समर्थशूर यांसीं करितां काय समर
 पळूनि जातां शोधूनि सखर बोलें साचार मारीन मी ७
 मग उलूकें जाऊनि धर्मसभेंत बोलणें दुर्योधनाचें बोलत
 ऐकूनि सोभले समस्त भीमादि सहोदर तेकाळीं ८
 त्यासीं शांत करी विधिजनक उत्तर वदे नागासी देख
 म्हणावें सिद्ध रणीं निरीख कोण पळेल तें पाहूं ९
 तरी उलूका दुर्योधनासी सांग जाऊनि कंपटियासी
 आम्हीं सिद्ध असों रणासी ऐसें त्वरेसी सांगावें १०
 उलूकें येऊनि दुर्योधना सांगीतली धर्माची आज्ञा
 तो इकडे रणांगणा श्रीकृष्ण स्वयें पातले ११
 जयवेळ-वृभ-सुहूर्ते रणस्तंभ रोबिला रणातें
 पाहोनि विस्तीर्ण-महीतें युद्धारंभा कारणें १२
 तेव्हा बभी पाताळाहुनी तिनीं बाणी मृत्युलोका येउनी
 कुरुक्षेत्री सर्वासी विलोकुनी पांडवांकडे जातसी १३

भीष्मपर्व

१७

तीनीं बाण तयाचे कर्ण देखूनि आश्चर्य करी मुरारी
 म्हणे तुं युद्ध करिसी कैसेपरी तें निधरिं मज सांगें १४
 बभ्नी बोले पुरुषार्थ तीं बाणीं जिंकिन त्रैलोक्यातें
 श्रीकृष्ण म्हणे प्रत्यय मातें दावीं येथें भीमसुता १५
 मग बाणार्थी शेंदूर भरिला म्हणे लावितों तुझ्या वर्मिला
 बाण चापांतूनि सुटला तो लागला श्रीकृष्णपद-पद्मी १६
 बाण पुन्हा आला हातीं वर्मिणीं खुणा पाहूनि श्रीपती
 म्हणे सामान्य नोहे निश्चिती म्हणूनि प्रीती बोलिला १७
 उद्यां जिणावें कौरवांतें तों बभ्नी बोले श्रीकृष्णातें
 पाळीन मातेच्या आज्ञेतें कौरव-पांडवांतें नोळखु १८
 श्रीरंग म्हणे ते आज्ञा कैसे बभ्नी म्हणे स्वामी परियेसीं
 जेव्हां पत्र गेलें पाताळासी बाणसुरवें मज आणु १९
 त्यांत लिहिलें वर्तमान कौरव-पांडवां युद्ध दारुण
 त्यांत वातसंख्या धृतराष्ट्रनंदन आम्ही पांचजण पंडुचे २०
 मातेनें मजप्रती केली आज्ञा वेगें जाई मृत्युभवना
 मग म्यां सांगीतली विवंचना नोळखें कोणा मी तेथें २१
 यावरी मातेनें बोलिली खुणा कीं शन कौरवजय साधितीरणा
 मोडती पांच पांडव या कारणा सात्य त्या रणा तुं होई २२
 तरी उदयीक मोडेल जें रण त्याचें सात्य मी निश्चये करीन
 मग श्रीकृष्ण म्हणे सद्य विघ्न वर्मे कर्म हा विंधिल २३
 तरी मोडेल कौरवांची सेना हा घात करील पांडुनंदनां
 ऐसें कळूनि यादवराणा आदरें मरण त्या तुझे २४
 समीप बैसविलें बभ्नीतें म्हणे सवंचि वर्म कळे तूतें
 तरी तुझें वर्म तुज नकळतें ऐसें नसे महावीरा २५
 मग बभ्नी म्हणे भीमकरें मज मृत्यु ऐसें निधरिं

ऐकूनि श्रीकृष्ण म्हणे सखरें रणस्तंभ पाहिजे रक्षिला ३६
 कांहीं कौरव करितो कुटिळ त्यां जाऊनि तें रक्षिजे स्थळ
 पूजा अर्पूनि रणस्तंभा सकळ आजि रात्रीं केवळ रक्षावा ३७
 अवश्य म्हणूनि भीमसुत निघाला रणस्तंभ असे जेथ
 पूजा अर्पूनि बैसला रक्षित तो अर्भें गगनांत उदेलीं ३८
 तेणें झाला अंधकार तो श्रीकृष्ण पाहिला वृकोदर
 त्यासीं सांगे तुबां सखर रणस्तंभ साचार रक्षिजे ३९
 कौरवांचे कुटिळ थोर राकुनी कोही करील मकर
 चालागीं जाऊनि सखर कुटिळ-संहार करावा ४०
 त्यां नबोलतां त्यासीं गदाघात ओपिजे मस्तकासीं
 अवश्य म्हणूनि गदेसीं येऊनि भीम चालिला ४१
 दुस्वनि पाहे जेव तेथ तंव एक पुरुष आहे अद्भुत
 मग घालूनियां गदाघात पाडिला मूर्छित भूतकीं ४२
 तेव्हां श्रीनारायण म्हणूनि बघी बोलोनि पडतांक्षणीं
 भीम वचन ऐकूनि कानीं समीप पाहों पातला ४३
 जेव पाहे न्याहाळूनि त्यातें तंव बघी बोलखिला तेथें
 मग ललाट धरूनि मेदिनीतें आपटी भीम तडतडां ४४
 आक्रोशें फोडिली हाक तो धर्मादि चौघांनीं ऐकून शोक
 सखर येऊनियां रणस्तंभीं देख पाहिला विचार तेथींचा ४५
 मग धर्म शांतविलें अनुजातें म्हणे प्रारंभ असे रणातें
 कोण वांचे मरे नेणूनि शोकातें किमर्थ बापा करितोसी ४६
 रणी जिंकिलिया विचक्षणा आपण मग केलाजाईल शोक दारुण
 मग सत्य मानूनियां भीमसेन उगाधि राहिला तेकाकीं ४७
 उपरी प्रातःकाळ तेथें झाला तो गांधाराचा दूत येऊनि बोलिला
 म्हणे धर्मराजा सखर बुडाला पाचारिलें रणांगणीं ४८

भीष्मपर्व.

१९

धर्म म्हणे बभ्नीचें दहन आजि करणें असे आह्वालासुन
उदईक युद्धा येऊं म्हणोन दुर्योधनासी सांगावें ३९
मग सकळ सैन्य मिळालें बभ्नीचे प्रेताजवळीं आलें
तंव बभ्नीनें वचन बोलिलें निचेष्टितपणें असतां कीं ४०
म्हणे मी युद्ध पाहेन सकळ देह-दहन नकरा तोंकाळ
मग शमीचे वृक्षीं भीम-बाळ धर्मरायें राखिला सुरक्षें ४१
ते मार्गशीर्षशुद्ध एकादशी पारणें सारूनि दुसरे दिवशीं
लगवणें सिद्ध होऊनि युद्धासी राहिले पांडव त्याकाळीं ४२
श्रीकृष्ण विचारी आपुले चितीं बळराम असतां कौरवसंगती
तरी अजिंक्य पांडवांसी रणपथीं धृतराष्ट्र-नंदन म्हणतसे ४३
म्हणूनि सभंवतें जों पाहतां तों सूत पुराणिक पाहिला अवधितां
तथा श्रीकृष्ण पाचारूनि सांगतो वचन तत्त्वतां ते समयीं ४४
म्हणे भीष्मसभेसी तुम्हीं जावें क्षणभरी पुराण सांगावें
तों पर्यंत आम्ही अवघे सिद्ध शास्त्रास्त्रीं पै होतां ४५
नातरी ते सिद्ध असती नयेतां आम्हां शब्द ठेविती
तरी भीष्मासि विलंब होय ती शीती करावी सखरीं हिजवरा ४६
अवश्य म्हणूनि ते समयीं पुस्तक पुराणाचें घेऊनि लवलाहीं
पुराणीक भीष्मसभेसी पाहीं आला लगवणें त्या क्षणीं ४७
भीष्म बैसला पारणें करुनी अनेक वीर बैसले त्या स्थानीं
बळिभद्र यादवेंसी ते क्षणीं वाढ पाहे भीष्माची ४८
तों पुस्तक सोडून पुराणिक सभेसि इतिहास सांगे अलोलिक
तो संपूर्ण ऐकावया नावेक भीष्माचार्य बैसला ४९
क्रोध आला बळिभद्रातें दूत पाठविला भीष्माचार्यातिं
भीष्म म्हणे ऐकूनि प्रसंगातें येतों ऐसें सांगावें ५०
पूर्ण प्रसंग ऐकूनि जाणा पुराणिकासी देऊनि दक्षणा

- ऐसें दूतीं सांगतां त्याक्षणा बळभद्राणा क्षोभला ५१
 मग रथाखालीं उतरोन आला भीष्म-सभेला गून
 देखुनि उठिले अवघेजण पुराणीक आपण लुठेची ५२
 पहिला क्रोध त्याचा होता विशेष आला न ऊठतां
 म्हणून मुसळें तखतां मारोनियां टाकिला ५३
 हाहाकार वर्तला तेथ जाहाला ब्राम्हणाचा घात
 हत्या घडली अत्यद्भुत इतुक्यांत अनंत पातला ५४
 बळभद्र म्हणे श्रीकृष्णातें ब्राम्हणहत्या घडली मातें
 काय कीजे ऐसिया दोषातें परिहार निश्चित वदावा ५५
 श्रीकृष्ण म्हणे नकळे मातें पुसावें आपण ब्राम्हणबर्चतिं
 तों वेदव्यास पातले तेथें शिष्य सांगातें घेउनी ५६
 सर्वां कस्तूनि प्रत्युश्चान चरण वंदिती सकळ सभाजन
 तों विनविलें श्रीकृष्णाग्रजान कीं ब्रम्हहत्या मज घडली ५७
 तरी या दोषाचा परिहार मजला सांगावा जी साचार
 मग श्रीवेदव्यास उत्तर सांगती परिहार तो ऐकें ५८
 व्यास म्हणे बळदेव जाणा करावी लागे भूषदक्षिणा
 विलंब न करीं अर्धक्षणा तैसें श्रीकृष्णराणा बोलिला ५९
 ब्रम्हहत्या दोष दारुण आतांवि जावें निघोन
 ऐकूनि उठिला संकर्षण तीर्थाभिगमन करावया ६०
 तें ऐकूनि दुर्धेधन येऊनि धरिले दोनी चरण
 म्हणे कोणाकरीं देऊन आम्हांसीं टाकुन जातां जी ६१
 तंव बळदेव आदरें बोले अष्टादशदिशसीं येईन व्हिलें
 श्रीकृष्णासीं नेमवाक्य बोलिलें जाण निर्धरें सुयोधना ६२
 मग विचारिलें भीष्मद्रोणा कर्ण-वाल्यादी-विकर्णा
 तुम्हीं रक्षावा कौरवराणा अष्टादश दिन संग्रानीं ६३

भीष्मपर्व.

२१

मग नेमूनि दी धले दिवस दाहारेज भागिले भीष्मास
 द्रोणाचार्य पंचदिवस युद्धीं रक्षील गांधारा ६४
 कर्णासि म्हणे दोनी दिवस रणीं रक्षिजे कौरवांस
 शल्यासि म्हणे अर्धदिवस तुवां राजयास रक्षिजे ६५
 गदायुद्धीं दुर्योधन नृपती अर्धदिवस युद्ध करिती
 मी येतसें मध्यराती अठराविया दिवसी ६६
 मी आलिया निश्चितें भय नाहीं गांधारातें
 पराभवूनि पांडवांतें राज्य दूतें देईन मी ६७
 जरी एक रणीं पडेल पांडव तरी त्यांसीं राज्य सुरव नाहीं वेगवेग
 आणि एकरा उरलिया कौरव निश्चयें राब तो जाणे ६८
 ऐसें सांगूनि दुर्योधना बळदेव निघे भूप्रदक्षिणा
 तो यादव म्हणती संकर्षणा आम्हां येऊं तवसंगीं ६९
 तुजवीण आम्हां सर्वथा नराहों येथ यादवनाथा
 भूप्रदक्षिणा करूनि युद्धार्थी येऊं परतुनी तवसंगीं ७०
 अवश्य म्हणूनि यादव नृपती चालिला भूप्रदक्षिणे निदोषार्थी
 अवस्थामा कृपाचार्याप्रती आज्ञा मागूनि म्हणतसे ७१
 तुम्हीं सकळही भूपाल-गणीं कौरव रक्षाबे समरंगणीं
 अठरादिवसीं परतौनी प्रदक्षिणा करूनि येतसें ७२
 अवश्य म्हणूनि समस्त नृपती नमस्कारिलें बळदेवाप्रती
 मग पुसोनिया श्रीकृष्णा प्रीती चालिला मनोगती बळराम ७३
 बळदेव गेलियावरी भूप्रदक्षिणा श्रीकृष्ण आला पांडव-सदना
 धर्मासि निवेदिली सकळ रचना आतां बिलंब रणा नलाबिजे ७४
 तव पांडव उतावीळ बोलती उदईक संग्राम करुं जी निश्चिती
 सर्वसिद्धा त्रयोदशी तिथी आरंभूं संग्राम सुदिनी ७५
 ऐसी ब्रम्हहत्या बळदेवातें घडली म्हणूनि पुराणातें

द्वादशीसी नाइकती श्रोते बक्तेही नवाचिती अद्यापी ७६
 असो बळदेव यादवांसहित भूषदक्षिणे आज्ञापूनि सुगंधीसूत
 व्यासदेव गेले गजपुरांत कुरुअंधासी पुसावया ७७
 देखोनिचां व्यासमूर्तीं विदुर आणी अंबिकासूतें
 नमस्कास्तुनि चरणातें पूजोपचार अर्पिले ७८
 मग व्यास म्हणे अंबिकासुता उदईक युद्ध माजेल कुरुक्षेत्रा
 सकळ मृत्यु पावती आतां राहती तखता पांडव ७९
 जरी तुं पाहसी तरी चक्षुतें देईन तुजला मी निश्चितें
 धृतराष्ट्र म्हणे नलगे मातें न पाहवे क्षयातें माझेनी ८०
 ऐकून बोले व्यास भगवान तरी बद्रिकाश्रमीं जाउन
 सत्यवतीसंगीं तप आचरून हरिस्मरणें सार्थक करीं ८१
 मग म्हणे धृतराष्ट्र अंध भारती आइकावें वाटे युद्ध
 व्यास म्हणे मनोरथ सिद्ध करीन तुझा पै आतां ८२
 अंध म्हणे मज नसांगे कोणी अवघे गेले युद्धाकारणी
 अपरोक्ष ज्योतिषी मत्स्यनिधानी देवी रणवृत्त सांगेसा ८३
 परिसूनि अंधाच्या वचना व्यासें संजयासी केली आज्ञा
 येथ राहूनि रण-क्रम-रचना निवेदीं वार्ता युद्धाची ८४
 कुरुक्षेत्राचें सर्वही वर्तमान तें निवेदीं धृतराष्ट्रालागून
 तुज श्रम नहोती गमनागमन करितां जाण महाकथें ८५
 महाप्रसाद म्हणूनियेरे चरण वंदिले संजयें चतुरें
 ऐसी आज्ञा करुनि व्यासेभरें गमन केलें स्वाश्रमा ८६
 यापुढें युद्ध गहन होईल भूभार-निरसन
 तत्पूर्वीं गीता अर्जुनाकारण कथील श्रीकृष्ण आवडी ८७
 तो श्रीगुरु प्रभू विश्वांभर भीष्मपर्व वर्षेल रस अपार
 श्रोते चातक निरंतर आवडी श्रवणीं प्राप्तिती ८८

भीष्मपर्व.

२३

इति श्रीमन्महाभारत प्रेमळ श्रवणीं धरुनि आर्त
श्रोते परिस्रोत कथा अद्भुत सभा नंत विनवीतसे ८९

अध्याय ३

उपरी प्रातःकाळीं पंडुनंदन सारिलें स्नानसंध्यादि भोजन
परिवारासहित नृपनंदन सिद्ध शस्त्रास्त्रीं जाहाले १
कवचें आंगीं लेइलीं युक्त तुळसी बिल्वमाळा गळां विराजित
नाना शृंगार लेऊनि मंडित रत्नमाळादि शोभती २
नमस्कारुनि माता पिता तैसेंचि माभिलें धौम्यपुरोहिता
पूजेनियां श्रीकृष्णनाथा धर्मरायें ते काळीं ३
म्हणे तुं आसुचाजयदाता तुजेनी उपजे बल-शौर्यता
शातधा चरणीं माथा सदोदीत सर्वथा पै तुझ्या ४
यापरी नमस्कारुनि श्रीकृष्णासी धर्मराज वैसे जाऊनि रथासी
तयामागें भीमसेन त्वरेसी जाऊनि रथीं बैसला ५
हरहरवाद्यें करुनि गजर सकळही निघाले महाभूर
धर्मासी शुभ राकुन बारंवार विजय देणार ते होती ६
चाष गेला वामभागीं वायस निघाला दक्षिणमार्गीं
धर्म सांगे श्रीकृष्णालागीं राकुन वार्ता संतोषें ७
मग बोले श्री पुरुषोत्तम तुं होसी राजा सार्वभौम
धर्म म्हणे तुं निःसीम कर्ता करविता सर्वही ८
यावरी अर्जून निघाला नंदीघोकरथीं आरूढला
मारुतीचें स्मरण करितां आला भुक्करें करुनियां ९
नमस्कारुनि श्रीकृष्णचरणासी जाऊनि बैसला ध्वजस्तंभेंसी
सारथी मिरवला हृषीकेशी तयाच्या भाग्यासी पार नसे १०

श्वेत हय रथासीं जुंपिले कमळावरें वाग्दोरे धरिले
 रथदीप्तीनें गगन भरे महारथी सुभद्रावर शोभत ११
 धुरेसीं बैसला मदनतात जो विष्णुवन-सौंदर्याचा कौभदीस
 भक्तकाजासी करी दास्यत्व आपल्या दासाचें प्रेमांगें १२
 अनंत अवतारीं अनंत भक्तरक्षणा सारथी होत
 बाप भक्तांचा ऋणादत करी सारथ्य पार्थाचें १३
 सभाग्य वीरश्रियेचा कांत जो भवसारथी श्री अनंत
 ध्वजीं शंकर मूर्तिमंत विजयी पार्थ शोभला १४
 वरी शोभती छत्र-पताका चमरें श्वेतगंगे सारिखीं चीरें
 भाद गर्जती वीदें गजरें बाघें धुरे वाजती १५
 देव इच्छिती पद-पद्म-धूळी तो निजकरें पार्थाचे अश्वकवळी
 अधरावृतासी रमा तळमळी तो सुरवीं आकळी वाग्दोरे १६
 जें करयुग कुचीं रमेचे नख उमटती अर्धचंद्रापरींचे
 त्याकरीं अश्व पार्थरथींचे थापटी वाचे हो हो म्हणुनी १७
 राजे आपापुले समभाशीं सिद्ध होऊन चालिले समरागारीं
 तेव्हां जन्मेजयो प्रश्न करी वैशंपायन-ऋषीप्रती १८
 राजा म्हणे जी महामुनी श्रीकृष्ण-सारथी कैशिया कारणीं
 जरी मैत्र वरी पृथक्-स्वदनीं सन्मानें रणीं पें जाता १९
 राजयासी म्हणे ऋषी ते कथा सांगेन तुजसी
 ऐकूनि तुझिया प्रश्नासी आनंद मानसीं हेलावे २०
 तरी तुं महाविचक्षण होसी सादरें ऐक श्रवणीं कथेसी
 श्रीकृष्ण सारथ्य करावयासी कारण त्यासी तें ऐक २१
 श्रीकृष्ण आणी नकुळ तें दोघे गुंतले भाकेतें
 कैसे म्हणसी तरी तूतें तेंही सांगतो राजया २२
 मागां विद्याभ्यास करितां निगुती द्रोणयुक्त प्रसन्न नकुलाप्रती

भीष्मपर्व.

२९

होऊनि शस्त्र माहेश्वरी चक्र नियुक्तीं आणि पाश शक्ती दीधली २३
 पार्थ आणी तो नकुळ धनुर्धर विद्ये झाले कुशल
 धनंजयाहूनि माद्रेय सबळ शस्त्रास्त्र-साधनीं निपुण २४
 तेव्हां नकुळ होय महारथी जिष्णु मिरवतसे सारथ्ययुक्ती
 तेव्हां अजिंक्य सरासर दानवांप्रती इतशं नगणी मानवां २५
 तेव धृतराष्ट्र ठेविलें वारुणावतीं इतुकिचांत आली पितृतिथी
 धर्मराजें सहोदरांप्रती आज्ञाकेली तें ऐक २६
 सहदेवासी म्हणे हस्तिनावती तुंवां जावूनि सत्वरगती
 भीष्म द्रोणादी कुरुवृद्धांप्रती आणावें पितृपिथी सर्वातें २७
 पाचारावें कृप विदुरातें दुर्योधनादी-लाहान-थोरांतें
 अवश्य म्हणूनि हस्तिनापुरातें गेला तांतडी सहदेव २८
 भीमासी म्हणे धर्मराज द्वारके जाउनि तुवां यदुराज
 सकळयादवांसीं पितृतिथीकाज सांगूनि सत्वर आणावें २९
 आज्ञा वंदून भीमसेन सत्वरें निघाला द्वारकेलागुन
 नमूनि श्रीकृष्ण संकर्षण सकळ सुहृदजन नमियेले ३०
 देवें बैसवूनि आसनीं विचार पुसिला तेक्षणीं
 म्हणे कृष्ण कार्य योजुनी आलां आम्हांलागुनी तें सांगें ३१
 भीम म्हणे जी श्रीपती आमंत्रण धर्में तुम्हांप्रती
 सर्वासि सांगून पितृतिथी बोलाविलें निश्चिती पै आतां ३२
 मग हांसूनि बोले श्रीयदुपती कवणपित्याची वाढिता तिथी
 ऐसें विनोदार्थ बोळुनि पुढती हास्य करीत तेधवां ३३
 तें ऐकूनि भीमसेन क्रोधा चढुन बोले वचन
 म्हणे तुजही विते दोघेजण जाणूनि कां नेणेची ३४
 आणि खिल्लारी नंदाचा आणि आम्हां म्हणसी कवणपित्याचा
 तेव्हां श्रीकृष्ण म्हणे उपहासोनि वाचा बोलिलासी मज कैसी ३५
 आतां मी नचेतसे तिथीसी जावूनि सांगें धर्मासी

गदा घेऊनि अतिवेगेसी वारणावतीसी पातला ३६
 धर्मा म्हणे नयेत श्रीकृष्ण सकळ निवेदूनि वर्तमान
 ऐकूनि धर्म बोले वचन पार्थाकारणे तेकाळीं ३७
 म्हणे जाऊनि द्वावती सन्माने आणावा श्रीपती
 विवाद न करितां पितृतिथी जाणूनि कार्यार्थी आपुल्या ३८
 मग पार्थे द्वावतीसी जाऊनि पाचारिलें श्रीकृष्णासी
 म्हणे स्वामी पितृतिथीसी आलें पाहिजे मजसंगें ३९
 धर्मराजे सेहादरे बोलविलें जी निर्धारें
 रुसणें टाकूनि सखरें वारणावती चालिजे ४०
 श्रीकृष्ण म्हणे कैसें आमंत्रण रुसूनि गेला कां भीमसेन
 तरी मी नये तेथें जाउन सांग धर्मासी आतांची ४१
 आत राखूनि मोह वरी जननी बाळकासी क्रोध करी
 तैसाचि श्रीकृष्ण पांडवांतरीं पाहूं निर्धारी पुरुषार्थ म्हणे
 हे पुरुषार्थी कीं कवण ते स्थिती पाहावयासी मनीं कल्पिली युक्ती
 मग धिक्कारूनि म्हणे पार्थाप्रती तुं जाय निश्चिती मी नये ४२
 ऐसें ऐकूनि श्रीकृष्णवचन धनंजय गेला परतुन
 धर्मराजासी वर्तमान सांगून श्रीकृष्ण नये म्हणे ४३
 धर्मासी अंतरीं कळली खुण कीं श्रीकृष्ण पाहे आंगवण
 तरी संतोष करूनि त्याचें मन आपुं ऐसें विचारीत ४४
 तेव्हां नकुळसि म्हणे पाचारून ऐकें माझे आज्ञावचन
 तुवा तत्काळ लगवणें जाउन द्वावती लागून आतांची ४५
 श्रीकृष्ण यादवासहित सामोपचारे बोलवावा येथ
 नये म्हणेल तरी बळें निश्चित आणावा त्वरित उदइक ४६
 परंतु आपुलिया कार्याकारण सोम्यत्वे आणिजे श्रीकृष्ण
 नये म्हणेल तरी निर्वाण करून सखर मजलागून आणावा ४७
 तरीच तुझा पुरुषार्थ सुरासुर वर्णितील यथार्थ

भीष्मपर्व.

२७

ऐकूनि माझीचा ज्येष्ठसुत धनुष्य कवळीत निजसुष्टी ४९
 धर्मासि करूनि नमस्कार रथीं बैसला माझीकुमर
 मनीं म्हणे श्रीकृष्ण यदुवीर आणीन सत्वर पुरुषार्थ ५०
 ऐसा प्रताप मनीं धरुन आवेशें जाय दारावतीलागुन
 मार्ग जातो विजय वाकुन झाले सूचना तेकाळीं ५१
 सत्वर पातला दारकावती श्रीकृष्णा म्हणे वारुणावतीं
 धर्मे तुम्हांसीं निश्चिती बोलाविलें तिथी पितरांच्या ५२
 उदईक श्राद्ध म्हणूनी भीमार्जुना पाठविलें परतूनी
 मग मजला आज्ञा वचनीं केली तुम्हांकारणें न्यावया ५३
 श्रीकृष्ण म्हणे वारुणावतीं नाहीं कारण जाण निश्चिती
 नयेउ म्हणूनि धर्माप्रती माझी वचनोक्ती सांगावी ५४
 नकुळें ऐकूनि श्रीकृष्ण वचन कोधें क्षोभला जैसा अश्र
 म्हणे धर्मे सामोपचारे आमंत्रण करितां अजून नजासी ५५
 तरी नेइन मी बळेंकरुन तुझा समूळ झाडूनि अभिमान
 ऐकतां क्षोभला यदुनंदन म्हणूनि रण मोजविलें ५६
 वेगा येऊनि वाहेरी दोघे उठिले झंझारी
 सकळ यादव ते अवसरीं युद्धासीं समरीं पै आले ५७
 श्रीकृष्ण म्हणे हस्त आकर्षुन नकुळासि आणारे बांधून
 समस्त यादवीं ऐकूनि वचन खवळले संपूर्ण तेकाळीं ५८
 बाण त्रिशूळ कातीयाळे तोमर गदा खड्ग शूलें
 नकुळावरी वर्षती बळें परी तो नाकळे कवणासी ५९
 सात्यकी कृतवर्मा गद सारण अवघे टांकिती निर्वाण बाण
 मग नकुळें धनुष्य चढवून खेंचरास्त्र मंचून स्थापिलें ६०
 तो बाण सोडितोचि जाण एकापासूनि होती द्विगुण
 द्विगुणाचे होती त्रैगुण बाणें बाण पै होती ६१

ऐसी बाणवृद्धी होतां द्वारका व्यापिली क्षण नलगतां
 आकाश भूमितूनि तलता सव्यापसव्य दार येती ६२
 अचुक यादवांसी भेदिती जैसे वारुळीं सर्प निघती
 उरीं शिरीं लागतां क्षिती पडुनि आरंभळती यादव ६३
 यादवांचे सकळही बाण निरसुनि वर्मी भेदिती कठीण
 तेंपें यादव हाका फोडुन पळती रण टांकुनी ६४
 बाणमय झाली दारावती मांडलें महाविघ्न सर्वही म्हणती
 सांब गद निबाळादी प्रद्युम्न क्षिती थारो नवाकती महाभूरद
 सात्यकी कृतवर्मादि यादव रणीं पळती सांडुन शस्त्र हाव
 तें पाहूनियां बळदेव पातला नागर सुसळ घेउनी ६५
 सर्वेचि सांडुनि तीक्ष्ण बाण चूर्ण करुनि टाकिलें सुसळजाण
 नागर हातींचोही छेदुन समुद्रजीवनीं टाकिला ६७
 अपमानला कामपाळ म्हणे हा अवघा श्रीकृष्णाचा खेळ
 तंव आवेवूनि श्रीगोपाळ चक्र तेजाळ सोडिलें ६८
 नकुळें चक्र देखिलें येतां तों माहेश्वर सोडी धगधगीतां
 सुदर्शन बांधूनि तलतां आपिलें हातां नकुळें रणी ६९
 चक्र पावलें नकुळाजवळी उगावि पाहे वनमाळी
 तेव्हां नकुळें वरुणपाशीं तेकाळीं बाणें रथासीं बांधिलें ७०
 अश्व हाकूनि निश्चितीं घेऊनि चालिला वारणावतीं
 तंव अकस्मात गगनपंथीं नारदमुनी पातला ७१
 नमस्कारिलें दोषींजणीं तों नारद बोले तयांसीं तेक्षणीं
 म्हणे किमर्थसंयाम माडुनी युद्ध कैलें मज सांगा ७२
 श्रीकृष्ण म्हणे यांची आंगवण म्याचि करुनि पाहिलें रण
 भूर आणीक नसती कोण ऐसें जगजीवन बोळिले ७३
 नकुळें सांगूनि विचार म्हणे पितृतिथी उद्यां साचार

भीष्मपर्व.

२९

म्हणूनि धर्मराजें यदुवीर आवंतिला भोजना ७४
 प्रथम पाठविलें भीमातें त्यामागूनि पाठवी पार्थतिं
 दोघांसीनमानूनि परतें धिकारिलें स्वामिच्या ७५
 मग मातें केली धर्मराजें आज्ञा सामोपचारें बोलावीं यादवराणा
 नयेईल तरी पुरुषार्थे रणा जिंकूनि बळें आपिजे ७६
 ऐसीं मजला केली आज्ञा सौम्यत्वे पाचारिलें यदुनंदना
 नायकूनि आला रणा गर्वे सेना घेउनी ७७
 यथा श्रीकृष्णाचा गर्वाभिमान खंडुनि नेतो धर्मकारण
 धर्माज्ञा तेची प्रमाण म्हणूनि बंधन पें केले ७८
 सन्मानें नये म्हणूनि आतां अपमानें नेतो श्रीकृष्णनाथा
 यांत अन्याय सुनिनाथा काय तो आमुचा सांगिजे ७९
 ऐकूनि नकुळाचें वचन नारद करी हास्यवदन
 म्हणे नकुळा सांगतो रघुण भक्तभूषण हा हरी ८०
 तरी तुमचा जिवलग श्रीकृष्ण श्रीकृष्णाचे तुम्हीही पंच प्राण
 ऐसें असतां तुवां यदुनंदन अपमानें न न्यावा मज वाटे ८१
 मग बोले श्रीकृष्णनाथ म्या पाहिला याचा पुरुषार्थ
 म्हणूनि यांसी म्याचि परत नये म्हणूनि पाठविलें ८२
 ऐकें नारदा निर्धारि भक्ताधीन मी परोपरी
 पांडव पुरुषार्थी कीं कैसेपरी पाहिलें समरी विंदाण ८३
 सवेंचि नकुळासी हरी बोले म्हणे तुं नरकेवारी हें कळलें
 यालागीं संतोषलों येवेळें अतुळ बळें तुं एक ८४
 तरी तुं मागसीं तो एक वर कृपेनें देईन हा निर्धार
 नकुळ म्हणे ऐसा विचार नकळे मजला श्रीकृष्णा ८५
 म्या जिंकूनियां नेतो तुतें असतां म्हणे वर माग मातें
 तरी तुंवा मागावा कीं मातें देईन निश्चितें तेथेची ८६
 ऐकूनि नकुळाचें वचन श्रीकृष्ण बोले त्याज कारण

म्हणे तुवां आजिचेन युद्ध कोणासी न कीजे ८७
 आणी आज्ञेवीण शस्त्र तुवा न धरावें निःशेष
 हा वर देऊनि संतोष करीं मातें येक्षणीं ८८
 ऐसा वर मागतां नकुळासी नकुळ म्हणे आपुले मानसीं
 श्रीकृष्णें बांधिलें वचनपाशीं तरी जीवें यासीं गुंतवावें ८९
 आम्ही दोघे धनुर्धर मी आणि पार्थ वीर
 माझे युद्धाचा याणे विचार येथूनि अडविला निधारे ९०
 मग नकुळ म्हणे श्रीकृष्णासी तुझा वर देईं मजसीं
 मग तो भक्त भूषण हृषीकेशी इच्छितें माग देतो म्हणे ९१
 नकुळ म्हणे श्रीकृष्णनाथा तुवां युद्ध न कीजे कोणासि आतां
 पार्थरथासी सारथी तत्वतां येथूनि होणें श्रीकृष्णा ९२
 पार्थ होईल महारथी तुवां सारथ्यें रक्षिजे निगुतीं
 उपेक्षा न कीजे कल्यांतीं भाक प्रमाण देउनी ९३
 ऐकूनि नकुळाचें वचन श्रीकृष्णें दीधली भाक प्रमाण
 यासी साक्षी ब्रम्हनंदन नारदस्वामी दोघांतें ९४
 मग नकुळवीरें दारुण पाश छेदूनि मुक्त केलें श्रीकृष्णास
 धनुष्यसहित बाणास श्रीकृष्णाचरणीं अर्पिलें ९५
 सन्मानें घेऊनि श्रीकृष्णातें नकुळ आला चारणावतातें
 भेटूनियां धर्मराजातें सकळ वृत्तांतें निवेदिले ९६
 मग आनंदूनि धर्मराव श्रीकृष्णास भेटले पांडव
 कस्तूनि बहूत गौरव पितृतिथी सारिली ९७
 याकारणें कस्तूनी भाकेसि गोविला चक्रपाणी
 तो भक्त भूषण भक्ताभिमाना सारथी झाला पार्थाचा ९८
 अर्जुन तो स्वयें नरावतार नारायण तोचि श्रीकृष्णयदुवीर
 दोघे ऐक्यरूपें साचार भेदविचार तेथ नसे ९९

भीष्मपर्व.

३१

आणि सरव्यभक्ति जिष्णूची नवविध भक्तींत उक्त साची
 असे राजया सारथी होणेची श्रीकृष्णें भाक दीधली १००
 त्याहीवरी सभद्रा बहीण अर्जुनासी दीधली प्रीतीकरून
 तेणें प्रीति आप्तता झाली दूण धर्मसि पालन कर्ता तो १०१
 ते अवतार पुरुष दोघे अवतरले भूभार उतरिला निजबळें
 चालागीं श्रीकृष्णें सारथ्य केलें स्वयें आपण मुनी म्हणे १०२
 ऐसें मागील कथानक दूबां पुसिलें म्हणूनि देख
 कथा चालिली महारसिक सादर तुबां ऐकिली जे १०३
 मागील कथेचा अभिप्राव तेथें मधें पूर्वपक्षाचा ठाव
 झाला तो होऊनि संदेह कराव्या कथार्थ राहिला १०४
 दीर्घ दृष्टीच्या तेजेंकरून कथार्थ विलोका श्रोतेजन
 कौरव पांडव कुरुक्षेत्रासि सैन्य समभारे करती पावले १०५
 द्रुपदपती भीष्म कौरवांत पांडवदळीं द्रुपदपती दुपदसुत
 विभु रचूनि सैन्य रचित भीष्म धृष्टद्युम्न दोंभागी १०६
 वाद्य गजरें करून ब्रम्हांड दुमदुमिलें संपूर्ण
 कंपित शैल शिखरे होउन कोसळुनी पडती रवालुती १०७
 त्या अनेक वाद्य नादें करून प्रलय भावित त्रिभुवन
 शेष कूर्म वराह भीतमान झाले तेव्हां सर्वही १०८
 सप्त-समुद्रांचीं नीरें तप्त होऊनि एकसरें
 धराभार धराधरें टाकू म्हणे क्षण क्षणा १०९
 नवरवंड सप्तदीपा वसुमती वरी राहती अनेक जीवयाती
 स्थिर चर सप्त स्वर्गावरौती प्रलय भाविती तेक्षणी ११०
 तथा गजरें करून बधिरत्व पावले त्रिभुवन
 सरिता-ओहळाचें जीवन आटले तेव्हां सर्वही १११
 दोहींदळीं एकमेकां दृष्टी होता झाले सुखसंतुष्टी

जयजयकारें सकळ सृष्टी गाजविली महाशूरीं ११२
 युद्ध आबांका समान दोंहीं दळीं आनंदघन
 भीष्मबळें दुर्योधन परसैन्य नाणी दृष्टीसी ११३
 अर्जुन म्हणे मानसीं सारथी असतां हृषीकेशी
 महाकाळ आलिया रणासी निजबाणें फोडीन सामर्थ्ये
 आणि कौरव वीरजे सकळ जेकां पुरुषार्थी नृपाळ
 यांसीं यमराष्ट्रासी एकवेळ पाठवीन सामर्थ्येकरुनि ११४
 ऐसें अर्जुनाचें मनोगत जाणूनि बोले श्रीकृष्णनाथ
 म्हणे सरवया बोल निश्चित सैन्य किती दिवसां मारिशी
 पार्थ म्हणे तुझ्या कृपेकरुन सैन्य माराया नलगे क्षण
 सामान्य झंझतां प्रतिदिन क्षोणी मारीन निश्चये ११७
 ऐकूनि अर्जुनाचे बोल पाठी थापटी घननीळ
 गौरव शब्दै श्रीगोपाळ अर्जुनासी करीतसे ११८
 मग बोले अर्जुन कर्ता करविता जनार्दन
 तुवांची मांडिला हासंपूर्ण कौरव पांडव-खेळकीं ११९
 निमित्त करुनी आमुचे सूत्र हालविशी विश्वाचे
 जन्मेजयासी म्हणे साचें अर्जुनें वाचे बोलिलें १२०
 आतां क्षत्रिय-धर्म कथन रणीं सांगेल गंगानंदन
 त्या कथेसी श्रोतीं अवधान द्यावें म्हणे सुभानंत १२१

अध्याय ५

कुरुक्षेत्रामाजी सबळें सिद्ध असती दोनी दळे
 जैसे अग्नीचे कल्होळें खांडवदहनीं न उठिले १
 व्यूहरचनेची रचना धृष्टद्युम्नें रचिली सेना

भीष्मपर्व.

३३

प्रथम पदाती दुर्ग नाना यंत्रमार वरी जोडिले २
 तयामागे अश्व स्वार सकळ सामथीसीं महाभूर
 बाबर झोंठी सोडिल्या थोर मुकुट अपार बहुरंगी ३
 कवचें बाणळीं निजांगीं करीं आयुधें शूळ खड्ग
 असिलता दुधारा झळकती स्वर्गी देव विमानें पळविती ४
 जैसे गिरिवराजवळी गिरिवर तैसे अनेक कुंजरांचे भार
 सुवर्णझूलिया विचित्र वर शोभती नेपुन चतुष्पदीं ५
 तयामागे महारथी त्यावरी विक्रमी नृपती
 चारी दिशा व्यापुनि क्षिती सिद्ध झाले संग्रामा ६
 जैसे कां पूर्णिमेसी भरते दाटे सागरासी
 लहत्या धांवती आवेशीं जळ आकाशीं पें उसळे ७
 हस्तीप बैसले हस्तीवरी सूत्र-यंत्रास्त्र-शस्त्र-सामथी
 पुढां अंकुश घेऊनि करीं कुशळ महावत बैसले ८
 स्वार बैसले अश्वांवरी दिव्य शस्त्रें घेऊनियां करीं
 अश्वगमनीं वायु सरी नपवे ऐसे चवताळले ९
 वीर उद्भट-पायांचे महाबळी भ्यासुर तेजशस्त्रें झळाळी
 करीं घेऊनि रणमंडळीं आनंदें गर्जती एकदां १०
 ऐसे पांडव-सैन्य रचिलें धृष्टद्युम्नें ठाण सज्जिलें
 हें दुर्योधनें पाहिलें करीं वहिलें आश्चर्य ११
 भीष्माचार्यासीं सांगत युद्धारंभासीं पांडव उद्दिन
 आमुचे सैन्यासी जेथतेथ याजूनि ठेवावें विभूसी १२
 अकराक्षोणी सैन्य सेनापती गंगानंदन
 बावीस महारथी गहन त्यात दोघेजण चिरंजिव १३
 दोघे इच्छामरणी वीर अनेक बळाढव नृप शूर
 धृतराष्ट्र आणी धिदुर हस्तनापुरीं हे दोघे १४

लाहान थोर कुरुक्षेत्रासी अनेक राजे स्व-सैन्येसीं
 येऊनि व्यूहरचिला देवांसी अटक सकळांसी भेदावचा॥
 अकरा अक्षोहिणी सेना पसरली जैसीं भूरजें जाणा
 नातरी उल्लासतां समुद्र-जीवना कोण आवरुं डाकेल॥६
 रजें डसळति आकाशी दिवसा वाटली निशी
 वीर धावती आवेशीं मेघ गगनीं ज्यापरी १७
 त्यांत महारथी कोणकोण तेही ऐके राया सावधान
 समरीं महाकाळ करिती-चूर्ण पराक्रमें आपुल्या १८
 भीष्म प्रथम द्रोण कर्ण शकुनी कपटी जाण
 कृतवर्मा जयद्रथ गहन धृतराष्ट्र-जामात होय तो १९
 भूरिश्रवा आणि बाहिक भगदत्त सोमदत्ती देख
 शशबिंदु कृपाचार्य निःशेख अश्वत्थामा विरंजीवी २०
 वृषसेन आणी सुशर्मा किकर्ण कलिंग तांब्र अनामा
 मद्राज शल्यनामा महापराक्रमी वळियादा २१
 दुःशासन आणि चित्रसेन मुख्य राजा दुर्योधन
 ऐसे बावीस रथी महागहन सामग्रीसी सिद्धले २२
 याही विरहित अन्य नृप शूर समरीं बोलिजेत विस्तार
 जे रणशौर्ये महावीर युद्ध विचारद पंडित पै २३
 सिद्ध शस्त्रास्त्रें प्रज्वलित कवच-कुंडल-मुकुट-विराजित
 नाना अलंकार लेऊनि मंडित रणनोबरे रणांगणीं २४
 हस्ती शूर अश्व शूर रहवरीं भोभती महावीर
 शस्त्रें मंडित दिव्य कर महा भ्यासुर परसेने २५
 पायदळाची माडणी चंद्रमारीं जोडिले तेक्षणीं
 त्यांत वाघें अनेक ध्वनी तेणें अवनी नादवली २६
 जैसी वर्षाऋतुकाळीं जाहवी यमुनाजळातें कवळी

भीष्मपर्व.

२५

कीं बडवानळ सागरातें गिली तैसे पांडवाजवळी पें आले २७
हेमंतऋतु-प्रथम-मासी मार्गशीर्ष शुद्ध त्रयोदशी
यमनक्षत्र लागलें तेदिवसीं कौरवीं युद्ध आरंभिलें २८
दोनी सेना दोभागीं अद्भुत मध्ये भीष्म उभा केला रथ
हस्तसंकेतें बाघें राहवीत रणभूमीस तेकाळीं २९
दोनी दळांसी विलोकुन म्हणे ऐका हो क्षत्रियवीर निपुण
तेव्हां कौरव पांडव तटस्थ होउन ऐकती गहन भीष्मबोल
म्हणे युद्धसमयींच करावें बैर विबिरा गेलिया मग निर्वैर
सेनेंत हिंडावें निःराष्ट्र भय मनीं सांडुनी ३१
कितेक राजे सेनेसहित भोवतें युद्धकेंद्रक विलोकित
त्यांवरी जाऊनि राष्ट्रघात सहसाही न करावा ३२
पळे तयातें नमारावें राष्ट्रें दांकीत्यासि रक्षावें
शरण आलियांसी पाळावें एकावरी नजावें बहुतीं ३३
उपचार घेऊनि तांबुलादिउदक हिंडती मध्ये जेकां सेवक
त्यांसी नमारावें निःशेख ऐका समस्त क्षत्रधर्म ३४
वार्तिक हेर चेत जात देख सूत्रधारी लोहकर्मकारक
भूमी समानकर्ते खनक नमारावें तयां कदांही ३५
वरी हस्त करुनि गंगानंदन आणि ऐका म्हणे संपूर्ण
पांडव दळींचे वीर सावधान ऐकती नृपनंदन सर्वही ३६
म्हणे माझा भीष्माचा नेम निश्चिती नित्यमारीन राहासहस्रधी
निर्वीर करीन सकळ क्षिती स्वसामर्थ्ये करुनियां ३७
द्रोणाचार्य कृपाचार्य कर्ण अश्वत्थामा हे वळार्य
ऐसे अनेक रणपंडित प्रतापसूर्य दळसहीन तुम्हां आदिती ३८
तरी आम्हांकडे जे कोणी येणार त्याणीं आतांच यावें सत्वर
पांडवदळींचे ऐकूनि महाशूर नेदिती उत्तर सर्वही ३९

मग आपुल्या सैन्याकडे पाहून बोले शंतनु नंदन
 म्हणे जिकडे असे कृष्णाऽर्जुन जय-लाभ तिकडेचि निश्चये
 विजय चाप विजय तूणीर विजय ध्वज विजय वायुकुमर
 विजय रथावरी विजय वीर विजय देणार श्रीकृष्ण तेथें ४१
 भीमसेनाची ऐकतां हाक चळचळां कांपती तिनीं लोक
 गदाघाये सैना सकळिक निवडील निश्चये हा जाणा ४२
 धर्म तपस्वी सत्य-परायण नयनें पाहील कोधें करुन
 सर्व पृतना जाळील पूर्ण उमारमण दुसरा जो ४३
 तेसेच सहदेव आणि नकुळ उतायिळे पाहती युद्धकाल
 सौमद्र सात्यकी प्रत्यक्ष काल सकळ दळ नेदिती उरू ४४
 दुपद पांचाळादि महारथी ऐसा जय पांडव लाधती
 कोणी जाणार ते ऐका नृपती त्वरितगती जावें भातां ४५
 तों युयुत्सव धृतराष्ट्र नंदन जो वेष्टे उदरें पावला जनन
 जोकां आगळा एक शताहून उठोनियां तो चालिला ४६
 निजसेने सहित जात देखूनि सचोधन संतप्त
 मग बोलिला गंगासुत तूं कां व्यर्थ राहविशी त्या ४७
 आपणाकडे आला युयुत्सव जाणूनि तोषले पांचही पांडव
 गजारवालीं उतरूनि धर्मराव भेटनि त्या गोरविलें ४८
 धर्म बोले प्रिय वचन संकटीं बंधू आलासि धाऊन
 तुं मज आवडसी प्राणाहून ऐकूनि युयुत्सव तोषला ४९
 असो यावरी भीष्म महाबळी जेणें दाहादिवस सेना रक्षिली
 दुर्योधनें सैनिकां अला केली नृपवरी रक्षावें भीष्मातें ५०
 सिखंडीसी धरा अवघेजण अथवा सखर टांका मारुन
 देवव्रत त्यावरी नटांकी बाण स्त्री म्हणूनि पूर्वीं तो ५१
 इतुके दुर्योधन आज्ञापित तों दोन्हीदळीं बाद्यघाय बहूत

भीष्मपर्व.

३७

वीर बाहनाखट होऊनि अद्भुत संग्राम सिद्ध करुं भाविती ५२
 शशिवदना भेरी धडकत दुंदुभी बाजल्या बहूत
 सरगें उरगें असंख्यात नाही अंत पणवासी ५३
 कुटलें जैसें समुद्रजळ तैसें गज अश्व रथ पाचदळ
 हाके फोडिती ब्रम्हांडगोल तेणे भूगोल डळमळी ५४
 जैसा उगवला सूर्यनारायण त्यासमचि भासे गंगानंदन
 दूरीं विलोकूनि वीर कर्ण सांभाळुं नेमवचन आपुलें म्हणे
 भीष्माचा जो होय अंत तोंवरी मी न जाय कदा युद्धांत
 असो देव ऋषी समस्त कल्याण वांछिती पांडुबां ५५
 महारथी वीर समस्त सादर भीमाचे पाठीसी उभे दुर्धर
 वज्र व्यूह दृढ साचार रचिला असे धृष्टद्युम्ने ५६
 मध्यमार्गी युधिष्ठिर जैसा भगणें वेष्टित रोहिणीवर
 कीं निजकिरणी वेष्टिला भास्कर नातरी देवीं वाक्जयारीती
 दोंहीं दळींची अपार धुळी गेली ऊर्ध्व गगनमंडळीं
 निबुंजले पक्षी सकळीं वायुही फिस्त नलाहे ५७
 कौरवांसी अपराकुन जाणा अकल्याण सुचविती क्षणक्षणा
 विजय कल्याण पंडुनंदना बाकुन चिन्हें सुचविती ५८
 केवळ देवाऐसी सेना पांडवांची दिसों लागली नचना
 दैत्य राक्षस ऐसी कौरवपुतना मळीन तेजहीन पै दिसे ५९
 केशव म्हणे किरीटी ऐकें सुचिभूत होऊनि देखें
 दुर्गास्तवन करितां सौरव्यें जयलास निके तेणें तुम्हा ६०
 मग हस्त पाद प्रक्षालन कर जोडनि ठाके उभा रवेतवाहन
 करीत दुर्गेचें स्तवन तेणें प्रसन्न अंबा होय ६१
 जयजय दुर्गे आदिजननी भयच्छेदके वरदायिनी
 भयप्रिये भयमोचनी राखें समरंगणी आम्हाते ६२

इंद्र उपेंद्र आणी कमळासन शिवे करिती तुझे धितम
 ऋषि-गण गंधर्व मानव जाण तुझेचि स्तवनें यशस्वी ६५
 अनंत-तरणी दिव्य पंक्ती तवप्रभेमाजी गुप्त होती
 प्रणवरूपिणी मूळस्फूर्ती त्रिपुरसंदरे जगदंबे ६६
 ऐसें ऐकतां स्तवन देवी अंतरिक्ष बोले वचन
 सुज साह्य मी आणि श्रीकृष्ण रक्षे सर्वदां रणोगणी ६७
 ऐसीं होतां वरदवाणी आनंदला पार्थ आपुल्या मनीं
 नमस्कारुनि श्रीकृष्णचरणीं रथासमीप पै आला ६८
 मग रथारूढ झाला सुभद्रावर सारथी सुदें भुवनैकसुंदर
 अंजनी-हृदयारविंद-भ्रमर ध्वजीं भुक्कारे सत्राणे ६९
 सोवतीं भूतानीं आरोळी फोडिली तेव्हां तेकाळीं
 ऐकतां कृतांत कांपेचळीं आकाशतळीं पडे वाटे ७०
 तेव्हां धृतराष्ट्र म्हणे संजयासी काय विचार घडला रणासी
 तो सांगे तेंचि परिच्येसीं जन्मेजया सुजाणा ७१
 ऐसा झाला क्षत्रधर्म जोकां कधी महाराज भीष्म
 यासुदें गीतार्थ पुरुषोत्तम पार्थाप्रती कथिजेल ७२
 प्रभु-विश्वंभर-प्रसादें श्रोते ऐकोत प्रेमानंदे
 गीता उपदेविजे गोविंदें ऐकतां मतिमंदें उद्धरती ७३
 सुटिले अध्यायीं ज्ञानोपदेश पार्थासी करील हृषीकेश
 सुभानंत विनवी श्रोतयांस ऐकिजे गीतार्थास आदरें ७४
 इति श्रीमन्महाभारथ भीष्मपर्व रसाद्भुत
 ऐकतां ब्रम्हहत्यातीत अंती सुक्त करी हरी ७५

अध्याय ६

वैशंपायनासी म्हणे नृपती देवीं स्तवूनि सुभद्रापती

भीष्मपर्व.

३९

स्येदनास्तु आनंदवृत्ती काय करिता झाला खुटे १
 ते सविस्तरें करूनि कथन निवर्षीं माझे तृषित श्रवण
 ऋषी म्हणे सादर श्रवण करूनि ऐके राज्या २
 गीतोपदेश अर्जुनासी करील खुटे हृषीकेशी
 धृतराष्ट्रें पुसिलें संजयासी सांगे विस्तारासी तथाच्या ३
 जन्मेजया महाराया संजये कथिलें धृतराष्ट्राया
 श्रीकृष्णसंवाद धनंजया उपदेश रणी जो केला ४
 तथा संवादे अर्जुन भ्रांती निरसून पावला सुखप्राप्ती
 येथूनि प्रारंभ गीतार्थी झाला म्हणे सुनिवर्च ५
 ते या भावार्थें अंशकथन श्रोतयासी म्हणे ऐका सावधान
 प्रभु-विश्वंभर-प्रसादेकरून निमित्त सुभानंत बाहुली ६
 धृतराष्ट्र म्हणे संजयासी धर्मक्षेत्र-कुरुक्षेत्रासी
 युद्धार्थ मत्सुत्र आणि पंडुजांसी गेले त्या ठायासी काय झालें ७
 संजय म्हणे अपरोक्षज्ञातें तवपुत्रें पाहिलें पंडुज-सैन्यातें
 त्याकाळी पावूनि विस्मयातें गुरु-द्रोणातें बोलत ८
 पाहें पां पांडवसैन्य रचिलें थोर बहुत धृष्टद्युम्नें भलें
 दुर्योधनें आचार्या बोलिलें तव शिष्य शाहणे जाणपां ९
 त्या दळीं शूर महारथी भीमार्जुन यांसम धनुर्धर रणयोद्धेवृषजाण
 विराट युयुधान दुपद महान रथी आणीकही विलोकीं १०
 धृष्टकेतु चेकितान काशिराजा पराक्रमी पूर्ण
 पुरुजित कुंतिभोज दारुण शैब्यादिक नृप शूर जे ११
 महावीर युधामन्यु उत्तमौजादी अभिमन्यु
 तथासमान द्रौपदीचे नंदसु सर्वही हे महारथी १२
 आतां आसुच्या सेनेतील थोर जे त्यांतें बोलिजेल
 सैन्य रक्षणाचे धर्णी विशाल संज्ञा मात्र सांगतों १३

+ एथून गीतेस प्रारंभ झाला.

तुं भयानक आणि भीष्म कर्णजयस्वी कृपणशूर पूर्ण
 अश्वत्थामा आणि विकर्ण तोही भूरिश्रवा तसा ८
 आणीकही बहूशूर मल्कार्या प्राण देणार
 नानाशस्त्रे हाणणार कुशाळ सर्वयुद्धी हे ९
 सबळ सैन्य हें आमुचें समर्थभीष्म रक्षियेलेसाचें
 असमर्थ बळ हीनत्याचें जेंकां भीम रक्षियेले १०
 तथापी सैन्यरक्षेचीं स्थाने जीं ज्यांस दीधलीं गंगानंदनें
 तेथूनियां भीष्मासीं रक्षणे भीष्म सकळांतें रक्षील ११
 तो भीष्म पितामह तेक्षणीं दुर्योधना हर्ष उपजाया मनीं
 सिंहनाद करूनियां रणीं वाजवी शंख प्रतापें १२
 तेव्हा वाघें वाजलीं एकसरे शंख भेरी पणवानक गोरुखेखरे
 तो नाद अद्भुत भरून उरे तुंबळ होऊनि त्या क्षणीं १३
 तो तो शत्रुवर्ण घोडे माहारथी वरी पांडव आणीक श्रीपती
 दिव्य शंख घेऊनियां हातीं वाजविते सत्त्राणें जाहले १४
 पांचजन्य वाजविला कृष्ण देवदत्त वाजविला अर्जुन
 भीमकर्मा जो वृकोदर तेणें वाजविला शंख पोंडू पें १५
 राजा कुंतीपुत्र युधिष्ठिर वाजवी अनंतविजय तो संदर
 सुघोष आणि मणिपुष्पक वीर वाजवीत नकुल सहदेव ते १६
 आणि काशिराजा धनुर्धर शिखंडीजो माहारथी वीर
 धृष्टद्युम्न विराटही थोर सात्यकी अपराजित जो रणी १७
 दुपद आणि द्रौपदीसुत जोकीं अभिमन्यु सौभद्रें विख्यात
 सर्वही हे भूपाळ मिळून वाजवीत पृथक् पृथक् शंख आपुला १८
 त्या वाद्यनादें अद्भुत धृतराष्ट्रसुतांचें हृदय विदारित
 नभ पृथ्वी व्यापून भरत महातुंबळ त्यास्थळीं १९
 धार्तराष्ट्र जो सर्व रचले कपिवर-ध्वजे दुरूनि पाहिले

१ भयंकर आहे कर्मज्याचें.

भीष्मपर्व.

४१

त्यावेळीं शस्त्रारंभास घेतले पांडवें धनुष्य सतेज जें०
 राया महिपती बोलिला ऐसा तेधवां अर्जुन हृषीकेशा
 दोनी-सेना-मध्यभागीं रथेवा अच्युता स्थापीं म्हणूनीं २१
 मी पाहेन युद्ध करणाऱ्यांसी युद्धोत्कंठा असे जयांसी
 येथें उभे सर्वही म्या कोणकोणासीं झगडावें हें रणीं असे २२
 दुर्बुद्धी दुर्बोधनची त्यास मिळाले युद्ध कर्ते जे रणास
 त्यांतें प्रिय इच्छिती विशेष पाहेन त्यांस निजनेत्रीं २३
 रायासि म्हणे संजय ज्ञानी गुडाकेशें प्रार्थितां तयेक्षणीं
 हृषीकेशें दोनिसेना-मध्यस्थानीं तो रथोत्तम स्थापिला २४
 पार्थासि म्हणे समोर भीष्मद्रोणादि प्रमुख नृपवर
 कोरवां साह्य जे पाहें सादर मिळाले जे वीर रथापुढें २५
 तो पार्थ पाहे विलोकुनी तों पाहिले आजें त्यांत तेक्षणीं
 गुरु नामे भाउ पुत्र आणी पौत्रही नयनीं देखिले २६
 सास-यांतें आणि सोयऱ्यांतें दोन्ही-सैन्य-सागरीं देखे तेथें
 बंधुजनासह रणांगणांतें देखूनि कोंतेय बोलिला २७
 कृपेकस्तुनि आविष्ट परम विषाद पावूनि वीरोत्तम
 श्रीकृष्णासि म्हणे स्वजन काम युद्धाचा धस्तुनि सिद्ध उभे २८
 पिळती माझीं सर्वही गात्रें दुःखें मुखही वाळलें सर्वत्रें
 कांप सुटूनि शरीरीं रोमगात्रें उभीं राहती जाण हें २९
 गोडीबधनू हातापासुनी गळूनि गेली त्यचा जळुनी
 उभा राहों ही नशकें येक्षणीं मन भ्रमुनी भोंवतसे ३०
 मी निमित्तें कस्तुनि देखत विपरीतचि केशवा हें येथ
 स्वजनाचा कस्तुनि घात नसे श्रेय यांत मज वाटे ३१
 मी नाही इच्छित जय कृष्णा तेथें राज्य अथवा सुखें नाना
 न असे राज्यभोगें जीवित-गणना गोविंदा काय आसुते ३२
 ज्यांकारणें राज्यभोग सुखें आम्हीं इच्छितो कीं हरिखें

ते राहती युद्धा प्राणधन निकें हरायाया उमे असों कीं ३३
 गुरुद्रोणादि भीष्मादिक हे आजें चुलते कृत आणिक
 मामे श्वशुर नातु शालक सोहिरे निःशेष सर्व कीं ३४
 मी न मारुं इच्छितसें चांते जरी हे मज मारितिलमारुतमाते
 त्रैलोक्य-राज्यही नलगे निश्चितें तेथें भूमीही कोण गणी ३५
 मारुनि धार्तराष्ट्रां सकळांसी कवण प्रीतीजनार्दना आम्हासी
 पापवि लागेल हातासी मारितां शस्त्रें घेउनीं ३६
 चाकारणें वधावया योग्य नहों कधीं आम्हीं चां
 धार्तराष्ट्र-बंधु-स्वजना वधिलिया सुखी केवीं माधवा मी ३७
 ते जरीही न पाहती मूढपणें लोभें कस्तुनि कुलक्षयो करणें
 आणि मित्रद्रोह कस्तुनि राहणें दोषें पातकी होउनी ३८
 मग या पापापासूनि जनार्दना आम्हीं कैसेनि परतों संकटहरण
 कुल-हत्यादोष महागहना पाहतां दृष्टीं दिसे बहू ३९
 कुलक्षयेंचि कुलधर्म बुडत जो कां सनातन धर्म विख्यात
 तो धर्म नासला कीं निश्चित कुल सर्व अधर्मा वश होय
 त्या अधर्माच्या बळे कृष्णा कुलस्त्रिया होती दुष्ट मळिणा
 त्या दोषें कृष्णाच्या सजाणा वर्णसंकर होतो कीं ४०
 वर्णसंकरें नरकीं पतन कुलघ्नाच्या कुलासही होउन
 पिंडोदक क्रियाजाती लोपोन तेणें पूर्वज सर्व न्यवती ४१
 म्हणूनि कुलघ्नाचे थोर दोषें वर्णसंकर निश्चयें होतसे
 बुडती शांति-धर्म निःशेषे शाश्वत कुलधर्म तोही कीं ४२
 वंश धर्म ज्या मनुष्याचे बुडाले जनार्दना पै साचे
 नरकीं वास निश्चयें त्यांचे ऐसें आम्हीं ऐकतो ४३
 महा पापी कटकटा थोर आम्हीं निश्चय केला जो कूर
 कीं राज्यलोभें स्वजन निर्धार मारायातें प्रवर्तलों ४४
 तरी निःशस्त्र मी मला ते मारुत शस्त्र घेऊन हातें

धार्तराष्ट्रांतें नमारीं निरुतें मज क्षेम त्याणीं मारितां असे ४६
 बोलुनि अर्जुन ऐशापरी उगा बैसलासे रथावरी
 बाणेसीं धनुष्य टाकूनि वरी विव्हळ मनीं करीशोक ४७
 संजय म्हणे धृतराष्ट्राचा पुढें श्रीकृष्ण बोधील धनंजया
 तें सादर होऊनि पुढिल्याध्याया व्यासकृपे श्रवण करीं ४८
 तेंची जन्मेजयासी व्यास-शिष्य वैशंपायन ऋषी
 ऐक म्हणे पोटभरेंसी श्रीकृष्ण-वाक्य सुधारस ४९
 जेणें अर्जुनाच्या मोहतमातें गीता-अष्टादश-अध्याय-सूर्यातें
 उघडुनि दावितां श्रीकृष्णनाथें अज्ञानांधकारातें निरसिलें ५०
 कस्तुरियां स्वात्मबोध निवटी अहंकार दंभ भेद
 एकवटला सच्चिदानंद आनंदकंद जगदुस्त ५१
 तोचि प्रभु विश्वेश्वर सुभानंत त्याचा किंकर
 संतश्रोत्यां वारंवार विनवी सादर ऐकावया ५२

अध्याय-७

ऐक प्रज्ञाचक्षु महाराजया मोहें नेत्रीं अशु भस्त्रुनियां
 विषादयुक्त बैसतां होऊनियां त्यातें मधुसूदन बोलतसे १
 म्हणे अर्जुना तुज कोठुनी विषयीं या कदमल उदेले मनीं
 येणें अनार्यत्वे स्वर्गनासुनी अपकीर्तिवंत तुं होसी २
 तरी पार्था होउंनको षंड आतां तुजयोग्य नव्हे सर्वथा
 तुच्छ लंडीपणजे दौर्बल्यता टाकूनि परंतपा हो उभा ३
 अर्जुन म्हणेजी मधुसूदना भीष्मद्रोणासीं पूज्यत्वे गणना
 ज्यांसीं अमर्यादे बोलवेना त्यांसी मारुं बाणीं मी कैसा ४
 तरी नमारुनि वडिलां गुस्तेतें भिक्षा खाणें हें श्रेय मज बाबतें
 राज्यधनार्थ मारुनियां लोकांतें रक्तभोग भोगणें लौकिकीं ५

आतां त्या आम्हीं जिकों बरें हेंची कीं आम्हांतें जिकू मेल्या मोक्षची
 दोन्ही नेणूनि मारुं तथा जिवित्वची काय पापी वांचून आम्हीं
 ऐशा धर्माच्या संकटीं झालों दीन म्हणूनि तुम्हां शरणप्राय जाण
 स्वामीनें शिष्यासी वदावें कल्याण वागवावें कीं शासनें मज ७
 माझा शोक नदिसे जें तें नाहीं हा शोक जो शोषक इंद्रियांसी
 निदवोंद्र-लक्ष्मी-समृद्धी मजसीं पावल्या सुखरूप मी नव्हे-
 धृतराष्ट्रासी म्हणे संजय मुनी ऐसें बोलूनि परंतपशुडाकेश तेक्षणी
 नकरीं युद्ध हृषीकेश गोविंदा म्हणूनी राहिला उगा असे तो ९
 हांमूनियां हृषीकेश म्हणत विषादयुक्त जोकां भारत
 दोहीं सैन्यामधें बोले त्याप्रत उभा असूनि हें वाक्य १०
 म्हणे अयोग्याचा तूं शोक करिशी आणि पांडित्य बहुत बोलसी
 तरी जित्यांच्या मेल्यांच्या शोकासी न करिती सहसा पंडित ते ११
 तुझा माझा जन्म कितीवेळा जन्म मृत्यु झाला या सुपाळा
 पुढे सर्वांसि नाश भविष्यकाळा असंख्यवेळा ऐसेची १२
 जैसी जीवांसी देहप्राप्ति होती त्यांत कौमार यौवन जरा असती
 तैसी देहांतरें जीव भोगती परी सत्वधीर न पावती मोहो १३
 कोंतेया सुखें आणि दुःखें जाण देती विषय इंद्रियें भोगुन
 ऐशिया नाश उत्पत्ती असून भारता म्हणून सोसावें १४
 जे हे पुरुषा व्यथान देती पुरुषर्षभा ऐसे जे असती
 धैर्ये सरव दुःख सम मानिती ते मोक्षा पावती योग्यत्वे १५
 देह हें तों असत नुपजतसे जो नित्य जीव सत् अनित्यनसे
 दोहींचें तत्व दोहींत जाणतसे ब्रम्हतत्त्व एक जें १६
 अविनाशीं तत्वीं भरूनि जाणा व्यापिलें असे हें जग तेणें नाना
 त्या अव्यय ईशान्बा करुं शकेना कोणी नाश कधींही १७
 देह नश्वर ज्या जिवांचे जीव नित्य जे अंश अप्रमेयाचे

भीष्मपर्व.

४५

त्यासीं अधिनाश बोलिले साचे भांडें यास्तव भारतातुं १८
 भेदवादी म्हणती मारी ऐसें चार्वाक बोलती मरतसे
 दोघेही नेणती आत्मा असे हा नमारी नमरे म्हणूनी १९
 न हा होतो मरतो कीं कधींही देहासंगें होऊनि तो होत नाही
 जो अजनित्य शाश्वत पुराणा पाहीं त्या देहादिद्वयें नमारे नमरे
 वेदाविनाशी जो नित्य आपि जाणे मज अव्यय
 तथा पुरुषासी पार्था कैसा होय हाणितो मारितो कसा म्हणे
 जैसीं जुनीं वस्त्रें दाकूनि देती सर्वेंचि नूतन नवीं गृहण करिती
 तैसीं कलेवरें जीर्ण दाकूनि धरिती जीव अनेकवर्ण नूतन पै २०
 तथासी न तोडिती शस्त्रें जाण आपि न जाळीतसे अश्व
 पाणीही न भिजवी यालागुन न करीच पवन शक्यही २१
 यासि छेदावया नसे कीं आन शोषाचा भिजवावयाही कारण
 कांजो नित्य सर्वांतरस्थ म्हणून शाश्वत अचंचळ जो पै २४
 जो अव्यक्त आपि अचिंत्य अधिकारी तथा ऐसें म्हणत
 त्या कारणें यासीं तुं व्यर्थ जाण कीं शोक नको करुं २५
 आतां देहासवें होतो ऐसें नित्यु मानिसी तरी पावती देहमृषु
 जरी मारिसी महाबाहो यथार्थु तरी या शोकासी न योग्य तुं २६
 जो झाला त्यासी निश्चयें मरण तो जन्मे पुन्हा मरे निश्चयें करुन
 परिहार नसे चदर्भाकारण म्हणूनि तुं शोका अयोग्य २७
 भूतांचे आदीं अव्यक्त व्यक्त तें मध्यें दिसत
 त्यांचा अव्यक्तींच लय होत मग भारता शोक न करीं तरी २८
 हेंचि आश्चर्य पाहती कीं कौणी एक आश्चर्यची हें वदती वाणी
 तैसेंचि आश्चर्यवत् ऐकती श्रवणीं चापरी विसरती ऐकूनि आश्चर्य
 देहधारिया नवधावें कांहीं सर्वदेहांत जो भारता पाहीं
 भूतें नश्वर तस्मात् त्यांच्या कांहीं योग्य तूं शोकासी न होसील

क्षत्रिय धर्म जरी तूं जाणसी तरी कंपित हृदयिं शंकता न होसी
 धर्म युद्धाहूनि क्षत्रियांसी श्रेय आणीक अधिक नसे ३१
 प्रार्थिल्याबीण पार्था झाडे जें स्वर्गद्वार उघडे वहिले
 सरवी निर्भर ते ऐसें भले लाधती क्षत्रिय युद्ध रणीं ३२
 आतां या धर्म युद्धातें टाकुनी तूजरी न करिशील युद्ध रणीं
 तरी स्वधर्म श्रेय कीर्ति नासुनी पावसी ताप अकीर्तीचा ३३
 ते अकीर्ती तुझी सर्वजन आचंद्रार्कवरी करिती वर्णन
 मान्य पुरुषातें मरणाहुन दुष्कीर्ती वाईट बोलती ३४
 भयें रणांतुंनि तूं गेलासें मृणतील माहारथी तुज ऐसें
 परततां मान्य पुरुष तूं विशेषें अपमान मान्यांत पावशील
 आणि बोलूं नयेती ते बोल रात्रु हे तुज बहु बोलतील
 तुझे सामर्थ्य निंदितील त्याहूनि तुज दुःख कोणतें ३५
 तरी मेलिया पावसी स्वर्गातें रण जिंकिल्या भोगशील महीतें
 यांत निश्चय करुनि युद्धातें कोंतेया ऊठ तूं आतां ३७
 लाभाऽलाभ आणी सुखें दुःखें जयाऽपजयातें मानीं सारिखें
 तेणें करुनि करितां युद्ध निकें सर्वथा पाप न पावसी ३८
 हेतो सारखीं बोलिली बुद्धी योगाची ते आडक राहू
 ज्या कर्मयोग बुद्धीनें निश्चुद्धी कर्म बंधासी पार्था तोडिशी
 विघ्नें अपूर्णता येथें नसती न प्रत्यवायही त्या बाधती
 नाही थोरा भयातेंही निश्चिती स्वल्प ईश्वरीं अर्पितां ४०
 निश्चयाची बुद्धी एकची जाण यामार्गी कुरुनंदना ऐक वचन
 ज्या बहुशरवा बुद्धी त्या असून कामुकांचिया अनंता ४१
 श्रुतींत स्वर्ग जो पुष्प असे मूर्ख ते फळ मानिती निःशेषें
 ते वेदवादींच रत मृणती असें नाहीं आणखी पार्था पै ४२
 इच्छिती स्वर्ग परजो करीं फलप्रद कर्म जन्म निर्धरीं
 बहु कर्म-द्रव्य-साध्यावरी भोग-भाग्य-गती अशा ४३

भीष्मपर्व.

४७

भोगभोग्यांत आसक्तपणें कामना-हृत-बुद्धीजे वर्तणें
 तथा बुद्धीस एकाग्रता घडणें आणि समाधी न होय जों ४४
 काम्याचे वेद विषय म्हणून निष्काम तूं होय अर्जुना जाण
 नित्य सत्वस्थ आत्मवान आणि निश्चित निर्देह असें ४५
 जें जें कार्य क्षुद्र-जळीं होतें तें जळडोहांत भरलें पुरतें
 तेसें वेदीं काम्यकर्म करवहीतें ब्रम्ही ब्रम्हज्यां जसें तसें ४६
 तरी तूतें कर्मचा अधिकार तत्कळीं न करापीहि साचार
 झणीं तूं कर्मची टाकिसी नातर अथवा तूं फळही इच्छिशी ४७
 सिद्धी-असिद्धींत सम होऊन टाकावीं फळें धनंजया पूर्ण
 योगस्थ करीं तूं कर्मत्याकारण समत्वा योग बोलिला असे ४८
 बुद्धियोगाहूनि नीच असे धनंजया कर्म हें जें विशेषें
 पाहें रक्षक बुद्धींत न करीं ऐसें तुच्छ कर्म फलप्रद तरी ४९
 जिताच पाप आणि पुण्यातें नाशितो जो बुद्धियुक्त मते
 म्हणूनि योगीं तूं योज कर्मातें मग कर्म कौशल्य योग तो ५०
 शास्त्रज्ञजे बुद्धियुक्त असती कर्मचें फळमात्र टाकूनि देती
 संसार-बंध छेदूनि पावती निर्देष-पदा म्हणूनी ५१
 अज्ञान-मोहाचे सागरीं तुझी बुद्धि तरे तेव्हां निर्धारीं
 श्रुत-अश्रुत भोगाचें अंतरीं वैराग्य तेव्हां पावसी ५२
 लौकिक-श्रवणें तुझी जाण मळली शुद्ध होय हे पूर्ण
 बुद्धी थारेख समाधींत मग तेव्हां तूं योग पावसील ५३
 अर्जुन म्हणे स्थितप्रज्ञ सांग कसा केशवा जो समाधिस्थ कैसा
 स्थितधी तो बोलिजे तसा असे वर्ते जगीं कसा काय ५४
 पार्थासी म्हणे श्रीकृष्णनाथु जेव्हां सकळही दांकी काम मगंतु
 स्वस्वपीच मनें तुष्ट तो स्थितु त्यासीच बोलतु स्थितप्रज्ञ ५५
 न दुःखीं मन उद्विग्न ज्याचें न कराची स्पृहा जया साचें
 काम-क्रोध-भयातीत जो वाचे स्थितधी मुनी बोलती तथा ५६

सर्वत्रीं जयासी स्नेह नसतो बरें वाईट भोग भोगूनि राहतो
 द्वेष आनंद ज्यापासूनि नसतो प्रज्ञा प्रतिष्ठित जाण त्याची ५७
 कांसय सर्वांगें वोटीजेसीं अंतरीं तैसीं इंद्रियें विषयांतुनि आवरीं
 त्याचि जाण तूं निर्धारीं प्रतिष्ठित प्रज्ञा म्हणूनी ५८
 रोगी व्रती तयांलागुन भोगवासना तरी नसे जाण
 ज्ञानियाही तेवरी खुण ब्रम्हात्मदर्शनें म्हणूनी ५९
 ज्ञानी पुरुष जोकां प्रयत्नी त्याचीही कुरुनंदना ऐक श्रवणीं
 इंद्रियें बळवतें हीं म्हणूनी हरिती मनासी बळेंची ६०
 तीं असतो आवरुनी युक्त तत्पर होउनी
 इंद्रियें ज्याला वरा म्हणूनी त्याची प्रज्ञा प्रतिष्ठितही ६१
 जो चिंती विषय पुरुष त्यातें त्यांची भोग वासना उपजते
 वासना ते उपजवी कामातें काम तो क्रोधासी उपजवी ६२
 क्रोध उपजवितो मोहातें संमोहें स्मृति भ्रंश पावते
 स्मृतिभ्रंशें बुद्धिनाशते बुद्धिनाशें मूढ पूर्ववत ६३
 राग द्वेषाविरहित वशें इंद्रियें जीं तीहीं चेतसे
 विषयशुद्धात्मा विशेषें तो प्रसादासी पावे पै ६४
 त्या प्रसादेच कसूनि जाण सर्वदुःखांचा जाय नाश होउन
 मग प्रसन्न चित्ताचे बुद्धीलागुन प्रतिष्ठा दीघची पावतो
 नाही बुद्धि अयुक्ताला तरी नसे अयुक्तासी ध्यान अंतरीं
 ध्यानाविण नये शांती निर्धारीं कोठुनि सुख तरी अशांतें
 इंद्रियें वर्तती जेकां जाण मोकळें सोडीत जे मन
 ते त्यांची बुद्धी टाकी हरुन जैसी नाव जळीं वारा पै ६५
 तस्मात् सर्वेन्द्रियें जयाचीं ज्याणें विषयांपासूनि साचीं
 आटेपिळीं महाबाहो त्याची प्रज्ञा प्रतिष्ठिता म्हणूनि ६६
 सर्व-भूतांची जेथें पैराती तेथ ब्रम्हनिष्ठ हे जागती
 याचिरातीस भूतें जागती तेथ निजती दृश्यलें मुनी असे ६७

भीष्मपर्व

४९

नाना जळोंचा मेळा मिळत उदधींच परी सिंधुवेळा तुलेंवित
 तैसे भोगीं भोग असे स्वतः प्राप्त तो पावतो बांती नसे कामकाजी
 टाकूनियां सर्वही कामातें भोगितो भोग निःस्पृहत्वे
 मी माझे हें नवाटे जयातें तो ज्ञानी रांगतीतें पावतो ७१
 हे स्थिती ब्रम्हींची म्हणूनि पार्था न मोहे इस जाणे जो पावतो
 इच्या योगीं अंतकाळीं तत्वातें क्षणेही पावे तो सुक्तिसी ७२
 चापरी प्रज्ञाचक्षु नृपती अर्जुनासी उपदेश करी श्रीपती
 संजयो म्हणे परिसें निरुती पुढिले अध्यायीं वाक्यामृत ७३
 जन्मेजयासी म्हणे वैरांपायन भीष्मपर्वी गीतामृत निरूपण
 अर्जुनासि करी श्रीजनार्दन तेंचि श्रवण तुज करितों ७४
 हें ऐकतां एकाग्रचित्तें चित्तची विसरे आपणातें
 पाऊनियां स्वानंद-स्वरव-प्रदातें मोह-ममते निरसूनिजे ७५
 श्री-विवेचभर-गुरु-प्रसादें स्रभातंत विनवीत आनंदें
 म्हणे श्रोतयासी गुरुपदें स्मरूनि सावकाशें ऐकिजे ७६
 गीता-भावार्थ-अंशातें कथिजेल ऐक भावार्थ
 त्यासी अवधान मज श्रोते सावकाशें देवोत आकडी ७७

अध्याय ८

अर्जुन म्हणे तुज जनार्दना कमहिनि थोर वाटे बुद्धी जाणा
 तरी मज घोर कर्मी या योजना कैदावा कवण कारण लाविसी
 व्यामिश्र वाक्यां बुद्धीसी मोहित्या परी तूं करिसी
 तरी एक तें नेमूनि मजसी निश्चित श्रेय पावेन तें सांग कीं
 अर्जुनासी श्रीकृष्णसंगत चालोकीं दोंपरी निष्ठा पूर्वीं निरोपित्यात
 ज्ञानयोगेंचि सांग्याला पावत सत्कर्मे कर्मयोगियां तसे ३

जे कर्मातीत तसिद्धि होती कर्म केल्यापिणें न ते पावती
 कर्म-सत्यासमात्रेंचि निश्चिती नअसे त्या सिद्धीस पावतो४
 तरी कर्म कोणी केल्याबांचुन कधींही न राहती एक क्षण
 दादुनियां करविती जाण कर्म प्रकृतीचे गुण असती ५
 आणि एक कर्मद्रियें आवरुनी चिंतितो विषय आपुल्यामनी
 नेत्र झांकुनि तो मूढ ऐसें म्हणुनी दंभाचार बोलती तथापें६
 अर्जुना कर्मद्रियें हीं यातें जो मनेंकरुनि आवरी निशुतें
 करी कर्मद्रियें कर्मयोगातें निष्कामपणें तो थोर म्हणें ७
 कर्मत्यागादुनि कर्म थोर नित्य तें तूं करी म्हणे साचार
 देहनिर्वाहही तुझा होणार न घडे कर्म टांकितां तरी ८
 विष्णुप्रीत्यर्थ जें कर्म करी त्यावीणें कर्म बंधकें लोकांतरीं
 तद्प्रीत्यर्थही कोंतेया निर्धारिं संग टाकुनियां आचर ९
 प्रजा यज्ञासवें प्रजापती पूर्वीं निर्मूनि बोलिल्ला प्रीती
 कीं या यज्ञीं वृद्धी पावा निश्चिती तुमची कामधेनु हा असे१०
 तरी भजा देवास या यज्ञें देव देती तुम्हांसी फळें म्हणे
 ऐसें अन्योन्य भजतां तेषें उत्तम श्रेयातें पावाल कीं११
 इष्ट भोग देती तुम्हाकारण यज्ञें जे देव पूजिले म्हणून
 आणि देवीं दिलें तें देवांलागुन न देतां जो रवाय तो चोर१२
 तरी यज्ञाचें जें शेष खाणारे पातकें सर्वही नाशिती निर्धारें
 नातरी पापी पापधिते खाती खरें रांधिशी स्वनिमित्तें ते जरी१३
 भूतें अन्नरसें होती उत्सन्न पर्जन्यवृष्टीनें होतें अन्न
 यज्ञेंकरुनि पडें पर्जन्य यज्ञ तो कर्मकरुनियां असे १४
 वेदापासूनियां कर्म होत वेद तो अक्षर-संभवत
 तस्मात् सर्वगतही जो होत सदां प्रतिष्ठित यज्ञीं पै १५
 ऐसें हें वर्तविलें चक्रजनीं जो कां नवर्तवी आचरुनी

भीष्मपर्व-

५१

वृथा तें पाप आयुष्य पार्था मनीं जाण इंद्रियांसक्त तो जित१६
 आत्मत्वींच जयासी प्रीत जो आत्मलाभेंचि होय तृप्त
 जो आत्मत्वींच संतुष्टचित्त त्याला कर्तव्य हें नसे १७
 कर्मी त्याच्या फल नसे कांहीं अकर्मी नसे प्रत्यवायही
 ज्यास सर्वभूतीं नसे पांहीं कांहीं फळही अपेक्षित १८
 यालागीं निष्काम सदा करावें तें करी कर्म धंदा
 निष्काम करितां कर्मविशदा पुरुष तो ब्रम्ह पावतसे १९
 कर्मेंचि करितां सिद्धी जाण जनकादी पावले याकारण
 आणि लोकसंग्रह दृष्टी म्हणून तरी तूं योग्य कर्मासि पै२०
 कीं जें जें श्रेष्ठ आचरती तें तें इतर जनही करिती
 ते जोकां निर्णय करूनि दाविती वर्तती तेरीती हे लोक२१
 मातें तिहीं लोकीं पार्था नाहीं कर्तव्य कांहीं सर्वथा
 अवाप्तही काम निष्काम असतां तरी कर्मेंचि वर्ततों असे२२
 जरी मी कर्म वर्तत नसेन कधींही यत्नपूर्वक तरी जाण
 मार्ग निरूप माझ्या म्हणून वर्तती हे सर्व मानव कीं २३
 मग भ्रष्ट हे लोक होतील नकरीं मी कर्म जरी त्यावेळ
 तेही करिती अन्यधर्मे सकळ तरी या प्रजा भ्रष्ट होती२४
 अज्ञानी कर्में तरी फळार्था जसीं करिती सर्व भारथा
 तेसीं ज्ञानी तीं निष्काम करितां लोकसंग्रह-इच्छा धरुनी२५
 काम-कर्मठ-अज्ञांचा जाण बुद्धिभेद न करावा म्हणून
 सर्व कर्म करवावीं आपण तत्त्वज्ञ जो युक्त स्वयें मग२६
 कर्में सर्वही प्रकृतीचीं अशेषें करिजेताती जीं गुणी निःशेषें
 अहंकारें मूढबुद्धी जो विशेषें मी कर्ता ऐसें मानी तो २७
 तत्त्वज्ञ गुणकर्माचा पाहुन महाबाहो दोंभागीं स्वअकर्तृता जाण
 पाहे कीं स्वस्वविषयीं संपूर्ण इंद्रियें हींच वर्तती असें २८

प्रकृतीच्या गुणीं मूढ ऐसे झोंबती विषयेन्द्रियां विशेषें
 असर्वज्ञा तयां मूढां निःशेषें सर्वज्ञें स्ववळुंनये मग २९
 कर्म मज समपूर्णिजाण सर्व अध्यात्मबुद्धीनें पूर्ण
 आशा ममता हे दाकुन सुरेवं तूं करीं हें खुद्द ३०
 मातें दोष सहसा नवेवितो हें नित्य मानवमत सर्वथा
 भावें अनुष्ठिती तेही तत्वता सुटती कर्मापासूनियां ३१
 आरोपूनि दोष माजिया मता न अनुष्ठिती कोणी सर्वथा
 ते जाण सर्वाज्ञानमार्गीं तत्वता कुबुद्धि ज्वळते विमूढ असे ३२
 पूर्वसंस्कारेंही करुनी प्रकृतीसारिरया वर्ते ज्ञानी
 भूतें वरा प्रकृतीलागुनी तरी मग निघहें काच कीजे ३३
 गोड त्याविषयीं उपजे प्रीती वाडटीं द्वेष इन्द्रियां सहज होती
 तरी राग द्वेषची हे रात्रु असती होऊंनये निश्चिती वरा तयां ३४
 भलता स्वधर्म जो असेल तो वरा परधर्म बऱ्याहूनि निर्धारं
 स्वधर्मा मृत्युही श्रेय जाण खरा परधर्म सत्तरा करी भय ३५
 अर्जून म्हणे जी श्रीकृष्णनाथा कोणें प्रेरिला प्राणी तो सांगआतां
 जो पातकें करी जैसा योजिजे बळवंता सर्वथा कोहीं योजिल्याविणें
 श्रीकृष्ण म्हणे अर्जुना अवधारीं जो रजोगुणसंभव कामहा कोथही
 अवृत्त सदा जो पापिया निर्धारिं तो रात्रु या मार्गीं ये असे ३६
 जैसा जो वेष्टिजे धुरें अग्नी आणि आरसा नाशी जो मळेंकरुनी
 बोधिजे गर्भही नाळें जैसा जनीं तैसें कामें वेष्टूनि सकळ असे ३७
 वेष्टिलें कामें जें हें ज्ञान नित्य ज्ञानाचा रात्रु म्हणून
 जो नानाकामनारूपी जाण कोंतेया दुर्भर अग्निवत् ३८
 इन्द्रियें आणी मन बुद्धी यांसी काम अधिष्ठान आधीं
 बोलिलें यातें भुलऊनि त्रिशुद्धी प्राण्यातें ज्ञान वेष्टुनी ४०
 म्हणूनि तूं भरतर्षभा ऐकें इन्द्रियांसि आधीं जिंकें

भीष्मपर्व.

५३

मग काम-पापियासी सारी भिकें जो ज्ञान-विज्ञान-नाशक ४१
 रथूलापुढें इंद्रियें हीं जाण त्याही पलीकडे स मन
 त्या मना पलीकडे बुद्धी पूर्ण आत्मा तो ती पलीकडे असे ४२
 तिणें असें तीज परता जाणूनिया तो स्वस्थता
 जो कामरूपी अजिंक्य आतां मारीं शत्रूसीं महाबाहो ४३
 ऐसा हा श्रीकृष्णार्जुन-संवाद धृतराष्ट्रासी सांगे विशद
 महासुनी संजय व्यासपद चिंतूनि चिंतीं सादर ४४
 तेंचि जन्मेजयासी वैशंपायन सांगे श्रीकृष्णार्जुन-संवाद पूर्ण
 ऐकतां तुढेल भव-पाश दारुण पावेल पूर्ण अविनाश पद ४५
 म्हणूनि चतुर श्रोते यांसी ऐका म्हणे या विचागसी
 गीताभावार्थ भावार्थेसी बोलिजे ल अंशानिरूपम ४६
 सद्गुरु-विश्वंभर-प्रसादें करुनी सुभानंत विनीत श्रोत्यांचरणीं
 धरा भावार्थें बोल अंतःकरणीं सद्गुरु पद अहर्निशी ४७

अध्याय. ९

श्रीकृष्ण म्हणे अर्जुना हा योग पुरातन सूर्यासी कथिला जो म्यासांग
 सूर्ये उपदेशिला मनुषीचांग तेणें पुत्रइक्षाकूतें बोलिला १
 तोचि हा आजी तुजकारणें वर्णिला योग जो पूर्वीलि जाणे
 तूं सखा भक्त म्हणूनि वचनें रहस्याद्भुत बोलिलों तरी २
 परंपरागत असा जो योग तो राजर्षी जाणती यथासांग
 तो योग बहुतां काळें ममांग झाला जाण परंतपा ३
 अर्जुन म्हणे श्रीकृष्णनाथा तुझ्या जन्मापूर्वी जन्म असे सवित्या
 त्यासि तूं पूर्वी योग बोलिलों म्हणसी आतां हें म्या केशपरी तत्वता जाणवे ४
 श्रीकृष्ण अर्जुना जन्म तुझे म्हणे झाले बहुतेक माझे

मी ईशत्वे जाणतो हें सहजें तूं जीवत्वे नेणसी सहसाहि ५
 तरी अज मी मी अविनाश आणि सर्वभूतांचाही ईश
 होतो शुद्धात्ममायेतें वशा स्वआकृतीसी अधिष्ठुनी ६
 जेव्हां जेव्हां स्वधर्मची हानी होती जाण भारथा त्याक्षणीं
 अधर्माची अभिवृद्धी पाहूनी तें मी आपणासी निर्मितों ७
 साधूंच्या रक्षणालागुन मारावयासी पातकी जन
 आणि धर्म स्थापावयातें जाण युगायुगाप्रती मी होतो ८
 अलोकिकें जन्मकर्में जीं जो जाणेल ऐसीं कोणी माझीं
 तो देह टाकूनि पावे मजमाजी जन्मानये पुन्हा अर्जुना ९
 काम-क्रोध-भयातीत ध्याननिष्ठ मदाश्रित
 बहु ज्ञान-तपें शुद्धचित्त ते माझ्या स्वरूपास पावले १०
 जे जसे मातें भजती मी तसा फळतो तथाप्रती
 पार्थ मनुष्य सकळ वर्तती माझ्यामार्गाचि जाण तूं ११
 सर्व सिद्धीसी इच्छुनी पूजिती अन्य देवतांलागुनीं
 त्या कर्ममूळेंच सिद्धीक्षणीं होती मनुष्यां जाण तूं १२
 म्या केले चारही वर्ण गुण कर्म विबंचुन
 त्याचा कर्ता तरी कर्ता जाण नव्हे मी अव्यय असें १३
 कर्म न लिंपती सर्व मातें कीं कर्मफळी स्पृहा ना तें
 जाणे असें तोही मज निश्चित कधीं कमी बद्ध नव्हे १४
 ऐसें जाणूनियां मोक्षार्थ केलीं कर्म पुरातनीं निश्चित
 तरी करीं कर्मची तूं तस्मात् केलीं जीं पूर्व-पूर्वजीं १५
 ज्ञानीं हि मोहिलें कीं हे तें कैसें कर्म अकर्मही आहे
 सांगेन तें जें जाणूनि कीं हे सुटसी अशुभांतुनी १६
 तसें वेदोक्त-कर्माच्याही विकर्माचें निषिद्ध जें कांहीं
 जाणावें अकर्मचेंही कर्माच्या गती गहन तें १७

भीष्मपर्व.

१५

न बाधते न ब्रहे कर्म जे कृष्णार्पण ते अकर्म
 तेसें अकर्मी पाप ते कर्म देवे सर्वज्ञ सर्वकृत् १८
 टाकुनि को संकल्पासी आरंभी कर्म जो सर्वस्वीं
 ज्ञानाग्नीनें कर्म जाळित्यासी तोचि पंडित म्हणती १९
 फलेच्छा सर्व जो टाकुनी सदां तृप्त निराश्रय होउनी
 प्रवर्तला सर्वकर्मी म्हणुनी तरी तो कांही न करीच २०
 शरीर चित्त स्वयंश करुन आणि आशा परिग्रहही त्यागुन
 शरीरमात्रे जो कर्म करी जाण तो पाप सहसा न पावे २१
 लाभें अयाचितें संतुष्ट जाण न जया इह मत्सर म्हणुन
 सिद्धी असिद्धींत तो समान करुनि मग बद्ध न ब्रहे २२
 त्या कर्तृत्वापासून मुक्त जरी स्वरूपीं चित्त थारलेंत
 यज्ञार्थ आचरे कर्म तरी जात लयासि सर्व ते जाणें २३
 कर्ता अग्नी हविर्द्रव्ये जाणें ब्रम्ह ब्रम्हींच पै अर्पणें
 कर्मी ब्रम्ह समाधिस्थ कारणें त्याणें ब्रम्हीं पावसीच कीं २४
 यज्ञीं इंद्रादि पावेचि प्रीती कर्मयोगींच उपासिती
 ब्रम्हा मूर्तची ज्ञानी निश्चिती यज्ञरीतीच होमिती तेसे २५
 श्रोत्रादि इंद्रिये कोणही जाण संयमाशीत होमिती पूर्ण
 त्या इंद्रिया मूर्त कोणही जन अर्थशब्दादी होमिती २६
 कोणही सर्व इंद्रियांचीं कर्मेही प्राणादिकांची
 चित्तकाशांत वृत्तिच्या साची निरोधामूर्त होमिती २७
 द्रव्ययज्ञ आणि तपोयज्ञ योगयज्ञ ही सुवृत्त जाण
 वेदार्थ तो ज्ञानही यज्ञ यत्नशील अनुष्ठिती २८
 अपानी होमिती प्राण प्राणीही तोचि अपान
 प्राणापान निरोधोन प्राणायामासी तत्पर २९
 कोणही अन्नादी नेमुनी होमिती प्राणासी प्राणी

हठयोगी असे सर्वकरोनी यज्ञे पावन यज्ञवित् ३०
 यज्ञशेष संधा जेकां भोक्ते ते परब्रह्मींच पावती निश्चित
 अयज्ञाला न हा लोक मातें कैचा स्वर्ग कुरुसन्तमा ३१
 असे विस्तारले ब्रूत यज्ञ ब्रह्म्याच्या मुरवापासुन
 जाण सर्वकर्मज ते म्हणुन ऐसें जाणूनि तू स्रष्टासी ३२
 द्रव्य यज्ञाहनि श्रेष्ठ असे अर्जुना ज्ञानयज्ञची निःशेष
 लोकिके वैदिके कर्मे विशेषे सर्व ज्ञानींच संपती ३३
 ते जाण वंदने प्रश्नेंकरुनी आणि संतसेवक होउनी
 शास्त्रज्ञ तत्वज्ञ तुजकारणी मग ते ज्ञान उपदेशिती ३४
 जें जाणूनि पुनरपी ऐसा पांडवा नमोहसील निःशेषा
 देवसी चराचरे आपणा तैसा मजसीं मग ऐक्य ते ३५
 अससी थोरही पापी जाण पापिया सकळांत तूं पूर्ण
 तरी या ज्ञान नावेनें संपूर्ण तरसी पाप-सागर जो ३६
 कींजसा पेटला अग्नी त्वरे काष्ठें जाळीजसीतसीं निर्धारें
 अर्जुना ज्ञानाग्नी तो एकसरें सर्वही पुण्य-पातकें भस्मकरी
 ज्ञानासम पवित्र नसे अन्य कोहीं ते ज्ञान ते स्वयें पाहुन
 ज्ञाताची हो जें योग्यलें करुन काळें चित्तांत बिंबतें ३७
 श्रद्धावंतासी ते ज्ञान पावत जो जितेंद्रिय तत्पर असत
 जो ज्ञान पावुनि शांती येत थोर ते शीघ्र पावतो ३८
 बुडे अज्ञ तसी श्रद्धा जाण आणि संशयबुद्धी ही म्हणून
 त्यासी इहलोक ना परलोक कारण सुखही संशयाल्यासी नसे
 जो कर्मयोगांत सन्यासी शास्त्रें सुक्तसंशय निश्चयेंशी
 जो आत्मज्ञ कर्म मग त्यासी नबाधती पै धनंजया ४१
 तस्मात् संशय जो अज्ञानें मनांत छेदुनि त्या ज्ञानस्वद्वारे
 निःसंशयें आणि उठ येक्षणें स्वकर्म करीं भारथा पै तूं ४२

भीष्मपर्व.

५७

ऐसा श्रीकृष्ण आणी अर्जुन संवाद सांगे धृतराष्ट्राला गुन
तोचि वैशंपायन जन्मेजयाकारण श्रीगुरुआज्ञे निरोपित ४३
श्रीगुरु-विश्वंभर-प्रसादेकरुन तद्वावार्थ-अंवा श्रोतयांसींश्रवण
करावया अनन्यभावे शरण धरुनी चरण सत्मानंत ४४

अध्याय १०

अर्जुन म्हणे श्रीकृष्णनाथा कर्म-संन्यास कर्मयोगही कथितां
तरी या दोहीत श्रेय एक तें आतां तें तुं तत्कर्ता मज सांगे १
श्रीकृष्ण म्हणे अर्जुना ऐक कर्मसंन्यास आणी कर्मयोगही देव
कल्याणकारक परी तो अधिक कर्मत्यागाहुनी कर्मयोग असे २
संन्यासी तोचि हा जाण इच्छा द्वेष नसे जयाकारण
निर्द्वजो महाबाहो म्हणून बंधापासूनि तो सुटे ३
सारव्य आणी योग वेगळे अज्ञान बोलती न पंडित भले
कीं एकाच्या अनुष्ठानें आकळे दोहींचें फळ पावतो असें ४
पावती सारव्य ज्या स्थानासी योगीही पावे तेथें निश्चयेन्शी
सारव्य-योग-ऐक्येजो दोहींसीं पाहे तोचि असे डोळस ५
संन्यास तो नव्हे ऐसा जाण महाबाहो जो दुर्लभ कर्माधिण
कर्मयोगेचि जो मुनी तो पूर्ण ब्रम्ह सत्वर पावतो तरी ६
कर्मयोगेचि जो शूद्रचित्त जिंकिली इंद्रियें मन निश्चित
जो देह जीवभूतात्मा न होत करितां ही कर्म लिप्त तो ७
न कांहीं करितो ऐसें मनी तो नित्य तत्त्ववित्त मानी
विषयीं वर्ततां जातां कारणीं निजतां आणी श्वास बाहतां ८
आणि कर्मेन्द्रिय-क्रिया होतां निमिषादिहिं कां हालतां
इंद्रियें आपुल्याला व्यापार करितां मानूनि वर्तता पै ऐसें ९

ब्रम्हां कर्म समर्पनी जो करी संग टाकुनी
 पापे नलिपे तो कमळणी दळ जळी जेसें अलिस १०
 काया-मने-बुद्धीनेही जाण वासनातीत इंद्रिये करून
 करिती चिन्तवद्ध्यर्थ कारण संगटाकूनियां क्रिया असे ११
 योगी कर्म फळ त्यागे स्थिती पावती घोर जे निश्चये शांती
 सकाम ते कामसंकल्पे जाती बद्ध होऊनि रत फळासी १२
 करूनि कर्म संन्यासी मनें होऊनियां सुखरूपतेनें
 असे नवद्वारपुरीं तेणें न करीन करी विहिता १३
 कर्तृत्व कर्म लोकांचि असें न ईश्वरही निर्मितो तसें
 न कर्म-फल भोगातें आपेसें वर्ते संसारचक्र हें १४
 कोणाचें पापही ने घे आण पुण्यही ने घे ईश्वर जाण
 अज्ञाने वेष्टिलेसे ज्ञान त्याणें करिती भोगिती जन १५
 अज्ञान बुद्धीचें ज्याचे जाण तें ज्या ज्ञानें नाशिल्या संपूर्ण
 पराजडातें तें त्याचें म्हणून प्रकाशीत ज्ञान सूर्यवत् १६
 त्याचें ज्ञान बुद्धी आणी चित्त निष्ठातें परमाश्रयवत
 असे ते पावती मोक्ष त्वरित ज्ञानें जाळूनि संचिता १७
 विद्या-सद्गुण-संपन्नी ब्राम्हणी धेनुही मधे आणी
 गजीं श्वानांत चांडाळीं जनीं पहाती समान पंडित पें १८
 ऐशा समीही स्थिर मन त्याणें जितांच भव जिंकिला जाण
 सम तें ब्रम्ह निर्दोष म्हणून तस्मात् ते ब्रम्हीच समी असे १९
 प्रिय होतां जो कां न हर्षे अप्रिये घाबरा न होतसे
 स्थिर बुद्धी जो कां मूढ नसे मग ब्रम्ही ब्रम्हज्ञ तो स्थिर २०
 स्पृहा न बाह्यविषयी जाण स्वरूपी पावतो सुख संपूर्ण
 ब्रम्हयोगी युक्तचित्त म्हणून सुख असय तो भोगी २१
 जे भोग विषयस्पर्श देख तेंचि दुःखाचें कारण एक

भीष्मपर्व.

५९

१ आद्यंतवंत कौंतेया निःशेख रमे ज्ञानी न त्या सुखीं २२
जो जितोच सोसूराके पूर्वाच मरणाहून अधिकें
काम-क्रोधादि वेगें निःशेखें तो योगी तो सुखी नर २३
सुखी आंत रमे आंत अंतर्ज्योतीच जो स्वयें स्थित
झाला ब्रम्हचि तो योगी निश्चित ब्रम्ह निर्वणि पावतो असें २४
पावती ब्रम्हनिर्वणि ऐक जे ज्ञानी क्षीणपातक देख
द्वैतनाशें स्थिरमती आणि सर्व भूतहिती रत २५
जें काम-क्रोध-रहित प्रयत्नीं वरा जें चित्त
देह बांचो मरो तें तों जात मुक्त केवळ आत्मवित् २६
बाहेर बाह्य विषय करून दृष्टीतें भोंवयामध्ये स्थापून
नासिका वाहत्या जाण प्राणापानातें करुनी सम २७
बुद्धीद्वियमन स्थैर्य जाण सुनी मोक्ष जो परायण
नाहीं इच्छा भय क्रोध म्हणून झाला मुक्तची तो सदां २८
मी यज्ञ तपाचा भोक्ता मी सर्व-लोक-महेश बेत्ता
सर्वचा मी सहृद तत्वता मातें जाणोनि शांती पावतो २९
यापरी अर्जुनासि श्रीकृष्ण संजय म्हणे धृतराष्ट्राला गुन
जन्मेजयासि सांगे वेशंपायन पुढें श्रवण सादर कीजे ३०
श्रीगुरु-विश्वंभर-प्रसादें करून सुमानंत श्रोत्यां विनयी करजोडून
श्रीकृष्णाऽर्जुन संवाद अतीगहन तद्वाचार्थ-अंश निरोपिला ३१

अध्याय ११

श्रीकृष्ण अर्जुनासी ऐक म्हणे करावें कर्म तें करी न फलेछापणें
तो सन्यासी तोचि योगी म्हणे न निरग्नी न अक्रिय असे १
सन्यास तोची म्हणावा जो कर्मयोगची पांढवा

१ आदि- अंत-वंत-उत्पत्तिस्थितिनाशयुक्त.

कीं काम-त्याग जाणावा संन्यास कर्मयोग न त्याविषे २
 योगारुरुक्ष जो ज्ञानी जाण कर्म त्यासही कारण म्हणून
 तथाच योगारूढासी ध्यान स्थितीस कारण बोलिजे ३
 जेव्हां विषयीं गुंतत नसे कर्माही मन न रुततसे
 भोग-संकल्पही टाकीतसे तेव्हां आरूढ बोलिजे तो ४
 उद्धरावें स्वचित्तातें म्हणून प्रपंचीं बुडवूनये हें कारण
 मित्र हें आपुलें चित्त आपण शत्रुही पूर्ण चित्त आपुलें ५
 मित्र त्याचेंच तें चित्त भलें जें स्वरूपची असे जिंकिले
 अनात्मज्ञानें शत्रुत्व झालें तरी वर्ते चित्तची शत्रुवत् ६
 शांताचें आणी जितचित्ताचें थोर चित्त बरें स्थिर साचें
 शीतोष्णीं सुखदुःखीं त्याचें आणी मानापमानींही तें सम ७
 ज्ञानें अनुभवे तत्त आपण कूटस्थ विजितेंद्रिय जो पूर्ण
 तो योगारूढ कीं कांचन भेडा धोंडा जया समानची ८
 सुहृत् मित्र आणी उदासीन मध्यस्थ असरे सरे आण
 साधु-पापियां सर्वीं जाण समबुद्धी विशेष तो असे ९
 कर्मयोगीं योजितचित्त सदा सेवूनि राहे एकांत
 स्थिरचित्तें तनु एक निश्चित टाकी आशा-परिग्रह १०
 स्थापूनियां शुद्धदेवीं जाण जें कां आपुलें स्थिर आसन
 न बहु उंच ना नीच करून कुशाचर्मावरी पट असें ११
 करूनि मन एकाग्र तेथ स्थिर चित्तेंद्रियक्रियांसहित
 योजावा योग चित्तशुद्ध्यर्थ स्वस्थ बैसूनि आसनीं १२
 माज-पट्टा ग्रीवा आणी शिर हें नीट धरूनी असावें स्थिर
 दृष्टी ठेवूनि नाशिकायावर मग दशादिशा पाहूनये १३
 मग निर्भय जो शांत ब्रह्मचारी असे व्रतस्थ

भीष्मपर्व.

६१

मद्रूपीं लावूनि जो चित्त वसे मसर होउनी १४
 ऐसें सदां चित्त योजी योगी आवरुनी मन सहजी
 मोक्षसि साधन तो माझी पावतो शांती असी तरी १५
 न योग बहु खातांही होत नखातां नये एकाग्रत्व
 आणी बहु निजतां नाही होत नित्य जागतां न अर्जुना
 विहार आणी आहार-युक्त जो चेष्टाकर्मी युक्त वर्तत
 स्वप्नावबोधीं युक्त त्याचें चित्त तथा साधे योग दुःख-नाशकजो
 आत्मस्वरूपींच चित्त राहे जेव्हां नियोजिलें स्वस्थ
 सर्व-काम-स्पृहा-शून्य होत म्हणावा सिद्ध तेधवां असें १८
 निवांतसदनीं दीपज्योती जैसी नहालेचि जाण उपमा तैसी
 योगियांच्या असे चित्तासी जो स्वात्मयोगासी योजी तो १९
 जेथें उपरमोनी चित्त ठेलें योगामागें असे निरोधिलें
 जेथें चित्त आत्मयातें पावले पाहे तोषें त्यांतची मग २०
 तेथें अनंत सुरवजें होय बुद्धिग्राह्य तें अतींद्रिय
 जाणें त्यातें मग नहा जाय तत्वापासोनियां चलन २१
 नमानीत लाभ अधिक त्या सुरवाहूनि पै आणिक
 नचळेही थोरदुःखें निःशेख पावतो ज्यासुरवीं स्थिती २२
 दुःखसंयोग वृत्तीचा पूर्ण तद्वियोगांत आयता जाण
 चित्तात्मयोग तो करुनी यत्न साधावा दृढनिश्चयें तसा २३
 संकल्प करितो झालें काम तें सर्व टाकूनि भलें
 मनेंचि इंद्रियग्राम सकळें दंडुनी स्थळां असे पै २४
 धारणायुक्त बुद्धीनें जाण व्हावें स्थिर हळुहळु मन
 आणी चित्त चिन्मात्रीं योजुन कांहींच मग चित्तूनये २५
 ज्या ज्या पदार्थीं नीघतें मनचंचल अस्थिर होतें
 आत्मा हाची तेथें तेथें त्यांत तें चरा करावें मग २६

ऐशा अशांतचित्तातें उत्तम सुख योग्य तें
 साधे रज-तमातीतें ब्रम्हरूप अकर्मक २७
 योजीं ऐसा सदा चित्त योगीं ज्यास वासनारहित
 ब्रम्हस्पर्श अनायासे प्राप्त सुख अत्यंत भोगी तो २८
 सर्वभूतांमधें आत्माजाण भूतें तीं आत्मयामधें संपूर्ण
 नित्य योगीं चित्त असा म्हणून सर्वत्र समदर्शन तो असे २९
 मातें सर्वत्र जो पाहतसे आणी सर्व मदंतरीं देखतसे
 त्याचा मी त्यास न सोडीतसें माझा तो सोडिना मला ३०
 सर्वभूतस्थत्या मातें जाण भजे जो एकता धरोन
 मजमधें तो योगी पूर्ण वर्ते प्रपंचीं जरी सर्वथा ३१
 स्वदृष्टांतें सर्वही भूतीं जो पाहे सम अर्जुना प्रीती
 सुखदुःखासही निश्चिती तो योगी थोर मज संमत ३२
 अर्जुन म्हणे जी मधुसूदना जो हा योग तुवां सांगितला जाणा
 साम्ये त्याच्या स्थितीतें स्थिर मना मी न देखें चंचलखें ३३
 की कृष्णा हें चंचल मन इंद्रियांहूनि बळकट जाण
 त्याचा नियम तरी पवन मोट जैसी न बांधवे असें ३४
 श्रीकृष्ण म्हणे अर्जुना खरें मन चंचल दुर्जयच निर्धारें
 तरी अभ्यासें आणी वैराग्यें खरें तरी तें जिंकवेल कौंतेया ३५
 माझी हे बुद्धी कीं योग नव्हे जो मन नावरे सांग
 प्रयत्नशीलें स्ववशें मग तो पावों सकिजे मनें ३६
 अर्जुन श्रीकृष्णासी म्हणे निष्ठा असोनि आळसपणें
 मन योगातूनि बळूनि न योग पावणे सांगें तो कवणे गती जाइल
 तो काय उभयभ्रष्ट असे मेघाचें धिगळ भ्रमे जैसें
 अपक्व पावल्या मोह केसें जो ब्रम्हमार्गी माहासुजा ३८
 विशेष या संशयातें जाण तूं एक छेदिसी श्रीकृष्ण

पीपपर्व.

६३

या संशयाचा सहर्ता अन्य नदिसे मज तुजवांचुनी ३९
 श्रीकृष्ण पार्थसी म्हणे येथें न स्वर्गही त्याचा नारा निश्चितें
 न घडे कधीं कल्याणमार्गी यातें बापा दुर्गतीतें न जाय कोणी ४०
 बांचोनि पुण्यलोकातें वर्षे अगणीत राहुनी विशेषें
 शुचि-श्रीमंत-सदनीं विशेषें तो योग भ्रष्ट जन्मतो मग ४१
 आणी योगियाचे कुळीं जन्मतो अथवा भल्यांचिया घरीं होतो
 जन्म दुर्लभ हा बहु तो चालोकीं जो असेरीती ४२
 यादेहीं पूर्वदेहींचा हेतू बुद्धि संयोग पावतो निश्चितु
 मोक्षीं बहु प्रयत्न करितु कुरुनंदना तो मग ४३
 त्याला तत्पूर्व जो अभ्यास बळें योगीच योजितो निःशेष
 कीं तो पूर्वी योगजिज्ञास तरी वेदां अतिक्रमी असे ४४
 प्रयत्न साधितां योग जाता किंलिप वासनासंग
 अनेकजन्मीं तो सिद्ध मग त्या जन्मीं मुक्ती पावतो ४५
 तापसांहुनीही थोर अधिक संमत ज्ञानियाहुनी निःशेष
 कर्मयोग्याहुनि तस्मात् देख तूं होई योगी अर्जुना ४६
 स्वरूप-निष्ठचित्तें जो जाण या सर्वा योगियांमधें पूर्ण
 भक्तियोगें भजे मज कारण तो योगी थोर संमत असे ४७
 ऐसा श्रीकृष्णार्जुन-संवाद धृतराष्ट्रासी संजयसांगे विशद
 तोचि वैशंपायन ऋषी सावध जन्मेजयासी ऐकें म्हणे ४८
 प्रभु-विश्वंभराऽनुग्रह गुरुचा सुभानंतीं प्रेमावृत साचा
 म्हणूनि श्रोतयां म्हणे वाचा गीता-भावार्थ-अंश-श्रवणासी

अध्याय १२

माझेंचि आसक्त करणे मना मदाश्रये योग साधेल अर्जुन

संशय सोडूनि कीजे भजना तेंही ध्यान ऐक पां १
 ज्ञानियांचे मी विज्ञान तेंही सांगेन तुजलागुन
 हें तुज ज्ञान झालिया पूर्ण शिष्य माझा तूं होसी २
 मनुष्य धिवेकी सहस्र एक त्यामाजी साधक एक देख
 तथा सहस्रसाधकांचोरव योगमार्गी मज पावे ३
 अष्टधाप्रकारचे जन परादी वाचा लावोन
 जीव-प्रकृति-संगेंकरुन जग हें पूर्ण रचिलें म्या ४
 अष्टधाप्रकृतीचे जन पंचतत्वे शरीर निर्माण
 पृथ्वी आप तेज वायु गगन मनबुद्धि आणी अहंकार ५
 जीं ज्या ज्या योनी संभवती भूतें तथा सर्वरूपां मीचि निश्चितें
 जन्मवी पाळी प्रळयातें कर्ता कृत्स्न मी एक ६
 माझिया परतें कांहीं नाही अणुरेणु पार्था ये तोंही
 सर्व म्या होऊनि ठेविलें पाहीं सूत्रीं मणिमाला केलीजसी ७
 रसरूपां मीचि वर्तें जाण प्रभा चंद्रसूर्यादी मीचि पूर्ण
 राब्द गगनाचा अंश संपूर्ण तोही मीचि पुरुष पांडवा ८
 गंध गुण मी पृथ्वीचा तेज गुण मी अग्नीचा
 जीवन मी सर्वभूतांचा तपस्वियांचा तप तो मी ९
 बीज मीचि सर्वभूतांचा सर्वा सनातन मी पार्था साचा
 बुद्धी मीचि प्रबुद्धाचा तेजस्वियांचें तेज मी १०
 बळियांचें मीचि बळ काम-रागातीत मीचि केवळ
 धर्माविरुद्ध भूती निर्मळ निष्कामधर्म तो मी पार्था ११
 सात्विकांचा मी सात्विक भाव राजस तामस मी आश्रय माधव
 मत मतांतरांचा प्रभाव मीचि कर्ता अर्जुना १२
 त्रिगुणमाझे रूपां निर्माण करुनि जग हें रचिलें पूर्ण

१ पृथ्वी, उदक, अग्नि, वायु, आकाश, मन, बुद्धि, अहंकार.

भीष्मपर्व.

६९

अविद्या करितां जनमोहन तेणे जीव अज्ञान मज नेणती १३
 देवी प्रकृती जे जन्मले ते मायेपासुनि सुक्त झाले
 ते तों मातेची पावले ते उतरले माझे मायेहुनी १४
 नभजतां माते पातकी मूढ तो मायासुरवीं पडला दृढ
 मायेनें ज्ञान हरुनी उघड आसरीं भावीं तो केला १५
 चतुर्विधा जन माते भजति मजची निश्चितें
 स्वर्गसुखातें दांभिकमते अर्थस्वार्थे आणी ज्ञानी १६
 त्यामाजी ज्ञानी नित्यसुक्त तो एकभक्ति माते भजत
 ज्ञानियांसी एक प्रिय मी तेथ तो ज्ञानी संत मजला प्रिय १७
 सर्वभावे उदारचित्तें माते भजे ज्ञानी माझेनि मते
 आश्रयले तेणे मज एकातें म्या उत्तम गती त्यातें दीधली १८
 अनंत जन्म फिरत्या अंतीं ज्ञानी पावला मजप्रती
 वासुदेव सर्वां जयाचे प्रतीती तो महात्मा क्षिती मजदुर्लभ
 कामिकजेजे जन अज्ञान कामना कल्योनि नानादेवांसी भजन
 जो जो नेम करुनि साधन ते प्रकृती-आधीन पै झाले २०
 जो जो जैसा करी भक्ती श्रद्धें जैसैं जैसैं मज अर्पिती
 तैसी तैसी श्रद्धा तयांप्रती मी निश्चिती फळ देतो २१
 जैसा जीवीं धरुनि भाव जैसे भजती मानव
 ते ते कामना स्वयमेव शुभाशुभ विहिताहित २२
 अंतर्बतफळाची आशा त्यालागीं अल्प मती भाव तैसा
 एकेठार्द नाहीं विश्वासा देवानु देवांतें भजती २३
 जे जे पाषाण काष्ठ प्रतिष्ठिती कामनाबुद्धि तेथ तेथ भजती
 परी परमार्थभाव नेणती ज्ञानी वय वेचिती साक्ष्याधि मजनी
 मी सर्वथा बुद्धिप्रकाश नेदीं पडिले योगमाया बंदी
 मूढ नेणती माझी शुद्धी मी कैसा कोणा म्हणोनी २५

६६

सुभानंतस्वामी-

वेदांचा मथितार्थ कैसा मज वेद नेणें स्वरूपप्रकाशा
जो मी सकळ भूतां सृजीं ऐसा परी सुखदुःख भूतांचें नलगे
माझे इच्छेकरून प्रपंच परमार्थ रची पूर्ण
परी सर्वाभूतीं मी समान स्वर्गादि भवन मज माजी २७
सकळ अंतर्गत पाप अथवा पुण्य अभूष
ते योगी मातें अपूर्ण सुखरूप नित्यनेमें मज भजती २८
जन्म-जरा-मरण दुःख माझे भक्त त्यां अतीत देख
मज्जन तेणें सुख ते ब्रम्ह अध्यात्म पावले २९
अधिभूतांचें मी दैवत पुरुषांत पुरुषोत्तम निश्चित
अधियज्ञ मी भगवंत अंतर्काळीं मुक्तिदाता ३०
श्रीकृष्णाऽर्जुन-वाद-रणा निवेदी सज्जय नृपाकारणा
जन्मेजयासी वेशंपायन जाणा सादरें श्रवणा परिचेसी ३१
तो संवाद भावार्थ अंश श्रोतयां ऐक म्हणे सावकाश
विश्वेश्वर-गुरुचरणास भजोनि विश्वास सुभानंती ३२

अध्याय १३

कोण तें ब्रम्ह अध्यात्म कोण कर्म अध्यात्म कोण लक्षण
अधिभूत म्हणजे कोण अधिदैवत कोण सकळां १
अधियज्ञ तो कैसा देहा माजी हृषीकेशा
प्रयाणकाळीं ज्ञानियां तैसा तारिशी कोणेपरी तें सांगें २
अक्षर जाणावें परब्रम्ह तें स्वभावे साधे अध्यात्म
भूतभाव तो धिकार धिसर्गकर्म बोलिजे धनंजया पै ऐसा ३
अधिभूत चसचर पुरुष तो अधिदैवत साचार

१ अर्जुनविचारतो.

भाष्यपर्व.

६७

अधियज्ञ सोहं मंत्र देहें देह जो वसवी ४
 अंतकाळी स्मरतां मातें मुक्ति होय प्राणियांतें
 माझे स्मरणें टाकितो देहातें मुक्ती तथातें वरीतसे ५
 जैसा जैसा धरूनि भाव देह सांडिती जे मानव
 तैशा तैशा ते स्वयमेव सिद्धि होय प्राणियां ६
 चालागीं सर्वकाल मातें स्मरणें कीजे अभ्यासातें
 मनोबुद्धि मज शरण आलियातें तो मातेंचि पावला ७
 म्हणोनि अभ्यासीत जाण करीत असाचें माझें स्मरण
 त्यासी अंतीं ब्रह्मनिर्वाण मुक्ती संपूर्ण मी देतो ८
 फवी पुराण फळप्रद सर्वज्ञ त्याचें अंतकाळीं करितो स्मरण
 सर्वदां तो नारायण कोटि सूर्य-समान योगी ध्याती ९
 अंतकाळीं दृढ धरोनि मन भाक्तियुक्त योगबळें करुन
 भुक्कुटी मध्यभागीं लावूनि प्राण दिव्यरूप पूर्णब्रह्म १०
 वेदें जें शाश्वत म्हणीतलें तें वैराग्य-पात्रीं सादयलें
 इंद्रिये नेसुनी ब्रह्मचर्य धरिलें तेव्हां पावेल ब्रह्मपद ११
 समयीं सर्व द्वारें रोधुनी मन उन्नत करूनी
 ब्रह्मरंध्रीं आत्मध्यानीं योगधारणी देह त्याजिती १२
 ओंकार तो पूर्ण ब्रह्म अभ्यासें वैराग्य तैथें नेम
 करूनि देह सांडितां उत्तम योगी परमगती पावला १३
 अनन्य प्रकारें चित्तें नित्य स्मरण करितां मातें
 तयांसी सुलभ पार्था मिश्रितें नित्यसुक्त-योगियां १४
 मज पावले जेजे प्राणी पाहीं तयांसी पुनर्जन्म सहसा नाहीं
 सुख दुःख संसारादि तेंही सुखें सुखरूप मद्रूपी १५
 येरवीं एकवीस-स्वर्गपर्यंत जनासी पुनरावृत्ती नचुके नेमस्त
 मज पावले जे भाग्यवंत त्यांसी पुनर्जन्म नाहीं १६

सहस्र चौकड्या एकदिवसांत चारीसहस्र युगें नेमस्त
 तोही ब्रम्हा अंतवंत ब्रम्ह शाश्वत स्वरूप १७
 जितुकें व्यक्तीसी आलें तितुकें अव्यक्त होईल वहिलें
 हरिहरादिक झाले गेले जैसे रात्री आणी दिवस १८
 भूतयाम तेव भासत ऐसे होत बहुवेळां जात
 जैसी रात्र होउनी दिवस होत तैसे जन्मत हरिहरादी १९
 परंतु दृढभावे जाणिजे येथू आकारलें तें नाशिवंतू
 एक ब्रम्ह सनातन शाश्वतू होत जात भूत सृष्टी २०
 शाश्वत अक्षर परब्रम्ह योगियाची गती उत्तम
 होय तें नफिरे जन्मकर्म तें धाम परम पै माझे २१
 पुरुष परेश तो पार्था अनन्यभक्तीस्तव सांपडे सर्वथा
 सर्वभूतां विसावा जो तत्वता जया पासोनी जग झालें २२
 कोणेकाळीं देह सांडितां योगियां काळभय नाहीं सर्वथा
 शरीर सांडणे काळाची वार्ता तुज पार्था सांगतसें २३
 अग्निमार्गे शुक्लपक्ष षण्मासे उत्तरायण आणी दिवस
 उत्तम दिन देह सांडावयास तेथ ब्रम्हविद ब्रम्हीं गेले २४
 धूम्रमार्गे रात्री कृष्णपक्ष षण्मास-दक्षिणायनी सुमुख
 अर्धचंद्रासृत योगियां प्राप्त परी कल्यांतीं मागां न फिरती
 शुक्लपक्ष कृष्णपक्ष उत्तरायण दक्षिणायनास
 तें सांगितलें संसारिकांस परी योगी कोणे काळें न फिरती २५
 तरी पार्था सत्य हें वेदवचन योगियांसी नाहीं पुनरागमन
 यालागीं अर्जुना ब्रम्हसंपन्न सर्वकाळ योगी होउन राहें तूं २६
 वेदपठणें यज्ञकरणें तपें दानें तीर्थें जें पुण्य जपें
 तें अंतवंत जाणूनि साक्षेपें योगी ब्रम्हरूपीं मिसळले २८
 यापरी ब्रम्हयोग अर्जुनासी श्रीकृष्णें उपदेशिला कुरुक्षेत्रासी

भीष्मपर्व.

६९

संजय सांगे धृतराष्ट्रासी श्रीगुरु-व्यास-प्रसादे २९
तोचि जन्मेजयासी वैशंपायन सांगोनि म्हणे ऐक श्रवण
जो गीतार्थ श्रीकृष्ण-मुखांतुन एकदा जो प्रकट जाहला ३०
श्रीगुरु विश्वंभर-प्रसादे श्रोतयांसि विनवी प्रेमानंदें
गीता-भावार्थ-अंश निरूपण पदे सुमानंत सुछंदें ऐका म्हणे ३१

अध्याय १४

हैं उत्तम गुज सांगतों तुज ऐकतां नसोडिसी सहज
ज्ञान-विज्ञान-गुह्य-राज कळतां मोक्ष पावसी १
सकळ विद्यांचा अध्यात्म राजा सकळ गुह्यांचा स्वामी सहजा
पवित्रांमाजी तेजःपुंजा स्वधर्म सुखकारी प्राण्यां २
श्रद्धा-हीन-जनासी हा स्वधर्म नसांपडे परियेसीं
म्हणूनि ते निश्चयेसीं जन्म-मरण-पाशीं गुंतले ३
माझिया विस्तारें स्वभावे हे जन जन्मले आपवे
माझ्यास्थानीं भूतें सर्वे जन्मती मरती पुनःपुन्हा ४
सूर्य प्रकाश झालियो गगनीं मृगजळ नसतें भासे नयनीं
तैसा नसतां संसार लोचनीं राज्यस्थानीं भासतो ५
जैसें आकाश उभें असे वायू उदरीं रवेळतसे
वृक्षीं हालतां वायू भासे तैसी भूतें वसती उदरीं मम इच्छे ६
सर्वे भूतें हीं अर्जुना जाण असती मत्प्रकृतीं लय होउन
मायुतीं प्रकृती पासून शरीरें ऐसीं भासती ७
तरी सकळहि भूतप्रकृती अधिष्ठीं मी सांडीं उपपत्ती
तरी हे वटीं बीजे वटाकृती तैसा मी भूतीं मजमाजी तीं
भूतप्रकृतींचा धर्म कर्म मज नलगे निरुपम

जैसा दीपप्रकाशें रात्रीं गृहाश्रम परी दीपास कर्म करणें नसे ९
 जैसा सूर्य उदेलियावरी भूतें वर्तती तदाधारी
 तो नाही तों कोण न व्यवहारी तेसा भूतीं मी हरी वर्ततो १०
 मातें नजाणती मूढ मनुष्यदेहीं अभिमानी दगड
 आत्मानात्म नेणती जड जैसें अंध सूर्यासी ११
 नश्वरदेहीं नश्वर कर्म नश्वर ज्ञान नश्वर धर्म
 प्रवृत्ति ज्ञानें पावले भ्रम आसरी-प्रकृति मुरवीं पडले १२
 महात्में पार्थीजे माझे संत जे देवी प्रकृति आश्रित
 माझेनी अनन्यभजनें मुक्त होउनी भूतीं वर्तती १३
 सदां करिती माझे नामकीर्तन हेंची तयां दृढव्रत गहन
 नमिती मज मानाभिमान सांडुन जयां उपासन अखंड माझे
 योगी करिती ज्ञानयज्ञ भेद पशू धूर्त अज्ञान
 मनोबुद्धीचें कुंड गहन एकत्र ब्रह्म आत्म्या परमात्म्या १४
 मोचि मुख्य ब्रह्मयज्ञ अग्नी स्वाहा मी स्वधा मी समिधा मी
 आज्य मी मंत्र वेद तो मी जें ज्ञानोदय झालिया १५
 जगाचा आदिपिता तो मी प्रकृति पुरुषें वर्ते तो मी
 वेदांचा मुख्य अंकार तो मी ऋग्वेद साम यजू पें १७
 गतिदाता कल्पांतीं मी प्रकृति विसावती परब्रह्मी
 शरणागतांची विश्रान्ति ते मी प्रभव पालन प्रलय मी बीज १८
 सूर्यरूपें मी तपें तीव्र इंद्ररूपें वर्षें तोय अपार
 संहारीं आणि रचीं चराचर अमृत मृत्यू अर्जुना १९
 त्रैविद्य मंत्रां यज्ञ करिती जनीं नश्वरसुरव स्वर्गी इच्छोनी
 पुण्य सरतां लोदिती मेदिनी नार्पितां मज नयें भ्रष्ट झाले २०
 जंव जंव पुण्य तव तव स्वर्गे पुण्य सरतां पडला अधोमार्गे
 एवं कर्तुनि नाना कर्मणें भ्रमती योनी अनिवार २१

भीष्मपर्व.

७१

परी अनन्य भावें भजन योगी करिती माझे उपासन
 तयांचा योगक्षेम करून मी संपूर्ण पार लावीं २२
 आणीक एक आश्रमी जन यजिती इंद्रिय सोम म्हणून
 तेही माझी विभूती असे जाण परी सुख सांडुनि घ्राणीं घ्रास जैसा
 मी सर्वथाचा भोक्ता सकळांचा प्रभु मी पंडुसुता
 परी असी सांडुनि तत्वता धूम्रासी दीजे आहुती २४
 तरी देवलोकीचे जया आर्त अथवा पितरांचे जया व्रत
 भूतें उपासितां भूतत्व प्राप्त मद्भजनें मद्भक्त चेती मद्रूपीं २५
 पत्रपुष्प फलजळ योगी भावें अर्पिती केवळ
 तें मम मस्तकीं बंध सकळ जें एकभावे अर्पिती २६
 जे प्रकृति क्रिया कर्म स्नान दान सकळ जप तप देणें घेणें भक्ष समूळ
 तें तें भावें करुनि निर्मळ मातें अर्पितुं अर्जुना २७
 शुभ अथवा अशुभ फळ शुभें मोक्ष अशुभें नरक केवळ
 सन्यासें मातें अर्पितां सकळ सुक्त होउनी मज पावसी २८
 जैसा दियस मध्यान्हीं मस्तकीं भावू तैसा सर्वांतरीं समसमानू
 ऐसिये खुणे जाणे जो सज्जनू तो मी भगवानू स्वयें पार्थ २९
 जो कुळीं अधम माहापापी मातें भजे निर्वाणी अनुतार्पी
 जैसा काष्ठ भक्षणी अग्नी काष्ठरूपी तैसा मीचि तो पार्थ स्वयें झाला
 तो मीचि झाला म्हणसी कैसा तरी लवण समुद्री भेटतां जाहाला जैसा
 पूर्व व्यक्ती मावळली विशेषा लवण भेटतां महासिंधू ३१
 मज पार्थ उपासी तो नर अधमाधम होका खर
 स्त्रिया वैश्य तथा शूद्र ब्रम्ह निर्वाण पावती ३२
 वर्णमाजी ब्राह्मण थोर परी राजयोग ब्रम्ह नेणतां ते पामर
 नश्वर त्रिलोकीचे नर मद्रूपीं क्षेम पावती ३३
 तनु-मनें योगी पार्थ मद्भक्त होई मातें नमस्कार सर्वांगी

माझेचि कीर्तन ऐकें गाई तेव्हा माझेठायीं तूं पावसी ३४
 धृतराष्ट्रासी म्हणे संजय हा श्रीकृष्णार्जुन-संवाद होय
 वैशंपायनें जन्मेजय राय श्रीगुरु-व्यास-कृपे निरोपिला ३५
 प्रभू-विश्वंभर-श्रीगुरु-कृपे सुभानंतीं गीतार्थ प्रेम मापें
 श्रोत्या श्रवणीं भरावया सोपें विनंवीत कृपे अवधानीं ३६

अध्याय १५

घेई पार्था हृदयाआंत वाक्य हें परमानृत
 इतुकें बोलिलें निश्चित मित्र तूं कीं हित पै तुझे १
 मजपासूनि सुरवर आणी महर्षी योगेश्वर
 आणि देवांचा आदिमी सार महर्षी सर्वा मीची गती २
 हे माझेचि मन-संकल्पे जन्मले म्याचि लोकीं प्रतिष्ठिले
 ज्ञानपरायणी समर्थ केले ते बुकले पां सर्वथा असे ३
 बुद्धिज्ञानें मोहहरित क्षमा-सत्य-शम-दम-सुक्त
 सुख-दुःख-भय-भवाऽतीत म्याचि निश्चित पै केले ४
 प्राणी नमारिती समताज्ञानेंतुष्टीं तपीं ज्ञान दानीं यशस्वी सृष्टीं
 भूतें वर्तवावीं उत्तम राहाटीं भक्तीमतें करूनियां ५
 चालागीं महर्षी सातजण चत्वार मनु सज्ञान
 झाले माझिये मनापासून निर्माण यांपासाव प्रजा असे ६
 हे माझे अंश निश्चिती मजपासूनि जन्मले क्षिती
 सर्वथा योगमार्गे वर्तती दुजयासी उद्धरिती असंशय ७
 मजपासूनि निर्माण सर्व भजन-मार्ग-मत्स्यभव
 ऐसें जाणूनि भजती महाभुभाव बुद्धिमंत भावार्थी जे कां
 अखंड माझेचि असे चिंतन माझे भजनीं जाऊ म्हणती प्राण

मीमांषा

७३

त्यासी ज्ञान प्रबोधी मीच नारायण नित्य रमती स्वरूपीं सदां ९
 आणीक युक्त माझे भजन करिती प्रीतिपूर्वक होउन
 त्यांसी उत्तम बुद्धि देऊन माझे भजन मी वाटवीं १०
 तयांचें पार्था अज्ञान तम नारीं हृदयीं मीचि आत्माराम
 हृदयीं प्रकाशीं ज्ञान उत्तम सूर्योदया सारिखें ११
 परब्रह्म परवस्तु धाम पवित्र सर्वहूनि उत्तम
 पुरुष शाश्वत आत्माराम देवादिदेव तूं स्वामी १२
 आपणापासूनि जन्मले ऋषी असित देवल नारद परियेसीं
 व्यासादि आपले अंश ऐसी सांगीतलेती मजलागीं १३
 सर्व आपणची म्हणतोसी तरी भगवद्रूपे ओळखावीं कैसीं
 देव दानव मानव असती सृष्टीसी त्यामाजी तुझे अंश कोण १४
 सर्वांचा आत्मा मी उत्तम मजप्रती बोलिलासी पुरुषोत्तम
 तरी याचें सांगा वर्म देवदेवा जगत्पते १५
 सांग मजप्रती दिव्य विभूती कोणें कोणें रूपें खां आवरिलीजती
 तूं व्यापक कमळापती कोणें कोणें घटीं वससी १६
 तें सांग अध्यात्म महायोगी तुझेचि चिंतन करिती अखंडजगीं
 कोणें कोणें रूपें भावुं तुजलागीं चिंतिजे तें मज सांगिजे १७
 विस्तारें आत्मयोग सज्जना तुझी विभूती सांगें जगजीवना
 ऐकतां पाविजे तृप्ती श्रवणा पूर्ण अमृतपाना होय जेणें १८
 मी तुतें सांगतो पार्था दिव्य अध्यात्मविभूती सर्वथा
 हृदयीं धरीं कुंतीसुता आद्यंत तेज्या विस्तारें १९
 मी सर्वांचा आत्मा अर्जुना सर्वभूतांच्या ज्या भावना
 आदी मध्य स्थिती रचना अंतींहि मीचि संहारिता २०
 तरी सूर्यामध्ये विष्णु सूर्य ज्योतिषामाजी रवि रश्मीय
 मरीचीमाजी मरुद्गणवर्य नक्षत्री चंद्रमा मी पाश्र्वि १

१ अर्जुन म्हणतो.

वेदामाजी मी सामवेद देवांमाजी मी इंद्र वज्रायुध
 इंद्रियांमाजी मी मन प्रसिद्ध भूतांमाजी चेतविता २२
 रुद्रांमाजी मी रांकर यक्ष राक्षसांमाजी मी कुबेर
 वस्तूमध्ये मी पावक पवित्र प्रसिद्ध पर्वती मी मेरु २३
 पुरोहितांमाजी मी बृहस्पती सेनाभियांमाजी स्कंद निरुती
 आदिपूज्यांमाजी मी गणपती जळपात्रांमाजी मी सागर २४
 महर्षी मी भृगु ऋषीश्वर वेदवाणीत प्रणवाक्षर
 यज्ञामाजी मी जपयज्ञ साचार अचळांमाजी हिमाचल मी २५
 वृक्षांमाजी मी अश्वत्थ देवर्षीमाजी नारद ब्रम्हसुत
 गंधर्वांमाजी मी चित्ररथ सिद्धांमाजी कपिलसुनी २६
 अश्वांमाजी मी उच्चैश्वर अमृतरसाचा मीचि उद्भव
 कुंजरीं ऐरावती मी केशव नरांमाजी मी महाराजा २७
 आयुधांमाजी मी वज्र धेनुमाजी मी कामधेनु पवित्र
 संतानहेतु मी काम पंचवार संपांमाजी वासुकी मी २८
 नागीं मी शेष अनंत दिक्पाळांमाजी पश्चिमेश्वर सत्य
 पितरीं अर्यमा विचित्र दंडकल्योति मी यम २९
 दैत्यांमाजी मी प्रहाद काल कलयिता मी गोविंद
 मृगांमाजी मी मृगेंद्र पक्षियांमाजी गरुड मी ३०
 उडणारांत मी पवन साचार शास्त्रधर्त्योति मी रघुवीर
 मत्स्यांमाजी मी मकर नद्यांत जान्हवी मी जाणा ३१
 स्वर्गस्थां आदि मध्य अंत तो मी अर्जुना ऐक अनंत
 सकळविद्यांत अध्यात्मविद्या मी अच्युत तत्त्ववत्तयांत वाद मी ३२
 अक्षरांमाजी मी अकार अयनी उत्तरायण मी श्रीधर
 अंतीं संहारकर्ता मी प्रलयरुद्र सृष्टी निर्मिता ब्रम्हा मी ३३

भीष्मपर्व

७५

सर्वसंहारी मीचि मृत्यू उद्भव करीं मी अच्युत
 स्त्रियांमाजी सत्कीर्ती मी श्रीकांतू स्मृति मेधा मी धृती क्षमा ३४
 सामांमाजी मी बृहत्साम गायत्री छंद मी पवित्र परम
 मासीं मार्गशीर्ष मी आत्माराम ऋतुंमाजी वसंत मी ३५
 यादवकुळीं मी वासुदेव पांडवांमाजी तूं सुभद्रा धव
 मुनीमाजी व्यास मी स्वयमेव कथीत वृक उदना मी ३६
 कापट्यांमाजी द्यूत मी तेजवंतांत तेज तें मी
 व्यवसायीं जयदेता मी सात्विकीं सत्व मी पार्था ३७
 दंडकत्यंत दमी तो मी न्यायाऽन्याय नीति मी
 मौन गुह्यांत गोप्ता मी ज्ञानियां ज्ञान मी अर्जुना ३८
 यया सर्वभूतांचा स्वामी बीजरूपी अर्जुना मी
 मजवीण अगुरेणु तोही मी मजपासोनी चराचर ३९
 नाहीं मजविना पार्था सर्वत्र माजी विभूति सर्वथा
 यापरी विभूती-विस्तारकथा तुजप्रती म्या सांगितली ४०
 या माझ्याचि सत्ते विभूती स्त्रिया आणी पुरुष व्यक्ती
 सकळ देव हे सुभद्रापती माझे तेजची उद्भवले ४१
 चाविरहीत आणिक परी पार्था सांगतों अवधारीं
 विश्व हें भासतें निधारी तें एक-अंशें माझ्याचि जग ४२
 हा श्रीकृष्णें उपदेश अर्जुनासी धृतराष्ट्रासी सांगे संजयकृपा
 तोचि वैशंपायन जन्मेजयासी आवडी मानसीं सांगत ४३
 श्रीगुरु प्रभु विद्यांभर सुमानंत तयाचा किंकर
 श्रोत्यांसी विनवी वारंवार गीतार्थ-अंश-निरूपणा ४४

अध्याय १६

अनुग्रहार्थ माझ्या स्वामी अध्यात्म-गुह्य बोलिले तुम्ही
 तें ऐकतां निर्मोह झालों मी कृपा शरणागता मज करीं १
 सृष्टी पालन संहार कर्ता एक परब्रह्म साचार
 तो महात्मा निर्विकार आत्मा मातें दाखवीं २
 एवं जो सकळ बीज परमेश्वर तें रूप दाखवीं मज साचार
 माझ्याचि देहीं परात्पर असे कैसा तो मज भेटवीं ३
 पाहों ये म्या असें जरी तरी मज ब्रह्म दाखवीं सुरारी
 माझ्या सरव्या योगिया श्रीहरी आत्मदर्शन मज करीं तुं ४
 पाहें पार्था आत्मरूप शतसहस्रीं जें विलोकनीं असुप
 नानाप्रकारींचें दिव्य स्वरूप नानावर्णीं आभासे ५
 पाहिलें सूर्ये वासवें आणि शंकरें अश्विनीदेव मरुत् पराक्षरें
 बहुतीं पाहिलें तें निर्धारें आश्चर्य पाहीं धनंजया ६
 यथा एकाचिरूपीं अर्जुना पाहें चराचराची रचना
 माझे देहीं पंडुनंदना सर्वही पाहीं निश्चितें ७
 परी स्वशक्ती पाहूं नशकसी चर्मचक्षूहीं अदृश्य परियेशीं
 दिव्य दृष्टी देतों तुजसीं पाहें तूं योग ईश्वर ८
 संजय म्हणे धृतराष्ट्राचा अवधारी बोलिला ऐसें महायोगेश्वर हरी
 पार्थासी दाखविलें ते अवसरीं आत्मरूप श्रीकृष्णें ९
 अनेक वत्क अनेक नयन अनेक परी अद्भुत दर्शन
 अनेक दिव्याभरण दिव्यायुधें अनेकें १०
 दिव्य माळा दिव्य वस्त्रें दिव्य-गंध-लेपनें परिकरें
 सर्वाश्चर्य-रूप निर्धारें श्री-अनंत विश्व-सुरव ११
 दिव्यसूर्येदिय एक सहस्र एवढा प्रकाश पाहिला थोर
 यापरी भासलें परिकर तथा पार्थासी आत्मरूप १२

भीष्मपर्व

७७

तथा रूपामाजी सर्वजग ऐसा प्रत्यय आला सांग
 आपणामाजी श्रीरंग शरीरीं अर्जुन पाहतसे १३
 पाहोनि झाला विस्मित रोमांच उठिला समस्त
 करोनि साष्टांग प्रणिपात कर जोडुनी पार्थ राहिला १४
 पाहिलें म्या देवा स्वामी जो सर्वभूतीं देहीं अंतर्धामी
 ब्रम्हादि ऋषी अनंतनामीं दिव्य सर्पादी पाहिलें १५
 अनेक वल्क अनेक नेत्र पाहिलें अनंतरूप विचित्र
 पाहतां मूळ-मध्यांत तो विश्वगत पाहिला १६
 दिव्य किरीट दिव्य गदांग दिव्यचक्रीं विराजित सांग
 तेजोराशी दीप्तिमंत आंग प्रदीप्त अग्नी-सूर्याऐसें १७
 तूं शाश्वत वेदबंध देव तूं विश्वेश्वर वासुदेव
 तूं अव्यय शाश्वत अधम स्वभाव तूं सर्व सनातन पुरुषोत्तम १८
 आदी मध्य तूं आणि अंत अनंत पराक्रम अनंत
 अनंत कर वाशि-सूर्यनेत्र हुताशवल्क विश्वतापविशी १९
 पृथ्वी आणि आकाशा तुवा व्यापिल्या अष्टदिशा
 देखिलें उग्ररूपासी अशा जेणें त्रैलोक्या व्यापिलें २०
 अमृष सुरवर सुनी भीतभीत करजोडुनी
 महर्षी सिद्ध साधक ध्यानीं करसंपुटीं तुज स्तविती २१
 आणि अकराही रुद्र द्वादशादित्य अष्टवसू प्रसिद्ध
 मरुत् अश्विनौदेव साध्य सकळही उदरामाजी असती २२
 गंधर्व यक्ष सुर सिद्ध नक्षत्रेंसीं पाहा तो चंद्र
 विद्याधर मरुद्गण प्रसिद्ध करसंपुटीं विस्मित पाहती २३
 तथा रूपासीं बहुवल्क नयन अनंत हस्त अनंत चरण
 थोर उदर कराळ दाढा वदन सकळ लोक जया उदरी २४
 आकाशउदरीं प्रदीप्त अनेकवर्ण व्याप्त त्रैलोक्य विशालनयन

सुभानंतस्वामी.

पाहिला अंतरात्मा भगवान भयाभीत ईश विष्णु २५
 दंष्ट्राकराळा ऐसिया सुरवाते पाहिलें काळानलसंनिभाते
 दिशा नदिसती स्वामी माते असन्न होई तुं श्रीकृष्णा २६
 त्वा मारिले धृतराष्ट्रपुत्र भीष्म द्रोण सहपौत्र
 आणीक वीर धोर राजेश्वर वैरी मुख्य पै पडले २७
 वदनामाजी तुझ्या सकळ दाढेमाजी वसते कौरवकुळ
 दांतीं चावुनी चकचूर केवळ करितोसी तैसें भासते २८
 जैशा नदी धांवोनि येती समुद्रामाजी बळें मावळती
 तैशा चौऱ्यासीलक्ष जाती सामावति तव सुरवीं २९
 जैसा प्रदीप्त-अग्नीवरी पतंग धांवोनि पडतां जळे सर्वांग
 तैसें प्रपंचमार्गीं जग भस्म होय तवसुरवीं ३०
 जैसें शुष्कवृण अग्नी भस्म करी तैसें जग नासे तुझे उदरीं
 मेघसुरवीं सिंधुजळ चढे वरी मायुति नदीसुरवे जैसें मिले ३१
 आतां आछादीं त्या उग्र रूपा नमन करितों देवदेवा बापा
 विनंती ऐकें आछादीं स्वरूपा तुझा अंत एकही मज नलगे ३२
 काळें काळ जगाचा संहार मायुती मायुती होय विस्तार
 लोकस्थितीचा तो प्रकार मजमाजी परस्परें होतसे ३३
 यालागीं तूं युद्धासी उभाराहीं निमित्त होउनी यश घेई
 शत्रूंतें जिंकोनि पाहीं राज्य भोगीं पृथ्वीचें ३४
 द्रोण भीष्म जयद्रथ कर्ण शल्यादी वीर अद्भुत
 मी केला पूर्वांच यांचा घात युद्धीं सपत्नीही हे जिंकीं ३५
 ऐसें संजय धृतराष्ट्रासी कृष्णवचन सांगतां पार्थ करसंपुढजोडुन
 साष्टांगें स दुरुसी केलें नमन सद्गदित चंदी चरण भीतभीत
 स्थानें हृषीकेशा तुझ्या सृष्टीसी उद्भव स्थिति अंतीं नाशिरी

भीष्मपर्व.

७९

रक्षण करणारांतें रक्षिणी संहार करिणी दुष्टांचा ३७
 कोण जाणे तुझा महिमा नाभिकमळीं जन्मला ब्रम्हा
 अनंत देव जगन्निवास परमात्मा शाश्वत रूप एक तुझे ३८
 तूं देवाधिदेव सुरातन पुरुष सकळ विश्व निधान तूं परेश
 कर्ता करविता जगदीश तुझेनी विश्व उद्धरे ऐं ३९
 वायु यम अग्नी चंद्र बरुण ब्रम्हा प्रजापती तूं जनक पूर्ण
 चालागीं सहस्रवार नमन पुनरपी साष्टांग नमोनमो ४०
 नमस्कार नमस्कार तूं सर्वेचा ईश्वर
 अनंतपराक्रम तूं साचार सृष्टी संहार तुजमाजी ४१
 माझा सरवा म्हणूनि तूतें छळणा हेळणा केली बहूतें
 यादव कृष्ण म्हणूनि निरुतें नजापोनी स्वामियां ४२
 येतां जातां उठतां बेंसतां विनोदार्थ बोलिलों अनंता
 जेवितां निजतां आणी चालतां तें सर्वही क्षमा करीं ४३
 तूं पिता होसी चराचरीं तूं सद्गुरु रूप पूज्य मज निर्धारिं
 तुजवीण कोण थोर संसारीं त्रैलोक्य होत जात तुझेनी ४४
 चालागीं तुज साष्टांग नमन तुझिया प्रसादा पावलों ईश भगवान
 जेसा पुत्रासी पिता सरव्यासी मैत्र समान तैसी क्षमा करीं देवदेवा
 माझे पूर्वपुण्य गहन चालागीं कृपा तुझी मजलागुन
 विश्वरूप चालागीं केलें दर्शन जगन्निवासा श्रीकृष्णा ४५
 किरीटयुक्त गदा चक्र हातीं तें रूप पाहेन मी पुढती
 तो तूं चतुर्भुज श्रीपती विश्वरूपातें आच्छादीं ४६
 माझी कृपा तुज गहन चालागीं आत्मरूप दाखिलें जाण
 जें ज्योतिर्मय विश्वनिधान त्यां पूर्वीं ऐसें नाहीं पाहिलें
 वेदपठणें यज्ञकरणें जाण दानदातृत्व तप उग्र पूर्ण
 करितां नसांपडे ब्रम्हज्ञान साधुसदबलें पूर्णप्राप्ती होय ४७

सुभानंतस्वामी-

जो सज्ञानी विवेकी भावार्थी त्यासी हें रूप दाखिजे संतीं
 सुलोनि त्याचिये प्रियभक्ती तें रूप तुज म्या दाखिलें ५०
 संजय म्हणे राधा वासुदेवें ऐसें पार्थासी आत्मस्वरूपदाखिलें बरे
 आखासीनी मस्तकीं हस्तस्नेह भावें ठेवुनी सगुण रूप दाखिलें ५१
 अर्जुन म्हणे श्रीकृष्ण परेवा हें मनुष्यरूप पाहिलें सौम्य अशा
 तुझे अमृप तेणें गत मागील दशा आतां बऱ्या वृत्तिबुद्धीसी स्मृती पावलों
 म्या तुज दाखिलें जें रूप आत्मतेज जें अमृप
 देवांसी सर्वांसी तेजदीप नित्य इच्छिती दर्शन यथाचें ५२
 वेदपठणें दर्शन नाहीं तपीं दानीं न भेदे कांहीं
 सरवा म्हणोनी दाखिलें पाहीं साधुसंगें मुक्ती ऐसी ५३
 तूं भक्त माझा अनन्य सरवा चालागीं भोगीं आत्मरूप सरवा
 सकळ विश्रान्तिस्थान देखा याविण पार्था आन नसे ५४
 मदर्थ अर्पी जें कर्म माझा भक्त निःसंगधर्म
 निर्वैर तथा नाहीं काम तो मद्रूपीं येत पांडवा ५५
 कृष्णों विश्वरूप अर्जुनासी संजय म्हणे दाखिलें धृतराष्ट्रासी
 वैशंपायनं तेंचि जन्मेजयासी कथोनी परियेसीं पुढें म्हणे ५६
 प्रभु-विश्वभर-श्रीगुरुसी नमुनी सुभानंत श्रोतयांसी
 गीता-भावार्थ-अंश-निरूपणासी पुढें सादरेंसी ऐका म्हणे ५७

अध्याय १७

एवं दाखिलें त्वां आत्मरूप भक्तीनें कीजे आराध्य अमृप
 यामाजी होइजे जेवीं दीपें दीप तैसें सागें योगिराया १
 माझ्याठायीं ठेवुनी मन योगी नित्य करिती उपासन
 श्रद्धावंत साधुजन ते अखंड ध्यानीं सज मिळाले २

भीष्मपर्व.

८१

एक हैं शाश्वत अनिर्देश्य चाचेंचि उपासन योगियांस,
 सर्वत्र भासतें यासी असे नाश शाश्वत चैतन्य एक हैं ३
 चालागीं इन्द्रियांतें बंधीं घालिजे सर्वां समान आत्मा विलोकिजे
 तेणें माझ्याठाईं सुरव भोगिजे जें सर्वभूतां हितकारी ४
 संसार-कैवा सांडोनी चित्त लाविजे अव्यक्त-आत्म-स्थानीं
 व्यक्त अनात्म जाइल नासुनी देह गेहादी सकळीक ५
 चालागीं नित्य नैमित्त्य कर्म कीजे तें संन्यासें मज अर्पिजे
 ऐसिया योगें मज मजिजे उपासीजे पैं मातें ६
 तयालागीं मी उद्धरिता जन्म-मृत्यू-भव-सागरीं तारिता
 तया जन्म नये कीं पार्थी जेणें चित्त तखता मज अर्पिलें ७
 मन लाविलें माझ्याठाचीं बुद्धीनें मजची उपासीं पाहीं
 चालागीं तूं शिष्य होसी पईं तुज थोर नाहीं मजहुनी ८
 चालागीं चित्त समाधान करीं माझे स्वरूपीं स्थीर धरीं
 अभ्यासयोगें निर्धारिं मझूपां साचारीं सांठवसी ९
 अभ्यासितां समर्थ ज्ञानी होसी कर्म ब्रम्हीं अर्पित जासी
 यच्या उद्देशें कर्म करिसी तरीच सिद्धी साधेल १०
 यास्तव तूं आतां न शक्त होसी योग-आश्रय करावयासी
 सर्व-कर्म-फल-त्यागेसी समर्पीं मजसीं पांडवा ११
 श्रेय ज्ञान शास्त्र-अभ्यासीं त्याहूनि ध्यान विशेषीं
 ध्यानाहूनि कर्मफल त्यागेसीं शांती परिचेंसीं त्या अधिक
 जयाचें सर्वभूतांसी आवरण सर्वां घटीं सूर्यासारिखा पूर्ण
 ज्या मोहाहंकार नाहीं संपूर्ण सुरव दुःख समान क्षमा असे
 संतुष्टमनें ऐसा योगी जो दृढनिश्चये आत्मसुरव भोगी
 मन बुद्धि अपूर्णि मजलागीं तो भक्त जगीं मज बंद १४
 तो वर्ततां दिसतो लोकीं परी लोकीं ना तो मजसन्मुखीं

हर्षोऽमर्ष-भरीं न वदे सुखीं तो मुक्त मातें बहु प्रिय १५
 जैसें जळ सारिरवें सर्वासीं तृषा हरी तैसा कोठेंहीं द्वेष न धरीं
 शुभाऽशुभ-कर्म-त्याग करी तो भक्त मातें बहु प्रिय १६
 जो संसारीं अनपेक्ष जो परमार्थबुद्धी आचरे दक्ष
 उदासपणें लोटी आयुष्य तो भक्तमातें बहु प्रिय १७
 जथा रात्रु मित्र समान तैसाचि मान अपमान
 शीत उष्ण मनी नाशुन सुख दुःख जथा सारिरवें १८
 निंदा स्तुती समान दोनी संतुष्ट स्वल्प रोषदानी
 विषयानेकें चंचळ नोहे मनीं तो भक्त मातें प्रिय पार्थ १९
 हा धर्माऽमृत-वर्षाव केलासे पार्था तुवां याचिपरी वर्तवें आतांसर्वथा
 ऐसिये श्रद्धेकरुनी मज भजतां तूं भक्त मातें प्रिय होसी २०
 ऐसा भक्तियोग अर्जुनासी श्रीकृष्णें सांगितला परिचेसीं
 म्हणे संजय धृतराष्ट्रासी जन्मेजयासी वैशंपायन २१
 प्रभुविश्वंभर-श्रीगुरूतें नमुनी विनविलें श्रोतयांतें
 सुभानंत म्हणे पुढिलिया अर्थातें गीतार्थ-अंशातें ऐकिजे २२

अध्याय १८

प्रकृति पुरुष म्हणिजे कोण क्षेत्र क्षेत्रज्ञ म्हणिजे कोणालाशुन
 ज्ञानज्ञेयाचें लक्षण कैसें तें सांगावें केरावा १
 हे शरीर कुंतीपुत्रा क्षेत्र ऐसें जाणिजे प्रवित्रा
 याच्या चाळिण्या खेळवी जो सूत्रा तो क्षेत्रज्ञ ऐसें जाणिजे २
 क्षेत्रज्ञ म्हणिजे समान सर्वक्षेत्रीं हें जो पाहे ज्ञाननेत्रीं
 तो मीचि पार्था निधरीं हेंची मत पै माझे ३
 यालागीं नरदेह म्हणिजे क्षेत्र सेत तेथ पेरिलें तैसें पिके निश्चित

भीष्मपर्व.

८३

पाप पुण्य नाहीं इतरयोनी आंत नरदेहांत उभय फळें ४
 ऋषी बोलिले अनेक मत्तांतरीं वेदछंदीं विविध परी
 असें विस्तार यासी निधारीं ब्रम्हसूत्र दोरीप्रमाण चाले ५
 महां भूतांचें पंचवीस गुण अहंकार-बुद्धीसी अदृश्य क्षेत्रज्ञ
 कर्मेद्रियें ज्ञानेन्द्रियां आधीन त्यांत पंचइंद्रियां क्षेत्रज्ञ मिळना ६
 इच्छा द्वेष सुख दुःख संगयुक्त धृती चेतना देख
 हें क्षेत्र पिके अनेक या विकारीं निर्विकार आत्मा ७
 मान नको अणुप्रमाण जया दंभ नाहीं प्राणी नमारी पूर्ण
 शांत आर्जव सद्गुरु-उपासन जो शुचि आत्मनिष्ठ कीं ८
 जया वैराग्य इंद्रियांच्या दाई जयाचे मनीं अहंकार नाहीं
 आत्मस्वरूपी अचळ पाहीं जन्म मरण दुःख नपावे तो ९
 अनासक्त वर्ते संसारीं स्त्री-पुत्र-गृहादी-विचारीं
 नित्य समता चित्ताभीतरी इष्ट अनिष्ट भोग आलिया १०
 ऐसिये परी अनन्य जया दुजी भक्ती नाहीं कोण
 अनेक हिंडतां देश पूर्ण आत्मानुसंधान नविसंबे ११
 नित्यानित्य अध्यात्मज्ञान क्षणक्षणा तत्त्वज्ञान-दर्शन
 यथातें बोलिजे ज्ञान किमपी अज्ञान जेथ नाहीं १२
 ज्ञेय सांगतो अवधारीं हें ज्ञान झालिया शरीरीं
 मग अनादि ब्रम्ह हें भासे चराचरीं यास नाश नाहीं हें जाणिजे १३
 सर्व-करचरण-इंद्रियां मस्तकीं सुरवीं अंतर्बाह्यां
 सर्व-शास्त्र-वेदीं एवं वर्णिलें पाहीं सर्वोत्तरीं एकचि असे १४
 सर्व इंद्रिय गुणचालिता जो सर्वेन्द्रियांतीत सर्वथा
 आसक्तपणें सर्व देहीं वर्तता तो भोक्ता गुण निर्गुण १५
 चर अथवा अचर भूतीं बाह्य अंतरीं याचीच वस्ती
 सूक्ष्म आकाशीं एकची क्षिती प्रत्ययें झालें तें ज्ञेय पार्था १६

अनपेक्ष शुचिर्भूत उदासीन वय वैराग्यं लोटित
 सर्व-संकल्प-विकल्पातीत तो उत्तम भक्त ममप्रिय १७
 भक्त अथवा विभक्त समान परमार्थ मानित
 भूतीं पाहे भूत-नाथ तें ज्ञेय यथार्थ अर्जुना १८
 ज्योतीमाजी उत्तम आत्मज्योती ते अज्ञानतमें आवरिली होती
 ते सुविवेकें उघडितां निश्चिती तें ज्ञेय सर्वतिरी व्यापक १९
 ऐसें क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-ज्ञान त्यासी ज्ञेय त्वें ज्ञेय पूर्ण
 मद्भक्त जाणती विज्ञान मद्भावे साते पावती २०
 आतां प्रकृती आणी पुरुष अनादी जन्म यांस
 विकारी गुण-माया-प्रकाश चालागीं प्रकृती जन्मली २१
 कार्य कारण कर्तव्यपूर्ण हे प्रकृतीचे पार्थ गुण
 पुरुष सुख-दुःख-भोक्तृत्वे करून हेतुपासाव बंधन पावला २२
 पुरुष-प्रकृती-पासोन सुख दुःख भोग प्रकृतीसंगें करून
 त्रिपुटी त्रिगुणात्मक होउन जन्म-मरण-कर्म सोसी तो २३
 चालागीं जें जें निपजे कर्म तें भोक्ता अ भोक्ता महेश्वर परम
 परमात्मा ब्रम्ह आत्माराम पाहें तो प्रकृती अतीत पुरुष २४
 प्रकृती-गुणातीत होउन जो वर्ते देहीं त्या अतीत होउन
 सर्वथा जन्म-कर्म-बंधन नाहीं त्यासी अर्जुना २५
 ध्यानीं आत्मा एक पाहें क्वचित् आत्मयाविणें नेणता हे
 सांख्ययोगें तो वर्तता हे अथवा कर्मयोगें मज पाहूं २६
 कोणे मार्गी आलिया साते श्रवणें कीर्तनें उपासक चित्तें
 तो तरला संसार-प्रकृतीतें जन्म मृत्यु श्रुत दृष्ट ना हें तेव्हां कळे २७
 जेव्हां अनुभवे सांपडले ब्रम्ह सत्ययुक्त तेव्हां भासे स्थावरजंगम
 क्षेत्र आणी क्षेत्रज्ञ वर्म तें साचार तेव्हां कळे २८
 समान सर्वभूतीं असे परमेश्वर नाशवंत प्रकृति नाशती साचार

भीष्मपर्व.

८५

जो हैं ज्ञान जाणे तो निर्धारि ज्ञानिया ऐसें जाणिजे ३९
 समान पाहणें सर्वांतरीं सुखदुःखीं आपण जयापरी
 जो आत्मरूप होउनी भेद दबडीदुरी तो उत्तम गति पावला ३०
 प्रकृतिकर्में जें भोगणें अथवा संचित करणें
 तें भोगणें आणी उगाणें परमात्मा कर्ता जो जाणती ३१
 ऐशा नाना योनी भूतें एकात्म पाहे निरुतें
 तेंसें आकारलें ब्रह्मांडातें ब्रह्म निश्चितें जाणीतलें ३२
 अनादी निर्गुण परमात्मा तो मी म्हणे स्वयें आत्मा
 शरीर-कर्मा आणी धर्मा कर्ता करविता एकची ३३
 जरी अणुरेणुहुनी लाहान परी आकाशामाजी पूर्ण
 तरी त्रैलोक्यांतरीं आत्मा वसोन अलिप्त नोहे सर्वथा ३४
 जैसा सूर्यउदय प्रातःकाळीं प्रकारावत पाहिजे जनी सकळीं
 क्षेत्रक्षेत्रीं तैसा आत्मा निराळीं वसोनी प्रकारा भासत ३५
 क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-लक्षण जो ज्ञानचक्षूनीं लक्षी पूर्ण
 तो भूतप्रकृतीमाजी जीवन अंती पद निर्वाण पावेल ३६
 धृतराष्ट्रासी म्हणे संजय ऋषी ऐसें श्रीकृष्णें अर्जुनासी
 कथिलें तेंवीं जन्मेजयासी वैशंपायनें क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-योग जो ३७
 श्रीगुरुविश्वंभर प्रभुसी सुमानंत लागोनी चरणासी
 गीता भावार्थ-अंश श्रोतयांसी सादरें ऐका म्हणतसे ३८

अध्याय-१९

पार्था बोलतों तें ऐक ज्ञानामाजी ज्ञान चोरव
 हें जाणती ऋषी सुनी देख परमसिद्धीप्रती गेले १
 हें ज्ञान ज्यांहीं उपासिलें ते धर्ममार्गें मातें पावले

१ मुक्त किंवा नाहीसेंकरणें

स्वर्ग-मृत्युलोकीं नाहीं जन्मले जन्म मरण प्रलय नेणती २
 मजपासाव जन्मला ब्रम्हा त्यासी धरिला म्या नाभिपद्मा
 जो निर्माण करी भूतयामा कुलाल भांडीं ज्यापरी ३
 चौऱ्यासीं लक्ष येनी उठती पंचात्मक-आधारे करुनी
 ते ब्रम्हादिक जन्मती मजपासुनी बीजप्रद पिता मी ४
 सात्विक राजस तामस या गुणीं प्रकृतीजन्म अशेष
 त्रिगुणात्मक बंध जीवांस देह देहांतरे मी रचीं ५
 त्यामाजी सत्व निर्मळ गुण आत्म-प्रकाश-साधनीं निपुण
 त्यासीच आत्मसुख साधेल जाण ज्ञानसंगें करूनिचा ६
 रजोगुण हा विषयीं प्रीतिकारक रजोगुणासी तृष्णा अधिक
 तो बंधना पावेल सहज देख कर्म देहांतरीं हिंडे ७
 तमजोकां अज्ञानगुण विषय-द्वारे जीवांसी मोहन
 प्रमाद आलस्य निद्रा पूर्ण तेणेंची बद्ध होय पार्था ८
 सत्वगुणीं पावेल आत्मसुख रज-कर्म-मार्गे बंधदेख
 आज्ञानें ज्ञान आवरिलें आणीक प्रमाद तो ऐक तमोगुण ९
 रज-तमाचे मध्यभागीं सत्वगुण उठतो जणीं
 तमोगुण उठतां वेगीं रज सत्व तरी दडपती १०
 ज्ञानेंद्रियां विवेक होय अध्यात्म-परमार्थी प्रीती होय
 तेव्हां रजोगुण वाटला निश्चय ऐसें चित्तीं ओळखिजे ११
 लोभ उपजे चित्तीं कर्ममार्गे चाले प्रवृत्ती
 तेव्हां रजोगुण वाटला निश्चिती ऐसें चित्तीं ओळखिजे १२
 परमार्थ विवेक मंद होय प्रवृत्तिमार्गे वर्तताहे
 मोह प्रमाद उपजता पाहें तो तमोगुण ऊठिला १३
 जेव्हां सत्वगुण वाढे देहीं देह सांडितां त्यासमयीं
 तेव्हां तामस दोष याच्यागई नाहीं उत्तम गती तो पावला १४

भीष्मपर्व-

८७

जो जो गुण बाढला पाहीं देह त्यागी तया समर्थी
 तेव्हां अवश्य विषयी मूढयोनीप्रती जन्मेल १५
 निर्मळ कर्म निर्मळ सुकृत निर्मळ सात्विक फळ देत
 रजाचें दुःख-फळ प्राप्त अज्ञान-फळ तयारचें १६
 सत्वगुणापासोनी होय ज्ञान रजोगुणें लोभ निर्गुण
 प्रमाद अज्ञान मोह पूर्ण तमापासोनीं पैं होती १७
 ऊर्ध्व गती सत्वगुणें कर्मभूमी रजोगुणें
 अधोगती तमोगुणें प्राणियांतें पैं होय १८
 गुणावेगळी करणी नाहीं ते कर्मानुसार पाहीं
 जे गुणातीत वर्तती देहीं ते माझ्यावाडें पावले १९
 त्रिगुणात्मक झालिया तई देह देहांतीं फिरती पाहीं
 गुणातीत वर्ततां तेही जन्म-मरण-दुःख नाहीं तयां २०
 त्रिगुणातीत तो ओळखावा कैसा गुणातीत तो आचरे कैसा
 हें सांगावें जगदीशा कृष्णा परेशा मजलागीं २१
 प्रकाशप्रवृत्ती मोह पूर्ण विषय आशापारा गहन
 कल्मसासंगें जन्म-कर्म-बंधन ते त्रिगुणात्मक जाणिजे २२
 उदास वर्ते संसारी तो गुणातीत जाणावा निर्धारीं
 वर्ततां गुणामाजी शरीरीं तो ब्रम्हीं पाहीं मिसळला २३
 जया सुरव दुःख समान समान मृत्तिका कांचन
 रिपु मित्र समसमान निंदा स्तुती सारिखी २४
 समान मान अपमान मित्र वैरी नाहीं परिपूर्ण
 सर्व संकल्प कल्मसा न असे जाण तो गुणातीत जाणावा २५
 भक्तीच्यावाडें दुजे नाहीं एक भावें मातें सेवी पाहीं
 सगुणरूप देखतां पई ब्रम्हभावें तो मज भावी २६
 जो ब्रम्हीं प्रतिष्ठित झाला जन्म मृत्यूपासून सूटला

सुभानंतस्वामी-

शाश्वत-धर्मपंथें जो वर्तला ऐकतीं माझा भक्त तो पाथरि०
ऐसा गुण-त्रय-विभाग जाण श्रीकृष्ण कथिला अर्जुनाकारण
तोचि संजयें धृतराष्ट्राला गुन जन्मेजया वेशं पायनें कथिला२८
श्रीगुरु-प्रभुविश्वंभर सुभानंत विनवी जोडुन कर
गीता-भावार्थ-अंश-सादर श्रोते चतुर परिघेसा २९

अध्याय २०

ऊर्ध्व मूळ रवां दिया तळीं विश्वाश्वत्थ-वृक्ष वाटे कर्मजळीं
या संसारवृक्षीं चौरासी लक्षदळीं फळें महदादिक आणी देव
वरुनी तळीं विस्तारें थोर लांब रवां दे त्रिगुण साचार
विषय मूळें अनिवार कर्म नरलोकीं गुंफिले २
इतर-वृक्षतळीं मूळ मारितां पडति तत्काळ
तैसा नव्हे हा भववृक्ष केवळ ज्ञानशास्त्रें मूळवरी छेदिजे ३
ते उत्तम नर गेले उत्तममार्गी ब्रह्मीं पावले नफिरती मार्गी
तोचि एक म्हणावा योगी जो पुरातन ब्रह्मीं समरसला ४
जो कां मान-मोहातीत जिंकिले षड्रिपु अद्भुत
अध्यात्ममार्गी सुखदुःखातीत तो अमूढ गेला मत्सदी ५
जेथ चंद्र-सूर्य-पावकाविणे ज्योती जेथ पावलिया मार्ग नफिरती
तें माझे घाम सुनिश्चिती कृपेनें तूतें जें दाविलें ६
जीव सकळ माझे अंश जीवभूतांचा मी ईश
जो मनोमार्गे चाळी इंद्रियांस प्रकृतीपर होउनी ७
शरीरीं मी कैसा पाहीं तैसा परिमळ पुष्पाचेठाई
प्रकाशी वायु परिमळ तई तैसा विस्तारीं मी प्रकृतीगुण-
कर्णी नयनीं जिह्वा घ्राणीं मना अधिष्ठानीं मी अलिप्तपणीं

भीष्मपर्व.

८९

सकळद्वारीं मी वसोनी विषय मीचि सेविनो ९
 उठवीं बैसवीं चालवीं बोलवीं जेववीं मीचीं नीजवीं
 मूढजन मातें नेणती स्वभावीं ज्ञानि मज नयनीं पाहती १०
 जे जे योगमार्गे आले ते आत्मदर्शनें धाले
 एतांची आत्मरूप झाले लवण जैसैं समुद्रीं ११
 सूर्य प्रकारी तें माझें तेज जनीं उजेड करी सहज
 चंद्र शीतळ मी तेजःपुंज अग्निही तेज पैं माझें १२
 भूतें ग्रामवासी अथवा बनीं तेज मी तयांचें चक्रपाणी
 वृक्ष औषधी मीच जनीं चंद्र अमृतकर मी पार्थ १३
 मीचि आहार सेवीं जठराग्नी प्राणिचां उदरीं मी आश्रयेनी
 प्राणापानात्मक होउनी चतुर्विध अन्नें मी पचवीं १४
 मी सर्वेच्या हृदय-भुवनीं वेद-शास्त्राऽमृत-मत ज्ञान-प्रेरक मोहनी
 वेद-मार्गप्रवर्तक मीच जनीं आणी वेदपर मी वेदबंध १५
 दोहीं प्रकारें दोघे पुरुष जनीं मी वर्ते चराचर होउनी
 क्षर-चर अक्षर अचर जनीं चराचरमंडणी मी पार्थ १६
 यापरता उत्तम पुरुष तोचि मी परमात्मा जगदीश
 जेणें व्यापिलें त्रैलोक्यास नाश्वतरूपें मी ईश्वर १७
 चरातें खेळवीं अलिप्तपणीं अथवा करीं अचर-संहारमंडणीं
 वेदमार्गे कर्म-प्रवर्तक जनीं तो उत्तम पुरुष पुरुषोत्तम मी १८
 अज्ञानें आवरिले मूढ मज पुरुषोत्तमातें नेणती जड
 तूं सर्वभावे मजची दृढ-करोनी भजे भारथा १९
 ऐसैं हें शुद्ध उत्तम तुज सांगितलें म्या शास्त्र सुगम
 यामाजी तूं होसी विचक्षण परम तरी कृतकृत्य होसी भारथा
 हा उपदेश श्रीकृष्णें अर्जुनास केला म्हणे संजय धृतराष्ट्रास
 तोचि जनमेजया राजयास वैशंपायनें कथियेला २१

श्रीगुरु-प्रभु-विश्वंभरास नमुनी म्हणे श्रोतयांस
गीता-भावार्थअंश-श्रवणास कीजे सादरें सुभानंत २२

अध्याय २१

साधनीं निर्भय सत्वशीळ ज्ञानयोग देहाभिमान दानकुशाळ
इंद्रिय-दमजपयज्ञ अध्ययन तप निर्मळ आर्जव तो पुरुष दैवी पार्थ १
प्राणी नमारी क्रोध नये सत्य बोले विषय-त्याग शांत परनिंदा नबोले
भूतांवरी कृपा क्षुधा तृषा पाहूनि चाले मृदुत्व लज्जित तो दैवी पार्थ २
तेजस्वी क्षमाविनीत ग्राहणे शौच भूतद्रोह कृत्रिम नेणे
हीं दैवीपुरुषांचीं लक्षणे तुज संपूर्णे सांगीतलीं ३
दांभिक उग्र अभिमानी क्रोध स्पर्धा निष्ठुरता जयामनीं
तो आसुरी पुरुष ओळखीजे जनीं अज्ञान-विवेकशून्य जो ४
सुक्तीलागीं दैवीगुण बद्धतेचें आसुरी लक्षण
दैवी संपदा उत्तम गुण ऐक संपूर्ण पांडवा ५
स्वर्गनरकांचीं दोनी लक्षणे दैवी आसुरी दोनी गुणे
दैवी सांगीतली विस्तारानें आसुरी ऐकें पूर्ण अर्जुना ६
प्रवृत्ती षड्विपु-जननी निवृत्तीतें घाली दवडुनी
शौच आचार सत्य वाणी तथा कल्पांतीं पै नाहीं ७
असत्य तेंची प्रतिष्ठा करी जग नश्वर तें मनीं शाश्वत धरी
परस्परे वरततां लोकाचारीं काम-संकल्प मनीं बाहे ८
कामविषयीं रवेळवी नयन नष्टात्मा तो अत्ममती पूर्ण
उग्रकर्मी सदां मलिन हिंसक दुर्जन पापात्मा ९
कामाचारीं आश्रय करी दांभिक दुरभिमान जन्मे भारीं
मोहाचावि संग्रह करी सर्वकाळ व्यसनी अशुची १०

भीष्मपर्व.

९१

जंव देह पडे जच्चे निधारीं ऐसा प्रलयकाळवरी
 कामादि-भोगीं आवडी थोरी वदे वैरवरी विषयलोभे ११
 आशापाशें संसारबंदी काम-क्रोधाची उपाधी
 वर्ते कामाचे विचारें त्रिशुद्धी आणीक विचार नकरी दुजा १२
 म्हणे माझे इच्छे मिळत मीचि कुलीन मीचि धनवंत
 मीचि बहुमानी पंडित जग चालतें ममाझे १३
 विवेक-वैराग्य-भक्ति गुण म्हणे म्या मारिले शत्रुगण
 भोगीन विषयभोग पावन ईश्वर मीचि सिद्धही मी १४
 किडा वसोनी महानरकीं म्हणे मीचि भोगी श्रेष्ठ मीचि सुखी
 कुबेरादिक त्रैलोक्यां माझेचि दास म्हणतसे १५
 तेसे असुर दुर्जन अखंड चंचळ तयांचें मन
 मोहपाशीं पडले कामभोगाचेन अधोगती तयां नरकीं देहांतीं १६
 आपण म्हणती चिरंजीव धन-मान-मदें मानिती गर्व
 करणें यज्ञादीक दांभिक सर्व मरोनी रौरव भोगिती १७
 अहंकारें अती दर्प कामक्रोधादी वागवीत सर्प
 म्हणे विश्वी मीची सुखरूप ऐसा कृपण गर्वधारी १८
 तो नर महाद्वेषी क्रूर अधम संसारीं बंधीं पडला असे साचारीं
 चुकला मार्ग सारासारीं आसुरी प्रकृतीनें गिळिलें तथा १९
 आसुरयोनी जो जन्मला जन्मजन्मांतरीं सृष्टी झाला
 पार्था तो नयेची मजला गेला अंधतमामाजी २०
 नरकद्वारींचे हे पाहुणे तिनी प्रवर कामक्रोध लोभ हे साचार
 चालागीं पार्था सांगतो निर्धार यथा तिघांतें आवरिजे २१
 यापरी आसुरीहोनी सुटले पुरुष अथवा स्त्रिया वहिले
 जे आचार बरवा आचरले ते परमगतीतें पावती २२
 यथा आसुरीशास्त्राचेनि मार्गे कामीक वर्तती कामांगें

तयां सिद्धी नाहीं उभयमार्गे इहवीं ना परवीं असे २३
 यालागीं धर्मशास्त्र-धर्मनिरूपण कार्याकार्य चालावया प्रमाण
 शास्त्रमार्गेकरोनिचां ज्ञान तैसें कर्म करीत जावें पार्था २४
 ऐसा दैवी आसुरी विभाग श्रीकृष्णों अर्जुनासी कथिला सांग
 धृतराष्ट्रासी संजय म्हणे चांग वेदांपाचनें जन्मेजया निरोपिला
 श्रीगुरु-प्रभुविश्वंभरानुग्रहें सुभानंत श्रोत्यांसी म्हणे वाहे
 गीता-भावार्थ-अंशनिरूपण हें सादरें ऐका म्हणतसे २६

अध्याय २२

यथा शास्त्रमार्गातें सोडुन संसारीं वर्तती सकळ जन
 तरी तथांची निष्ठा कोण सात्विक राजस कीं तामस १
 शास्त्रमार्गे वर्तती जन तथांमाजी श्रद्धा तीन
 सात्विक राजस तामस गहन देहप्रकृतीसारिरवे २
 सात्विक जयाची असे स्थिती सात्विक श्रद्धा तथा निश्चिती
 राजस तामस जयांची प्रकृती तैसी श्रद्धा ही राजस तामस ३
 सात्विक उपासिती देवांतें यक्ष-राक्षसांस भजती राजसतें
 झोटिंग भूत-प्रेतांतें भजती ते जन तामस ४
 तपोजन तथां व्रतवासीं अशास्त्रमार्गे तेथ वर्तती तामसी
 दंभाहंकार तथा ज्ञानासी जया कामक्रोधें मनासी आवरिलें ५
 फळावा धरोनी मनीं राजसी करिती नाना साधनीं
 माझेवाईनें राख्य भाव मनीं धरोनी भजती ते सात्विक ६
 आहारही सर्वांतें ऐसेच रीती तिघांसी तीपरीची प्रीती
 यज्ञ तप दान देती त्यांची भेदस्थिती ऐक पार्था ७
 आयुष्य सत्ववृत्ति निरोग बळ प्रीती भजनीं वाढवी सांग

भीष्मपर्व.

९३

कंद मूळ क्षीर पवित्र धान्य अनेग सात्विका प्रिय मधुर आहार
अती उष्ण क्षार कडु आंबट आणखी दाहक तिखट
आहार असे हा राजसां इष्ट दुःख शोख व्यथा देत जो ९
निषिद्ध अन्न भक्षितें मांसभोजन प्रिय आगळें
उच्छिष्ट अन्नं मन न कंटाळे तें भोजन प्रिय तामसां १०
नधरी फळाची आशा निष्कामें समर्पि जगदीशा
विनीतपणे कार्य करी साचा तो सात्विक यज्ञ जाणावा ११
फळाशा धरोनी मनीं मज श्रेष्ठ ऐसें म्हणावें जनीं
ऐसा कर्तव्य करी यज्ञीं तो राजस यज्ञ अर्जुना १२
अधिधी कर्मयज्ञ कुपात्र द्विज दक्षिणाशून्य
दुजयावरी कल्पोनी न्यून श्रद्धाहीन तो यज्ञ तामसी १३
देव द्विज-गुरु-संत-पूजन शौच आर्जव ब्रम्हचर्य नेम गहन
प्राणी नमारी तें संपूर्ण पार्था तप जाण शरीराचें १४
नबोले उद्देगी असत्य प्रिय बोले जें पराचें हित
अखंड वाची पोथी अभ्यासयुक्त तें तप पार्था वाचेचें १५
मन संत-प्रसादें सौम्य मौन प्रवृत्तिनिग्रहें नेम
भावें भजे पुरुषोत्तम तें मनाचें तप अर्जुना १६
त्रिविध श्रद्धा तप कोण तेंही सांगतों ऐक लक्षणा
फल आशा सांडोन मत्प्राप्ती गहन सात्विक तप १७
बहुमान वागवी मनीं श्रेष्ठ म्हणावें जनीं
यालागीं तपस्वी झाला सुनी तो राजस तपी बोलिजे १८
मूढपणें करी जप दुजयासी पीडणें पश्चान्ताप
द्यावथा शरीर आयुष्य वेची अमूष तो तामस तपी बोलिले
दातृत्वे द्विजां देतां दान देतो न उपकार-युक्त होउन
देश काळ पवित्र पाहोन तें सात्विक दान अर्जुना २०

दुजया करुनी उपकार फळाशा कल्योनी अपार
 दान देतो तो नर राजस जाणावा अर्जुना २१
 देश अपवित्र काळ अपवित्र दान घेता ब्राम्हण कुपात्र
 श्रद्धाहीन अज्ञान नर तें दान साचार तामसी २२
 पूर्वीं अंकारीं वेद बोलिला ब्रम्ह जगीं निदेषि त्रयी नेम
 ब्राम्हण वेद यज्ञ कर्म विहिताचार बोलिजे २३
 त्यामाजी श्रेष्ठ संपूर्ण यज्ञ दान तप क्रिया पूर्ण
 यांचें योगी जाणती विधान जे ब्रम्ह निर्वाण पावले २४
 जगीं फळाशा नधरोनी यज्ञ तप क्रिया कीजे जनीं
 दानक्रियाही निष्कामपणीं मोक्षइच्छुक पैं करिती २५
 सद्भावें साधुत्वपणें देणें घेणें कर्म करणें
 मज अर्पी मत्प्राप्तीकारणें तें कर्म सात्विक बोलिलें २६
 यज्ञ आणी तपदान त्यांचें तुज सांगितलें लक्षण
 फळाशें सांग एकासी बंधन एकासी मोचन मद्भावे २७
 नकरोनी तुवां यज्ञदान अथवा तप गहन
 तरी आतां फळाशा सांडोन पार्था अर्पण करीं मजलागीं
 ऐनिवापरी अर्जुनासी श्रीपती कथिलें संजय म्हणे भूपती
 तेंचि जन्मेजया म्या तुजप्रती कथिलें श्रीव्यास-कृपेने २९
 श्रीगुरु-प्रभु विश्वांभर-दास सुभानंत विनवी श्रोतयांस
 गीता-भावार्थ अंश-श्रवणास राकूनि आळस ऐकिजे ३०

अध्याय ३३

सन्यासाचें कवण लक्षण गृह दारा त्यागितां सन्यास संपूर्ण
 किंवा आणीक असे तत्व कारण तें मज सांगिजे हृषीकेशा १

भीष्मपर्व-

९५

काम्य सांडोनी केलें कर्म तो सन्यास पार्था उत्तम
 सर्व-कर्म-फळ त्यागिजे स्वधर्म तो सन्यास उत्तम अर्जुना २
 अथवा गृहस्थाश्रम-कर्म त्यागिलें पूर्णज्ञानें वीण वहिलें
 यज्ञ दान तप नित्य नैमित्तिक भलें दोषीं सांपडले नर ३
 तरी निश्चयें ऐक वचना त्याग तो कैसा वीरा अर्जुना
 तरी तयाचा त्रिविध जना सात्विक राजस तामस ४
 यज्ञ दान तप कर्म त्याज्य करावयाचें वर्म
 न त्यजितां तो अधर्म परम पावन त्यागितां ५
 यथायोग्य कर्म कीजे त्या कर्मफळाची आशा नकीजे
 कर्म ब्रम्हार्पण कीजे तें मत सात्विक उत्तम ६
 नेमीक आम्हीं सन्यासी कर्म नलगे आम्हांसी
 ब्रम्ह नेणतां त्यागी कर्मासी तो तामस त्याग पांडवा ७
 काय-केशास्तव कर्म त्यागी दुःख आलियाही कर्म त्यागी
 तो राजस त्याग जाणिजे जगीं त्यागफळ तथा कैसें ८
 कार्याकारण नित्य नैमित्त यथायोग्य कर्म आचरत
 फळाशा त्यागोनी कर्म त्यागित तो सात्विक त्याग पांडवा ९
 व्यंगतेविना कर्म करी कुशळ यथाकालें पुण्यसेवीं निर्मळ
 अथवा नित्य नैमित्त फळ साक्षिया लाभार्थ जो पार्था १०
 नाहीं देह-लोभ जथा क्वचित् फळाशा नसे तथा
 कर्म ब्रम्हीं अर्वा भावार्थ यथा तो त्याग सन्यास बोलिजे
 अनिष्ट एकाचें इच्छुनी कर्म करी अथवा शरीर-लोभें परी
 अथवा उभय फळें दृष्टी तरी तो क्वचित् सन्यासी पार्था
 पांचप्रकारें कर्मलक्षणें तेंही तूज सांगतों पूर्ण
 सांख्यशास्त्रीं केलें निरूपण तेमतें सर्व-कर्म-सिद्धि १३
 एक कर्तृत्वाभिमानें कर्म करी एक देहलोभें तरी

एक अनिष्ट लोकांसरी एक देवप्रीत्यर्थ करी पार्था १४
 कायिक वाचिक मानसिक कर्मे करिती जगीं लोक
 एक नीतिमार्गे चालति देख एक विपरीत करी पंचप्रकाशेंचें १५
 परी कार्याकारण ओळखितां मी हृदयीं आत्मा असे सर्वथा
 ज्ञानी मज पाहोनी वर्तती पार्था मूर्ख-अज्ञानीं नेणिजे १६
 ज्या नाहीं कर्तृत्वाभिमान म्हणे कर्ता श्रीभगवान
 तो जरी पावला काळें मरण कीर्तिजीवनीं तो ज्ञानी मुक्त १७
 ज्ञान आणी ज्ञेय-परिज्ञान तिघांचेंही कर्म मुक्त पूर्ण
 कर्तृत्वाभिमानें देहलोभें अनिष्टगुण कर्मसंग्रह यथाचा १८
 जो ज्ञानिया कर्म करी त्रिगुण भेद हेनिधारीं
 तथा गुणाची कवण परी ते विस्तारीं एक पार्था १९
 सर्वभूतीं-भगवंत- समता ज्या संतकूपे प्राप्त
 भक्त विभक्त नोळखे भेद तेथ तें ज्ञान सार्थक अर्जुना २०
 ज्ञान प्राप्त झालें पूर्वपुण्यें परी कल्पना सांडिली नाहीं मनें
 भेद पाहे भूतीं गुणगुणें तें ज्ञान राजस पांडवा २१
 दावोनि योगियांचें चिन्ह पोशी रसना आणी शिश्न
 वैराग्यविरहित अतत्त्वार्थवचन तें तामस ज्ञान भारथा २२
 नित्यनेमें संगरहित काम-क्रोध-द्वेषविवर्जित
 फळावा न धरी विवेकवंत तें कर्म सात्विक अर्जुना २३
 फळाशा कामना मनीं प्रयत्नें कर्म करी जनीं
 देह-लोभातें स्मरोनी तें राजस कर्म पै पार्था २४
 परातें द्वेषें मारणें अथवा कारागारीं बंध करणें
 आपणासी लाभ होणें ऐसें कल्म तें तामसी २५
 सुक्तसंगजो सत्यवादी विचक्षण युक्त कार्य साधी
 सिद्धि असिद्धि निर्विकार विकारबंधी तो सात्विककर्ता जाणिजे २६

भीष्मपर्व-

९७

भोगी कर्मकळ आशा लुब्ध प्राणी मारक ऐसा
हर्ष आपणा शोक परासी साचा इच्छूनि कर्ता तो राजस २७
अयुक्त कर्म सर्वदा करी अज्ञान-राठजनातें बरी
विषाद मनीं बहुकाळवरी दीर्घसूत्री तो तामस कर्ता २८
बुद्धी भेद आणी धृती ते तिनी गुण ऐक निश्चिती
दुर्गुण सांडावया क्षिती धनंजया तुजप्रती बोलतों २९
प्रवृत्ती मारों निघे निवृत्ती कार्यकारणीं भय निर्भय चितीं
बंधमोक्षासी उपाय चिंती ते बुद्धी पार्था साखिकी ३०
कांहीं धर्म कांहीं अधर्म कांहीं कर्म कांहीं अकर्म
आपुलाची लोभ मने सुगम ते बुद्धि पार्था राजसी ३१
अधर्म तोची धर्म मानी धर्मशास्त्रीं धर्मनिरूपण नमनी
सर्वप्रकारें निष्ठुर करणी तो तामसबुद्धि अर्जुना ३२
धृतिविवेकें आवरी मन इंद्रियें ठेविलीं आवरोन
योगमार्गे मजएकाचें भजन ते सात्वीक धृती अव्यभिचारी ३३
लोभें देहाधिया धर्म करी कामसंकल्प अंतरीं
कर्मप्रसंगें फळ इच्छी शरीरीं ते वृत्ती पार्था राजसी ३४
स्वप्न-भय शोक-भय- विषाद मद मनीं ध्याय
द्वैत नवुटे दुर्बुद्धि नजाय ते वृत्ती पार्था तामसी ३५
सुख नरातें त्रिविध परी तेंही ऐक अर्जुना निर्धारीं
अभ्यास केलिया ऐशापरी दुःखंतूनि संसारीजन सुटे ३६
प्रारंभीं केवळ विषाऐसें परिणाम अमृताहूनि आगळा दिसे
तें साखिक सुख जाणावें तैसें जें संतप्रसादें आत्मरूपीं आलें ३७
विषय इंद्रियां भेदतां पूर्ण पहिलें तें सुख अमृतासमान
परिणामीं संसार-बंधन विषासमान तें राजस सुख ३८
परिणामीं यास विषाहूनि कडू जैसें मत्स्यांसी आमिष गोडू

प्रमाद आलस्य निद्रेसी बहु रुद्ध तें तामसी सुरव अर्जुना ३९
 सात्विक शुद्धसत्वे जीवन्मुक्त राजसां येरा झार स्वर्गमृत्य
 तामसां पृथ्वीवरी येनी अनंत हे गुण निश्चित त्रिगुणाचे ४०
 ब्राम्हण क्षत्रिय वैश्य शूद्र यांचे कोण गुण स्वभाव प्रसिद्ध
 तेही ऐक म्हणे गोविंद अर्जुनातें आवडी ४१
 राम- दमादी अष्टांग साधन तप शौच दांती आर्जव गहन
 ज्ञान पावोनि व्हावें विज्ञान हें ब्राम्हण-कर्म अर्जुना ४२
 शुचि तेजस्वी विवेकी राहाणा युद्ध नसोडी सांडितांही प्राणा
 दानीं उदार ईश्वर-सावना तें सहज कर्म क्षत्रियांचें ४३
 कष्टं करोनी शेत करणें गुरें रक्षोनी वणिज होणें
 वैश्यकर्म हें जाणणें सेवा करणें पै शूद्रें ४४
 स्वकर्म निवडिलीं ज्यापरी जनीं वर्ततां ते सिद्धी पावे निहरीं
 स्व-कर्म-सिद्धी कैशियापरी म्हणसी तें ऐक अर्जुना ४५
 एवढी भूतसृष्टी जाहाली तेमदूवीं विस्तारली
 स्वकर्म चालाव्या म्या आज्ञा केली तेंसेंचि चालतां ते निर्दोष ४६
 स्वधर्म श्रेय सोडोनि दुरी जो परधर्माचें आचरण करी
 तेणें वेदाज्ञा-गळसरी तोडोनि नरकीं तो गेला ४७
 चालागीं सहज वर्ण कुळ कर्म दुष्ट सांडी तोचि अधम
 सर्वप्रकारें धूम्र निंद्य परम परी अनी त्या नसोडी ४८
 असक्तबुद्धी सांडी संसारविषयी जो संतप्रसादें जिताला निष्क्रियविषयी
 नैष्कर्म्यसिद्धिच्या लागल्या पाहीं तो परंपरा सन्यासी ब्रम्हीं गेला ४९
 जेजे मार्गे सिद्धि पावे ब्रम्हा तें तें तुज बोधिलें वर्म
 तरी करोनी इंद्रियांसी नेम निष्ठा ज्ञानें भोगीं पार्था ५०
 बुद्धीचे निंद्यविषय-त्यागीं विवेकीं मन नेमीं आत्ममार्गीं
 शब्दादिविषयां त्यागीं काम्य-कल्पना-समवेत ५१

भीष्मपर्व.

९९

अवाच्य वाचेसी ये बहू बोलतां तेणें मनीं ज्ञानाभिमान वाटे सर्वथा
यालागीं मन लावीं अभ्यास-ध्यान-पंथा येरास्य आश्रय करोनी ५२
अहंकारें बल दर्प स्पर्श नये मनीं कामक्रोधादी पालावे दबडुनी
तो सूटला संसार-बंधनीं ब्रम्हसदनीं पाधिजे ५३
ब्रम्ह पावोनी सुप्रसन्न शंका कांक्षा कैसी हे नाठवी मन
जया अनुभवीं सर्वांतरीं पाहे भगवान् मद्रक्त मद्रजनें मज पावला
भक्ती माजी नकळे जना जेणें भक्ती मजमाजी येइलि जाणा
तरी जो पावला तख्जान अर्जुना तो मग विशेषभक्त पुरा ५५
यालागीं सर्व कर्म जें करणें त्यामाजी फळ लागें ममाश्रयें जेणें
मग माजे प्रसादें पावणें शाश्वत पद पैं माजे ५६
तरी कायिक वाचिक मानसिक कर्म मज एकचित्तें अर्पावें देख
बुद्धी प्रबुद्धयोगीं मदाश्रयीं चोख राजसमान तो होय ५७
एकचित्तें आश्रयतां मातें तो मत्प्रसादें तरला भवाब्धीतें
क्वचित् अहंकार आलिया चित्तें जन्म मरण त्यातें सुटेना ५८
यालागीं अहंकार कर्तृत्व नकीजे केलिया संसार दुःख अनुभविजे
मिथ्याव्यवसायीं न धरिजे देहाभिमान मी कर्ता ५९
यास्तव स्वभावे जें जें आलें स्वकर्म चालतां बद्ध नव्हे वहिलें
कर्तृत्यामाजी जेणें अभिमान केलें त्याचें गेलें नरदेह वृथा ६०
ईश्वर सर्वभूतीं वसे तो तो नानासूत्रें रेवळवीतसे
त्यातें नेणोनी जग झालें पिसें जैसा शुक नळिके कवळितां ६१
यालागीं तुझिया हृदयस्थातें पार्था शरण जाई तूं एकचित्तें
त्याचेनी प्रसादें परमशांतीतें शाश्वतरूपातें पारसी ६२
ऐसें ज्ञान म्या तुज केलें गुह्याहुनी गुह्य कथिलें
जैसें तुझिया मनीं आलें तैसें करी पांडवा ६३
सर्व गुह्य तुज सांगितलें माझेनी मुखें त्यां ऐकिलें

तरी माझा इष्ट तुं होसी यहिलें यालागीं कथिलें तुझें हित ६४
 मन-नेमेंसीं माझा भक्त होई सर्वोतरीं मज नमस्कारी पई
 मज आश्रितां तूतें पाहीं प्रीतिपूर्वक तुं प्रिय माझा ६५
 यालागीं सर्व धर्म सांठीं मज एकाचे चरण जोडीं
 सकळ दोषां करोनी देवाधडी मोक्ष गुडी लाविसी ६६
 तरी हा उपदेश नेदीं कोणा तापसांविना माझिया भक्तीविना
 अशौचां अनाचारियां खुणा नबोलें सर्वथा अर्जुना ६७
 हें गुह्यामाजी गुह्य परम मधक्त पावती मज सम
 होउनी माझे भक्ति नाहीं ज्या नेम त्यासी सर्व उपदेशीं ६८
 यालागीं इतर मनुष्यांप्रती कचित् नबोलावी उपपत्ती
 तुजविण प्रिय मज नाहीं क्षिती म्हणोनी निश्चिती तुज कथिलें
 आधींच तुतें असे मी यालागीं धर्मसंवाद केला आम्हीं
 ज्ञानयज्ञें तो राखिला मी तुझे स्वहित-इच्छेकारणें ७०
 तरी श्रद्धावंताचे संगती जड मूढ जन हे श्लोक ऐकती
 मननें तथा होय मुक्ती पुण्यप्राप्ती अनंता ७१
 तरी किंचित तुवां यहिलें जें एकचित् ऐकिलें
 तरी मोह अज्ञान नाशलें कीं राहिलें सांगें अर्जुना ७२
 नाशला माझा अज्ञान-मोहो तुझेनी प्रसादें अच्युता पाहो
 संदेहाविरहित झाला देहो तुझी आज्ञा वंदीन मस्तकीं ७३
 इतुका वासुदेवें अर्जुनाप्रती संवाद केला निश्चितीं
 तो ऐकतां मातें नृपती रोमांच उठिले सर्वांगी ७४
 व्यास सद्गुरु प्रसादें करुन गुह्य तें प्राप्त मजलागुन
 जें योगेश्वर श्रीकृष्ण भगवान कथिलें स्वसुरेणें पार्थसी ७५
 ऐसें ऐकें धृतराष्ट्रनृपती हा संवाद दुर्लभ क्षिती
 केशवें अर्जुन-पुण्यास्तव निश्चिती प्रकट केला दीनोद्वारा ७६

भीष्मपर्व.

१०१

तें एक ऐक बरव्या परी जें विश्वरूप दाविलें श्रीहरी
 तो विस्मय काय निर्धारीं सुनःसुना अनुवादे ७७
 जय चेईल आपुलिया सुता ऐसें वाटे तुझिया चित्ता
 जेथ योगेश्वर पार्थ धनुर्धर असतां विजयलक्ष्मी तेथ असे ७८
 वैशंपायन म्हणे जन्मेजया श्रीकृष्ण कथिलें धनंजया
 तें संजयें धृतराष्ट्राया कथिलें तेंची तुजलागीं ७९
 हें जो ऐकेल भक्तिपूर्वक किंवा वाचील प्रीतिपूर्वक
 त्यासी ज्ञान होउनी देख पावेल मोक्ष श्रद्धेन ८०
 श्रीगुरु-प्रभु-विश्वंभर सुमानंत विनवी जोडून कर
 श्रोत्यांसी म्हणे वारंवार ऐका सादर भीष्मपर्व ८१

अध्याय २४

संजय म्हणे धृतराष्ट्राजया श्रीकृष्ण अर्जुना उपदेशूनियां
 अर्जुनाचा मोह नेला विलया तथा रणठायी ते समयी १
 गीता हे भवानी सतेजा अष्टादशाध्याय तीच्या भुजा
 बोध भिम्बूल घेऊनि राजा दैत्य कुतर्क मर्दिले २
 पार्थाचे हृदयीं मोह थोर हाचि माजला होता महिषासुर
 बोध-वाच्यें छेदुनी शिर पांचारवालीं बैसविला ३
 अर्जुनाचे हृदयीं अंधार पडला असतां निबिड घोर
 तेथें सातशें श्लोक दिवाकर उदया पावले एकदांची ४
 धृतराष्ट्राचा एक श्लोक दुःसेधिनाचे नव देख
 संजयाचे बभिस आणीक ऐसीं चारी पै पार्थाचे ५
 पांचशें चौन्याहान्नर सुरस ते स्वयें बोलिला जगनिवास
 एवं सातशें गीता निःशेष महापुरुष उपासिती ६

गीता हे कामधेनुजाणा अर्जुनवत्सासी घातला प्रेमपान्हा
 तेंच दुभते संतजना परिपूर्ण अद्यापी ७
 कीं गीता हे पदक अवधारा त्यावरी जोडिले हिरे अठरा
 पार्थ प्राणसखा जाणोनी स्वरा कंठीं त्याचे घातले ८
 अष्टादश-पुराणाचें सार कीं अष्टादश पुराणें कोंदलीं द्येअपा
 गीता-मादुसेंत भरुनी कमळावर समर्पित अर्जुनातें ९
 साहा अध्याय कर्मकांड जाण अध्याय साहा पूर्ण उपासन
 साहा अध्याय दिव्य ज्ञान त्रिकांड संपूर्ण वेद हा १०
 असो अर्जुनासी ज्ञान अद्भुत गीता बोधूनि क्षीराब्धिजामात
 निजरथावरी बैसविला स्वस्थ पुढें कथार्थ परिसिजे ११
 वैशंपायन म्हणे जन्मेजयनृपती अर्जुन उपदेवूनि श्रीपती
 पुढां कैसें केले रणक्षिती तें तुं निश्चिती श्रवण करीं १२
 धर्म रथारवालीं उतरोन राष्ट्रें कवचें सर्व ठेवुन
 दोनी हात जोडोन कौरव-सेनेंत चालिला १३
 कौरव धर्मासी निंदिता क्षत्रियधर्मा राकिलें म्हणती
 जीवभयें शरण येती भीष्माळानीं वाटतें १४
 चौघेही बंधु वेगें भांवती धर्माचे पाठिमागें
 कौरवां आनंद सर्वांगें म्हणती बरें झालेंसे १५
 दोनींदळींचे राजे समस्त म्हणती काय झालें विपरीत
 पांडव झाले शरणागत परम नीच कर्म हें १६
 कौरवीं वस्त्र उडविलें वहिलें म्हणती पांडव शरण आले
 तेव्हां वाद्य-घोष उगेवी राहिले राब्द नवोले कोणी तेथें १७
 कां पांडव गेले करजोडुन हें एक जाणे श्रीकृष्ण
 इतर दोहींदळींचें वीर पूर्ण भ्रमण-चक्रीं पडियेले १८
 असो भीष्माजवळी येउन पांडवीं अनुक्रमे बंधुन

भीष्मपर्व.

१०३

- पुढें बद्धांजळी उभा राहोन अजातशत्रु विनवीत १९
 म्हणे जनक-जनका गुरुनायका निज-कुळ-बल्ली-पाळका
 युद्ध करावया आम्हा सेवकां आज्ञा यावरी होय कीं २०
 मग बोलिलें देवव्रतें तुम्हीं जरी नपुसतां येउनी मातें
 तरी मी कोपोनी तुम्हातें सुसणार होतां निश्चयें २१
 आतां तुम्हांसी मी प्रसन्न जय पावाल निश्चयें करून
 तुम्हीं भिडावें निर्भय होउन समरागारीं आम्हांसीं २२
 धर्म म्हणे जी निजविचार सर्वज्ञा सांगें वारंवार
 भेटीस येईन मी साचार क्षणक्षणा महाराजा २३
 तुजपासोनी सत्य आम्हांसीं कैसा जय प्राप्त
 भीष्म म्हणे हा वृत्तांत पुढें येई तुज सांगेन २४
 मग पितामह नमुन द्रोणाचे वंदिती चरण
 कर जोडोनी स्तवन करिती प्रेमें आवडी २५
 अर्जुन सद्गद होउनी भाळ ठेविलें द्रोण-चरणीं
 म्हणे गुरुवर्या समरंगणीं तुज मी कैसें युद्ध करूं २६
 या शरिराच्या पादुका करुन तुझे चरणीं लेवविल्या पूर्ण
 तरी तुझे उपकारा नव्हे उत्तीर्ण कधींही निश्चयें गुरुवर्या २७
 तुझिया उपकारें दाटलों फार कैसे सोडूं मी तुजवरी शर
 द्रोण म्हणे धर्मयुद्ध साचार करितां दोष कदां नसे २८
 तुम्हांसी जय होईल प्राप्त कौरव क्षय पावती समस्त
 तुम्हीं आरंभीं येऊनि भेटलेत इतुकेन तृप्त मी असें २९
 जिकडे आहे वैकुंठ-विलासी तिकडेच जय यश निर्दोषीं
 धर्म तुझे मानस इच्छी तें मी पुरवीन जाणपां ३०
 तरी धर्म म्हणे आम्हांसी जय तुज पासूनि कैसा प्राप्त होय
 मग संतोषोनी द्रोणाचार्य वर्म सांगे दोघटीचें ३१

मजसीं अर्जुनाबांचोनी भिडेसा नसे समरंगणीं
 सेवटीं महासुनेश्वर येवोनी माझिये कर्णी सांगतील ३२
 तद्धोध कर्णी ऐकोनी शस्त्रे माझीं मीचि ठेवुनी
 योगदीक्षा आकळोनी मी जाईन निज धामा ३३
 कृपाचार्य मनें सुप्रन्न म्हणे तुम्हांसी होय जय कल्याण
 मी चिरंजीवी मज नाहीं मरण युद्ध निर्याण करा तुम्हीं ३४
 तुम्हांसी जय हो प्राप्त म्हणतां तोषले पंडुसुत
 मग गुरुसी पुसुनी शारद्वत वंदोनी प्रेमें स्तविला ३५
 मग कर्णशल्यासी जाणा भेटले पांडव पांचहीजण
 धर्म बोले कर जोडुन नेमवचन रक्षायया ३६
 कर्णाचें सारथ्य करोनी तेज भंग करावें क्षणक्षणीं
 शल्यें अवश्य म्हणोनी आज्ञा देता पै झाला ३७
 मग स्वदळांत येउन रथारूढ झाले पांचहीजण
 कीं ते पंच चंडकीर्ण कृष्ण-कृपांवरीं उगवले ३८
 कृष्णकृपेनें बळाडुत दिसती पांडव समर्थ
 कवचें अळंकार-मंडित सिद्ध झाले दळभारें ३९
 तेव्हां रणतुरांची घायी लागली एकेचि वेळे दोंहींदळीं
 त्यांत भीमें हाक फोडिली भयें दचकला बळी तेव्हां ४०
 पांच पांडव आणी वनमाळी यांहीं त्राहटिले शंख बळीं
 दोंहींदळीं वीरांच्या हाकेतळीं डोळों लागली कुंभिनी ४१
 महारथी कांपले सर्वत्र गजाश्व करिती मूत्र
 त्रिभुवन कांपले सर्वत्र म्हणे कृतांत दुसरा हा ४२
 चपळा चपळ लें धावें परम तैसा परदळीं प्रवेशो भीम
 कीं असंख्य-पापांवरी नाम श्रीकृष्णाचें एक जैसें ४३

कीं असंख्य-दंशूकांसी विहंगम-नायक कीं अजाभारीं प्रवेशे निषिद्ध वृक
 तैसा प्रवेशातां कौरवसेन्यां देख मृणाली कृतांत दुसरा हा ४४
 तंव दुर्योधनादी बंधु समग्र रातही धांवले महावीर
 अपार सोडिती महाशर भीमावरी एकसरें ४५
 तितुक्यांचेही बाण छेदोनि पाडी भीमसेन
 शरवारांसी होतां घर्षण होय कृशानवृष्टी तेथें ४६
 तंव महाराज तो देवव्रत सर्वति श्रेष्ठ रणपंडित
 तेणें लक्ष्मणी वीर पार्थ शर सोडित धाबिनला ४७
 मेरु मंदार करिती चूर्ण ऐसे भीष्माचे तीक्ष्ण बाण
 ते अर्जुन संधीं सोसून सोडी आपण चपळवें ४८
 प्रलयशर पार्थाचे पाहीं खडतरले गंगात्मजाच्या हृदयां
 परी कंपायमान सर्वथाही शरीर त्याचें नझालें ४९
 सात्वकी कृतवर्मा दोघेजण युद्ध करिते झाले निर्वाण
 बृहद्बळ आणी अभिमन्य भीडती जाण समरभूमी ५०
 दुर्योधन आणी भीम घोर करिती संग्राम,
 दुराधर्ष सहदेव परम भीडती निसीम समरभूमी ५१
 दुर्मुख्यावरी नकुळ धर्मावरी धाबिनला शल्य
 धृष्टद्युम्न गुरु द्रोण चपळ युद्ध करिती अतिनिकुरें ५२
 शंखनामा विराटसुत तेणें पाचारिला सोमदत्त
 बाल्हिक आणी धृष्टकेत शिरकपाळाचा पुत्र तो ५३
 अलंबुष घटोत्कच पांहीं असुर दोघे भिडती शंका नाही
 विरेवंडी द्रौणी लवलाही शर सोडिती अतिचें ५४
 विराट आणी भगदत्त बृहत्क्षत्र गौतमसुत
 दुषद आणी जयद्रथ निकुरेंकरोनी भीडती ५५

श्रुतसोम आणी विकर्ण सुशर्मा आणी चैकितान
 शकुनी प्रतिविंध्य दोषेजण सुदक्षण श्रुतकर्मा ५६
 श्रुतायुध इरावान भीडती सतेज विंदअनुविंदावरी कुंतिभोज
 पंच बंधु कैकयराज त्रिगतावरी लोटले ५७
 वीरबाहू आणी उत्तर चेदिराज उल्लूक शकुनिपुत्र
 ऐसें इंद्रयुद्ध सहस्र एक प्रहर युद्ध झालें ५८
 सुर विमानी पाहती एकाचे रथ एक छेदिती
 उसणें परस्परें फेडिती वाघें वाजविती दोहीं दळीं ५९
 परस्परें मारिती सारथी सवेंचि हृदयीं शर भेदिती
 तूणीर सायकासनें क्षिती बरी पाडिती ध्वजातें ६०
 भारथीयुद्ध अद्भुत पाहीं त्यास उपमा कोठेंची नाही
 ऐसे वीर निर्वाणघाथीं कोठें नाहीं झुजले ६१
 बाणजाळ पसरलें अमूप तेणें झांकला आकाश-मंडप
 परम भीट त्यांसी चळ कंप हिमज्वरें व्यापिलें ६२
 वीर विदेह होउनी रणांगणीं भीडती बाणीं
 सुहृद माया पुत्र पौत्र मनीं सेवक धणी हें नाठवेची ६३
 देहाचें स्मरण नाहीं त्यांप्रती म्हणोनी वीरांसी समरीं सुक्ती
 पूर्वापार बोलिजे पंडितीं अश्व न्हेति रथ रिते ६४
 थोर मांडली रणधुमाळी रिक्त कुंजर धांवती दळीं
 ध्वज अपार पडिले भूतळीं शास्त्रें रितीं निधरिं ६५
 शास्त्रें नम पडिलीं अपार वीरांचे पसरले अळंकार
 जैसा उदयाचळावरी सहस्रकर तेवीं गंगाकुमर दिसतसे ६६
 पंचपत्ताकीं शोभे रथ महारथी पाडीसी अपरिमित
 अखंड बाण तेव्हां वर्षत खिळिती पांडव-सैन्यातें ६७
 बहुत वीरांचीं शास्त्रें छेदोनी पाडिलीं क्षणमात्रें

भीष्मपर्व.

१०७

तंव श्रीरंग-भगिनीपुत्रें केलें धांवणें सत्वर ६८
तो केवळ प्रतिअर्जुन दोहीं हातांचें शरसंधान
शतबाणीं गंगानंदन भेदिला तेव्हां समरंगणीं ६९
कृतवर्मा खिळिला नवबाणीं तैसाचि शल्य खिळिला तेचसणीं
सारथियांचीं शिरें धरणीं सहस्त्रावधी पाडिलीं ७०
हस्तलाघव देखोनी वीर सर्व डोलविती मूर्ध्नि
सव्य तर्जनी उंचलोनी धन्य शूर सर्व म्हणती ७१
मग सर्व वीर मिळोन सोभद्रावरी टांकिती बाण
तितुक्याचेंहीं संधान टांकी छेदुन क्षणमात्रें ७२
आणीक घालोनी बाणजाळ खिळिलें सर्व कोरवदळ
मग तो भीष्म केवळ काळ कोपला प्रलयानळा ऐसा ७३
घालोनियां निर्गुण बाणु सर्वांगीं खिळिला अभिमन्यु
कठीण देखोनी दहाजणु महारथी धांवले ७४
दळासहीत धांवला विराट भीमें हाक दीधली अचाट
बाण वर्षती सधट भीष्मावरी तेकाळीं ७५
तिनीं बाणीं भीमसेन भेदिता झाला गंगानंदन
शल्य गजावरी बेंसोन उत्तरावरी धाविनला ७६
उत्तर सावध होउनी सवेग मारिले शल्याचे रथ तुरंग
भीमें बाणजाळ सवेग शल्यावरी घातलें ७७
शल्यें टांकिली दिव्य शक्ती उत्तर मूर्छित पाडिला क्षिती
उत्तराचा चपळ हस्ती बाणघाथें मारिला ७८
भीष्माचे लागले नाहीत बाण ऐसा उरला नाहीच कोण
जैसे मयूर पिछें पसरुन तैसे वीर सर्व दीसती ७९
इवेतनामा विराटपुत्र तो प्रलयचोव्हा परम अद्भुत

तेणें युद्ध अपरिमित भीष्मासी केलें तेकाळीं	८०
एकाच दिवसीं संपूर्ण सेना आदीत गंगानंदन	
परी श्वेतें युद्ध निर्वाण करुनी भीष्म आवरिला	८१
श्वेतें बहूत आगळें दाविलें शतही कौरव जर्जर केले	
पळुं लागलीं शत्रुकुळें पाठी देउनी रणभूमीं	८२
सवेंची श्वेत परतोन शतबाणीं खिळिला गंगानंदन	
भीष्मेंही शर टाकोन सर्वांगीं तो खिळिला	८३
परी तो दांडगा वीर तेक्षणीं ननिघे कदां समरीं हूनी	
तेणें भीष्माचें चाप छेदुनी दाहावेळा टांकिलें	८४
भीष्माचा ध्वज सारथी श्वेतें छेदिला त्वरितगती	
हाहाकार कौरव करिती बाजवीत जयवाघें पांडव	८५
मग दुर्योधनें ते अवसरीं सर्व सेना प्रेरिली तयावरी	
श्वेतें रव्याती केली समरीं सर्व शरीं खिळिले	८६
पांडव माथां डोलविती धन्य विराटपुत्र मानिती	
शरजाळीं भीष्माप्रती आसिलें त्याणें पराक्रमें	८७
मग प्रळयीं खवळे कृतांत तैसा धांविनला शांतनुसुत	
घोडे सारथी ध्वज रथ भीष्म छेदोनी पाडिले	८८
धरणीवरी आला श्वेत शक्ती घेउनी हस्तीं त्वरित	
तीक्ष्ण बाण जाळ वर्षत धांवला श्वेत भीष्मावरी	८९
बळें सोडिली शक्ती अनिवार वाटे भीष्माप्रती	
मग नवांगडी निश्चिती छेदोनी क्षिती टांकिली	९०
श्वेत धांविनला गदा घेउन केला भीष्माचा रथ चूर्ण	
सारथी तुरंग सहातन महावीरें टांकिले	९१
धरणीवरी गंगाकुमर धांविनले कौरवांचे भार	
दुसरे रथीं सत्वर शांतनुज आरूढे	९२

तय इवेतवीरें घेऊनि खड्ग भीष्मरथी चढतां सवेग
 हातींचें चाप सुरंग एकाचघाथें तोडिलें १३
 मग भार्गवदत्त बाण नूतन-चापावरी लावुन
 काळदंडा ऐसा सोडुन गंगात्मजें दीधळा १४
 तेणें इवेतांचें हृदय भेदुन गेला पृथ्वीतळ फोडुन
 जैसा सूर्य पाथें अस्तमान तैसा इवेत रणीं पडियेला १५
 तय इवेताचा बंधु बांखवीर तेणें पाचारिला गंगाकुमर
 चारी घटिका घोरंदर युद्ध त्याणें माजविलें १६
 दुपदाचें सैन्य तेक्षणीं भीष्म आदिलें निर्वाणबाणीं
 माध्याह्नीचा तीव्र तरणी तैसा गंगात्मज दिसे १७
 रथी गेला अस्तमानास ऐसा झाला पूर्ण दिवस
 वाजविती वाद्यघोष हळें परतलीं स्वस्थाना १८
 ऐसें राया रणासीं जन्मेजया परिघेसीं
 संजयें कथिलें धृतराष्ट्रासीं तेंचि मी तुजसीं कथियेलें १९
 श्रीगुरु प्रभु धिक्बंभर सुभानंत चाचा किंकर
 श्रोतयांसी धिनवी कर- जोडोनियां श्रवणासी १००
 इतिश्रीमन्महा भारत भीष्मपर्व व्यासोद्गीत
 श्रवणमुखें जो प्राशित आवडी तरत भवपार १०१

अध्याय २५

धर्म आपुल्या शिबिरांत बैसला जावोनि चिंताक्रांत
 श्रीरंगाप्रती बोलत विचार कैसा करावा १
 भीष्मास समरीं जिंकी ऐसा वीर नाही त्रिलोकीं
 आमुचे राजे सर्व पर्यंकीं पडुडवील समरीं हा भीष्म २

माझिया बंधूचा प्राण भीष्म घेईल नलगता क्षण
 हरी मज नलगे राज्यासन मी करीन यनवास ३
 मग बोले वैकुंठनाथक धर्मा तुं कदा नकरीं वोक
 तुझे बंधु आणी हे नृपनाथक प्रलय उदईक करितील ४
 ऐसें बोलतां रजनी सरली दोहींदळीं सत्कर्म सारिलीं
 दाद वाद्यांची घाथी लागली सेना लोटली समरंगणी ५
 दुर्योधन म्हणे गंगानंदना तुम्हीं काल आटिली सेना
 तरी सतेज पाहातां नयना अधिकाधिक दिसतसे ६
 मकरविभू रचिला कौरववीरीं धृष्टद्युम्न कौंचविभू करी
 शंख वाहिले तेव्हां थराशी पृथ्वीतळ तेधवां ७
 पांचजन्य देवदत्त वाजवी पार्थ मदनतात
 अनंतविजय सत्य युधिष्ठिरें वाहदिला ८
 भीमकर्मा वृकोदरें सुघोष मणि पुष्पक माद्री-कुमरें
 दुमदुमिलीं दिशांचीं अंतरें एक हाक गाजली ९
 प्रळयीं खवळे जैसा कृतांत विश्व भक्षूं पाहे क्षुधित
 तैसा भीष्म देखुनी पार्थ म्हणे ऐकें जगदीशा १०
 लोटीं वेगें स्पंदन म्हणतांचि लोटी जगजीवन
 तंव पयनास मागें टांकोन रथ आला त्वरेनें ११
 अर्जुन आणी गंगाकुमर उभे राहिले रणीं समोर
 कीं ते मेरु आणी मंदार नातरी रमा कीं उमावर १२
 भीष्में बोटिलें सायकासन सोडिले सत्याहातर बाण
 तंव गाडीव सजउनी अर्जुन उडविले बाण परिच्यावरी १३
 शतबाणीं गंगानंदन पार्थ ताडिला नलगतां क्षण
 तंव द्रोणें पंचवीस मार्गण पार्थावरी टांकिले १४
 दुर्योधनं चौसष्टी बाण पार्थावरी दीधले सोडुन

भीष्मपर्व.

१११

शतार्धबाणीं गौतमनंदन भेदिताझाला सकोधें १५
 पार्थ त्याचिये द्विगुणी सायक सोडिले तेक्षणीं
 तितुकेहि खिळिले समरंगणीं पराक्रमेंकरोनियां १६
 सर्वेचि भीष्मावरी ऐंशींशर टांकी कोधें सुभद्रावर
 तेणें विकळ गंगाकुमार घटिका एक पै झाला १७
 भीष्म मूर्छित जाणोन कौरव-सेनेंत पातला अर्जुन
 जैसे असंख्य भोगी देखान अरुणाऽनुज संहारी १८
 लक्ष वीर समरंगणीं पार्थ मारिले तयेक्षणीं
 धडमुंडांकीत रणमेदिनी झांकोनि गेली दिसेना १९
 पार्थ वीरांची लारखोली भूलिंगासी समर्पिली
 भीष्माग्रती तयेवेळीं दुर्योधन बोलतसे २०
 बहूत माजला अर्जुन पृतना टांकिली संहारुन
 तुम्हानिमित्तें वीर कर्ण नेम करोनी बैसला २१
 काय कौतुक पाहातां येथ आजी समरीं मारावा पार्थ
 मग भीष्में लोटिला रथ उभय कृष्ण लक्ष्मीनी २२
 नव-बाणींकरुनी पार्थ भेदिता झाला गंगासुत
 सर्वेची शतबाणीं रणपंडित भेदिताझाला भीष्मातें २३
 श्रीरंगाचे हृदयीं तीन बाण भीष्में भेदिले दारुण
 पार्थ भीष्म-सारथी लक्ष्मण सत्तरबाणीं खिळियेला २४
 हस्तलाघव दावी गंगानंदन त्याहूनि विशेष करी अर्जुन
 इकडे द्रोण धृष्टद्युम्न नाही भ्याला तयासी २५
 निर्वाणीचा एक बाण द्रोणें सोडिला जैसा चंडकीर्ण
 परी अग्निगर्भी धृष्टद्युम्न नाही म्हणुन भ्यालासे २६
 बाण येती जेवीं कृतांत परी तेणें तोडिले अकस्मात
 अरुणानुज जैसा खंडित अंतराल व्याकातें २७

वीर म्हणती धन्य धन्य प्रतापी वीर धृष्टद्युम्न	
यावरी पांचाळें राक्ती घेउन द्रोणावरी सोडिली	२८
द्रोणें दिव्य शर सोडोनी राक्ती रवडोनी पाडिली धरणी	
सर्वंग भेदिलें बाणीं मयूराऐसे दीसती	२९
कळिंगदेशींचा वृपनाथ नाम त्याचें केतुमंत	
भीमासीं युद्ध अद्भुत तेणें केलें तेथवा	३०
अन्धावरी बैसोन भीमावरी सोडी बाण	
त्यासी वृकोदरें गदा भंवडुन मृत्युगयासी धाडिला	३१
त्याचें नाम चक्रवीर भीमें केला त्याचा संहार	
असिलता घेवोनी वृकोदर कौरवभारीं मिसळला	३२
चहूंकडोनी बाणाचा पूर भीमावरी येत अपार	
असिलतेनें वृकोदर तोडोनि पाडी सर्वही	३३
कळिंदाचा दुसरा सुत नाम त्याचें भानुमंत	
शलभ विजूशीं धरुं धांवत तैसा लोटला भीमावरी	३४
भीमाकरींची असिलता झळके जैसी विद्युच्छता	
एकाच घायें भानुमंता यमसदना धाडिला	३५
कळिंगाचा तिसरा सुत शतायुनामा वीर धांवत	
मातोभियां थोर बस महाव्याघ्रावरी पडियेला	३६
जैसा मृदूट होय चूर्ण तेवीं भीमें मारिला नलगता क्षण	
शेवटीं कळिंग आपण उसणें घ्यावया धांभिनला	३७
वृकोदराचा मार अनिवार उडविलें कळिंगाचें शिर	
भेदीत गेलें अंबर कौरव पाहती ऊर्ध्वमुखें	३८
दोनी सहस्र हस्ती सातशत महारथी	
कळिंगाचे रणपंथीं संहारिले भीमसेनें	३९

भीष्मपर्व.

११३

तेसीच धृत राष्ट्रीय बाहिनी धृष्टद्युम्नें संहारिली तेक्षणीं
 तें भीष्मवीरें देखोनी बाण वर्षत धांविनला ४०
 भीष्मावरी शक्ती भीमें टांकिली अवचितीं
 ते तरकाळ छेदोनी क्षिती देवव्रतें टांकिली ४१
 अश्वत्थामा धृष्टद्युम्नु युद्ध करिती अतिनिर्वाणु
 त्याची पाठी राखत अभिमन्यु बाण वर्षतु ऊठिला ४२
 महावीर तेक्षणीं सौभद्रें खिळिले समरंगणीं
 दुर्योधन पुत्र येवोनी लक्ष्मण पुढें पातला ४३
 जैसैं मूर्खाचें बाजाळ समस्त एके वचनें छेदी पडित
 तैसे लक्ष्मणाचे दार समस्त एकेच दारें तोडिले ४४
 सौभद्रासीं सकळीं वेढिलें तें कपिध्वजें दुरुनी देखिलें
 तेव्हां कपिवर ध्वजें ते वेळे स्यंदन वेगें पीढिला ४५
 मग अभिमन्यें निर्वाणबाणीं लक्ष्मण मूर्छित पाडिला धरणीं
 तें सुयोधनें देखोनी सैन्यासहित धांविनला ४६
 बीज पडे जैसी पर्वतीं तेसा कौरवांत आला सुभद्रापती
 तितुकेही वीर शरपंथीं जर्जर केले पराक्रमें ४७
 सूर्यमंडळा पर्यंत धुळोरा दारला तेथ
 कौरवभार पळत पार्थभयेंकरूनियां ४८
 रणभूमी माजली बहुत थोर रिते धांवती कुंजर
 मोकळे रथ अपार गगनमार्गे झुगारिती ४९
 शस्त्रांसहित हस्त अपार पडिले भूषण-मंडित
 किरीट-कुंडलांसहित शिरें पडिलीं गणीत नसे ५०
 ब्रीदांसहित पडिले चरण हातीं अंकुश घेउन
 गज आकर्षक मारोन चोंहीकडे पाडिले ५१
 वाग्दोरे घेउनी हातीं स्वार पडिले बहुत क्षिती

भीष्म म्हणे द्रोणाप्रती धन्य जगती वीर पार्थ	५२
सूर्य पावला अस्तमान संपूर्ण झाला द्वितीय दिन	
आपुल्याले सिबिरांलागून जातींझालीं दोनी दळे	५३
संजय म्हणे धृतराष्ट्राचा आजी घडलें ऐसें रणठाचा	
वैरांपायन सांगे जन्मेजया सादरें ऐकें पुढिलार्थ	५४
श्रीगुरु-प्रभुविश्वंभर सुभानंत दिनची वारंवार	
श्रोतयांसी म्हणे सादर श्रवणासी आदर करिजे	५५
इती श्रीमन्महाभारत श्रीव्यास-सुरयोद्गीत	
भीष्मपर्व रसिकाद्भुत श्रवणदारीं प्राविजे	५६

अध्याय २६

वैरांपायन म्हणे जन्मेजया संजयें कथिलें धृतराष्ट्राचा	
त्रितीयदिवसी रणठाचा कथिलें तेंची श्रवण करी	१
येरेदिवसी सूर्योदयासी सतकर्म सारुनी युद्धासी	
दोनी सेना रणभूमीसी वाद्यगजरें पातले	२
पांडवसैन्यासी रक्षक पार्थवीर पार्थासी रक्षक जगदीश्वर	
मांडलें युद्धाचें पनचक्र शिरें अपार पडती	३
सात्यकी आणी शकुनी भीडती तेव्हां रणमेदिनी	
तंव कपीनें विरथ करुनी रणाहूनी पळविला	४
भीमसेनावरी सुयोधन उठिला वर्षत वज्रबाण	
तों घटोत्कच गदा घेउन भीमासि सात्य जाहाला	५
एक काळ एक कृतांत तैसे भीम आणी हिडिंबासुत	
कोरवदळाचा निष्पात केला बहूत तेक्षणीं	६
तंव भीमासी हिणावी दुर्योधन तुं वीरामाजी सहस्रकीर्ण	

भीष्मपर्व.

११५

पांडवांचीं सुलें येउन तुज शरीं जर्जर करिताती	७
तुझे मनीं त्यांचें कल्याण व्हावें तें मी जाणे पूर्ण	
प्रतिज्ञा करोनि वीर कर्ण राहिला पुढें नयेची	८
भीष्म म्हणे पूर्वीं समस्त तुज म्या कथुनी केलें श्रुत	
पांडव वीर अति समर्थ कळिकाळासी नाटोपती	९
तरी मी आजी निर्वाण पाहें नयनीं युद्ध करीन	
म्हणोनी महावीरें स्यंदन पांडवसैन्यां लोटिला	१०
पांडव-चमूचा संहार भीष्म केल्या अपार	
फुलले किंरक तरुवर तैसे वीर दीसती	११
परम चपळ देवव्रत क्षणांत पूर्वे जाय रथ	
सवेंची पश्चिमेसी जात जुटी न मात्र वाजतां	१२
क्षणांत दक्षिणे गमन क्षणांत उत्तरेसी गमन	
अलातचक्रवत् फिरे स्यंदन पांडवदळीं लोटला	१३
पांडव-चमूचा संहार भीष्म केल्या अपार	
इयनपक्षी जैसा फिरे अंतर तैसा रहंबर जाय तरे	१४
चातुरंग दळ अपार संहारीत भीष्मवीर	
रण माजलें घोरंदर तेदिवसीं परियेसा	१५
तें देखून कृष्णार्जुन म्हणती धन्य वीर गंगानंदन	
धांडोळितां त्रिभुवन ऐसा दूर दुजा नसे	१६
श्रीरंग म्हणे अर्जुना भीष्म आदिली सर्व सेना	
वेग करीं युद्ध-कदना ऐसें समरंगणीं बोलिले	१७
कृष्ण म्हणे श्रीकृष्णा आतां घेरीं सत्वर स्यंदना	
तंव निमिष्य नलगतां जाणा अर्जुन केलें अद्भुत	१८
लघुलाघव हस्तवेग जाण दावी भीष्माहूनी दशगुण	
हरी म्हणे पार्था स्यंदन चालवितों पाहें कैसा	१९

प्रार्थे सोडिला आदीं बाण मग श्रीरंगें घेरिला स्वंदन
 बाणास मागें टाकोन रथ गेला त्वरें २०
 सर्वेचि परतविला रहंवर तंव येऊनि पडला पुढें शर
 अर्जुन स्तवन करी अपार म्हणे पार नकरवे तुझा २१
 स्वामीं सर्वज्ञा श्रीकरधरा अश्यांमाजी हे केंची त्वरा
 विश्वव्यापका त्रिभुवनेश्वरा गती समया तुझ्याच की २२
 ऐसा नरवीरें बाण टाकोन छेदिलें भीष्माचें सायकासन
 भीष्म म्हणे पार्था धन्य धन्य तुज देखोनी तोषलो २३
 माध्यान्हांचा चंडकीर्ण तैसा दिसे तीव्र अर्जुन
 भीष्म म्हणे निर्वाण तुझे आजी मजसवें २४
 त्यादिवसीं भीष्म अर्जुनासी झांकोनि बाणें सैन्यासी
 अमित वीर धरणीसी गत प्राण पाडिले २५
 हें देखोनि दुर्योधन म्हणे धन्य गंगानंदन
 म्हणे ताता निष्ठांडव संपूर्ण मही केल्या आपुली २६
 बोलोनि ऐसें दुर्योधन सोडी पांडव-सैन्यां निर्वाणबाण
 तें देखोनि भीमसेन पंचाननापरी धांवला २७
 प्रळयीं खवळे जैसा कृतांत तैसा दिसे वायुखूत
 करोनी सिंहगर्जना अद्भुत लोटला निःसीम कौरवीं २८
 कौरव रथासूट होउनी सेनामुखीं आले टाकोनी
 दुरोनि देखती भीम नयनीं प्रळयरुद्रा सारिरवा २९
 द्रोण म्हणे कौरवांतें कां जातां रे मरायातें
 क्षणें भीमाचे गदाघातें कुबुद्धी मृत्यु पावाल ३०
 ऐसा द्रोणाचार्य बोलिला तंव भीम सन्मुख पातला
 कौरव-समुदाय सर्वही भ्याला आड जाती भीष्माच्या ३१
 भीमासी आवेश अद्भुत मोडी राताऽनुरात रथ

भीष्मपर्व.

११७

सैन्य पाडिताझाला असंख्यात कौरवांचें गदाघातें ३२
 बाणें ताडिले विकळ वीर हें देखूनि गंगाकुमार
 भीमासी तो बाण प्रखर मारितां पार्थ आला तेथें ३३
 पार्थें भीष्माचे बाण उडविले नलगतां क्षण
 भीष्म म्हणे पार्थाला गुन साहसी संधान कैवी माझे ३४
 तूं पृथ्वेचें बाळक अज्ञान तुज जरी साह्य जगजीवन
 तरी म्या जिंकिला भृगुनंदन क्षत्रियांतक प्रतापी ३५
 ऐसें असतां गांधारासी संकल्प करुनीयां युद्धासी
 तुज मित्र तो हृषीकेशी तेणें तुम्हासी चाळविलें ३६
 जरी तो न करीं युद्ध म्हणे तरी श्रीकृष्णसरव्या ऐकें निधरिं
 अरे मी धरवीन रास्त्र हरी नातरी तुझी उरी उरे कैसी ३७
 श्रीकृष्ण न धरी रास्त्र जरी तरी वांचसी रणीं कैसेपरी
 नेणसी भीष्मबाणाची थोरी तुं अज्ञानपणें अर्जुना ३८
 पार्थ बोले कर जोडुन सत्यापासीं जनार्दन
 तुम्ही तव धर्म नीति-वर्तन हा विचार कां नेणा ३९
 राज्य हारविलें कपट द्यूतीं सभेसी गांजिली द्रौपदी सती
 तिसी नम्र करितां धर्मनीती तुम्ही त्यासी नकथिली ४०
 तेव्हां लज्जा रक्षिली कवणें वस्त्रें पुरविलीं नानावर्णें
 मध्यरात्रीसी असतां वनें दुर्वास आला भोजना ४१
 त्यासी देवोभियां भोजन वृत्त कर्ता जनार्दन
 तैसा या संकटीं भगवान प्राण-संरक्षणा करील ४२
 तुम्हीं केली आमुची उपेक्षा परी तो भार पडला जगदीशा
 ऐसें बोलोनी अर्जुनें सरीसा अमित सैन्य पाडिलें ४३
 तो इकडे भीमसेन करीत कुंजरांचें हनन
 सर्वें भिरकावितो गगन वायुचर्कीं ते पडती ४४

तंव द्रोण म्हणे भीमासी साहें माझिया सायकांसी
 दातबाणीं भीमसेनासी ताडितां धृष्टद्युम्न पातला ४५
 भीमावरी बाण येउं सरले ते धृष्टद्युम्न देखत पाहिले
 वरचावरी छेदिले पाडिले जैसे गरुडें अही ४६
 द्रोणाचार्यें संधान केलें तें धृष्टद्युम्न पाहिलें
 तें खंडितांची बहिलें द्रोणाचार्य कोपला ४७
 मग दात बाण धृष्टद्युम्नावरी टाकितो बाणें बाण निवारी
 मग धृष्टद्युम्न दाहाबाण उरीं आचार्याच्या मारिले ४८
 द्रोणासीं धृष्टद्युम्नकरें मरण तत्काळ विसरला देह-स्मरण
 म्हणे मांडलें निर्वाण रथ माघारें फिरविला ४९
 तो इच्छामरणी वीर चालागींच परिलासे धीर
 तब पावला वृकोदर गदा तुळीत सखरा ५०
 हाणीतला गदाघात चारु-स्तरथियां निष्पात
 तब अश्वत्थामा अती त्वरित बाण सोडित पातला ५१
 इतकियांत सूर्यासी अस्तमान तृतीय दिन झाला संपूर्ण
 बाघगजरें सर्व सैन्य सर्वही शिबिरा पातले ५२
 रात्री झालिया कुरुक्षेत्रीं हनुमंत नेमें जाय लंकापुरीं
 तज्याप्रती पुसे मंदोदरी काय पृथ्वीवरी होतसे ५३
 बिभीषणें कर्तुनि नमन कपीसी दिधलें उन्नमासन
 म्हणे भूमीवरी नाद उठे गहन कोठें काय होतसे ५४
 मारुती म्हणे धराभार फेडावचा श्रीयदुवीर
 अवतरला यादवेंद्र नरावतार अर्जुन ५५
 कौरव ते धृतराष्ट्रकुमार दुर्योधन कलीचा तो अवतार
 पांडव ते पंडुचे पवित्र धर्म-भीमादी पांच पै ५६
 राजविभागी पितृव्य-बंधु युद्धाचा झाला संबंधु

भीष्मपर्व.

११९

पांडवां साह्य श्रीगोविंदु भूभार हरवी त्यां करीं ५७
 त्रेतायुगीं श्रीरामचंद्र तोची द्वापारीं यादवेंद्र
 पार्थजो तो पंडुकुमर नर नारायण दोघे हे ५८
 तयां युद्ध होत निश्चितें सेतुपर्णीं जिकिलें मज पार्थ
 श्रीकृष्णें नेसुनी मातें बैसविलें ध्वजातें रथावरी ५९
 संग्राम-समयीं सुरारी अर्जुनाचें सारथ्य करी
 शरव आस्फुरी श्रीहरी आणी धनंजय वाजवी ६०
 तेणे नादें गर्जे गगन भूकंप होत धरथरोन
 श्रीकृष्णें तुम्हासी आज्ञावचन सांगितलें मजप्रती असे ६१
 कौरवांचें सैन्य बहुत पांडवांचें स्वल्प तेथ
 यालागीं तुम्हासी दळ किंचित साह्यासी पाठवावें म्हणोनी ६२
 ऐकोनी हनुमंताचें वचन मंदोदरी पुसे कौरवा किती सैन्य
 येर म्हणे अकराक्षोणी पूर्ण पांडवांतें सात क्षोणी ६३
 ऐकोनी हांसे मंदोदरी अठराक्षोणी जया वाजंतरी
 इतर सैन्याची कोण गणती करी त्या रावणासी रामें वधियेला ६४
 तरी राम तोची श्रीकृष्ण द्वापारीं अवतरला नारायण
 अकराक्षोणीची आंगवण एवढी काय नरनारायणा ६५
 इतुकियांत प्रातःकाळ झाला हनुमंत कुरुक्षेत्री आला
 तो इकडे दोनीसेनेला सिद्ध करिती सैनिक ६६
 त्रितीयदिनीं ऐसें वर्तलें संजयें धृतराष्ट्रासी कथिलें
 वैरांपायन म्हणे सादरें बहिलें जन्मेजया परियेसी ६७
 श्रीगुरु प्रभु विश्वंभर श्रोतयांसी जोडेनी कर
 सुभानंत विनवी निरंतर व्हावें सादर श्रवणासी ६८
 इती श्रीभीष्मपर्व पुण्यवंत महाभारत व्यासविरचित
 ऐकतां एक सावें निश्चित तरती बहुत जड मूढ ६९

अध्याय ३७

संजय म्हणे धृतराष्ट्रासी चतुर्थदिवसीं रणभूमीसी
 दिवाकर येता उदयासी हनुमंत आला कुरुक्षेत्रा १
 जन्मेजया राजेंद्रा गुणी वैशंपायन म्हणे ऐक श्रवणीं
 जी प्रज्ञाचक्षुसी संजयें बाणी सुरस श्रवणीं कथियेली २
 तेच तुज प्रती बोलतों व्यास गुरूचेनी आज्ञा तों
 तो विचार चतुर्थ दिवसीं तो हनुमंत श्रीकृष्णा बोलिजे ३
 उदयाचळीं नित्यनेम सारुन दोनी दळीं सिद्ध होउन
 वाद्यगजरेंसी रणांगण पावते झाले तेकाळीं ४
 तेव्हां भुभुःकारें गर्जित श्रीकृष्णासी भेटला हनुमंत
 नमस्कारोनी अवनिजाकांत रात्रीचा आज्ञार्थ निरोपी ५
 सांगीतली तुमची आज्ञा लंकेशा म्या बिभीषणा
 तेव्हां मयजेची विवंचना तेच तुम्हासी निरोपूं ६
 जरी अवतरला भगवंत साह्यासी तों नरावतार पार्थ
 ऐसें असतां कायसी मात एकादश-क्षोणीची ७
 तरी माझे पतीचें दळ अमित होतें कीं सकळ
 वाजंत्री अठराक्षोणी त्यावेळ श्रीरामें एकें मारिलें ८
 ऐसा रावण राक्षसेंद्र त्यासी वधी श्रीरामचंद्र
 तोची अवतार यादवेंद्र श्रीकृष्ण पांडवां साह्य तो ९
 तो एकादशक्षोणीसीं कौरवा भयभीत होय या भावा
 म्हणोनी राक्षससमूहा साह्यार्थ पाठवा म्हणतसे १०
 ऐसी मयजेची मात संरायीं भरलें तीचें चित्त
 हनुमंतें सांगतां तेथ श्रीकृष्णनाथ क्षोभला ११

भीष्मपर्व.

१२१

मग भीमाते आज्ञा करीत गज टाकिसी गगनांत
 ते नैर्ऋत्येसी टाकी निश्चित ममाज्ञेनें पै आजी १२
 तेव्हां रणतुरांची पाय लागली दोनी दळीं वीरांची आरोळी
 ऐकोनी काळ कांवे चळाळीं पृथ्वी ढळमळी तेकाळीं १३
 त्यांत भुभुःकारें अंजनी-नंदन गाजवीतसे पै त्रिभुवन
 भोंवती भूतांची आरोळी करुन गजांभू मूत्र करिती १४
 ऐसिया आकांतप्रळयीं जाण भीमसेनें सिंहगर्जना करुन
 तेणें शेष कूर्म दचकोन ग्रीवा पृष्ठी सांवरिती १५
 पार्थ-सारथी जगदीश्वर वास्तू नाचवी कौतुके थोर
 नंदीचोक रथ सत्वर हुडा जैसा स्वर्गाचा १६
 पदाती पदातिया दारुण अश्वारूढीं अश्वारूढ जाण
 कुंजर कुंजरासी निर्वाण रथी रथियां लक्ष्मी १७
 युद्ध सैन्यासी ऐसे क्रमें आप पर नोळखती पराक्रमें
 तुटती शिरें हस्त पाद वर्में लक्षोभियां मारिती १८
 बाण-बाणातें घर्षण होतां अग्नी प्रघटे तेथें तत्वता
 यंत्र धूम्रें गगना आंतोता बाणें गगन रोधिलें १९
 तुटती अनेकांचीं शिरें गृध्र घेबुनी जाती परस्परें
 अश्व-कळेवरें हस्तिकळेवरें पक्षी नेती भक्षणा २०
 यापरी युद्ध चारी घटिका झालियावरी कुरुनाथका
 महावीर उठावले देखा जन्मेजयराज्या २१
 सुरुव्य भीष्माचार्य महारथी त्यांसी युद्ध करी सुभद्रापती
 द्रोणाचार्य प्रतापकीर्ती त्यावरी दुषद उठावला २२
 जयद्रथाप्रती आपण काशिराजा माजवी रण
 दोघेही भिडती निर्वाण घ्यावया प्राण विंथिती २३

मदराजा शल्य नृपती तथा प्रतियोद्धा धर्ममूर्ती
 शकुनीसी सहदेव सुमती भीडती दुःशान अभिमन्यु २
 सोमदत्ती रायाप्रती युद्ध करी शैव्य नृपती
 उलूकनाम राजयाप्रती कुंतिभोज करी युद्ध २५
 कृतवर्मा तौ कौरवांचा त्या प्रतिमल्ल शिरवंडी साचा
 भीमासी द्वेष दुर्योधनाचा युद्धालागीं इच्छिती २६
 गांधारी-तनय शतभरी त्यांसी प्रतिविंध्यादी युद्ध करी
 जे द्रौपदीचे कुमार पांचही निर्धारी पांचां पासोनी जे जन्मले
 पार्थभीष्मा युद्ध दारुण होइल तेंअसे पुढें कथन
 भीडती दुपद आणी द्रोण तेंची निरोपण परियेसा २७
 अग्निवेश्याचे ते शिष्य पांही प्रयोजन जाणती दोघेही
 महाद्वेषें झुजती तिहीं बाणीं आकारा पूर्ण केलें २८
 ऐसें बाणयुद्ध झालें द्रोणें शूलअस्त्रातें सोडिलें
 दुपदें दाहाबाणीं छेदिलें सर्वेची घेतलें अभ्यस्त्र ३०
 अभ्यस्त्र गेलें गगनीं देवतां द्रोणें मोकलिलें पाणी
 येणें अनिळास्त्र जपोनी तेंणें पर्वतास्त्र सोडिलें ३१
 द्रोणें वज्रबाण टाकिला पर्वतांचा चुरा केला
 त्याचिवेळां सुकट छेदिला द्रोणाचार्याचा रणांगणीं ३२
 मोकळे होतां कवरीभार चक्र एक सोडिलें सत्वर
 कोपोनी प्रळयंरुद्रासारिरवा क्रूर मंत्रोनियां दुपदावरी ३३
 नसांवरत पातलें चक्र दुपदाचें धनुष्य छेदिलें सत्वर
 तों आला धृष्टद्युम्न-कुमार द्रोण सत्वर माघारला ३४
 धृष्टद्युम्नासी देखोनी सत्वरें अश्वत्थामया तयक नधरे
 दोघे युद्ध करिती अतिनिकुरें जेवीं भौगव दावारथी ३५

मीमापर्व.

१२३

तों बाण सोडी सेंधवपती काशिराजा छेदित खरिती
 सवेंची समबाणें सिंधुपती जयदथ विरथ केला पें ३६
 रथ भंगोनि गेलियावरी जयदथ सरला माघारी
 धर्मराजें तया अवसरीं धनुषीं शर येजिले ३७
 शल्य वर्षे बाणाचा पूर तो छेदितो युधिष्ठिर
 सवेंची पांच शर सत्वर धर्मराजें सोडिले ३८
 एक बाणें सारथियातें एकें संहारिलें अश्वानें
 एकें मोडिलें ध्वजानें दोनी शल्यातें भेदले ३९
 धर्माहस्ते मृत्यु त्यासी भविष्य बोलिला व्यासकृषी
 हें जाणोनी शल्य माघारेंसी परतता झाला सत्वर ४०
 शकुनी आणी सहदेव खड्गपाणी झुजनी अपूर्व
 सहदेव म्हणे मृत्युपुरा ठाव नेमूनि देईन तुज खळा ४१
 कपटफांसे टाकिले ते कर छेदून सांडीन सत्वर
 म्हणोनि धांवला प्रलयरुद्र तों शकुनी लोकर पळाला ४२
 शकुनी घालोनि माघारीं कृपाचार्य पातला पुढारीं
 सहदेव बोले तया अवसरीं म्हणे तुं गुरु पित्याचा ४३
 तुजसवें आम्हीं नकीजे झुजु म्हणोनी परतला पंडुतनुज
 दुःशासनं अभिमन्यु उजु गज अद्भुत लोटिला ४४
 अभिमन्यु म्हणे रे दुर्जना महामळिना दुःशासना
 द्रौपदी सभेसी नेली हीना तुवां पापिया गांजिली ४५
 तरी तुनें बधिता वृकोदर रक्त प्रावील प्रलयरुद्र
 म्या मारिलीया मजवर सत्वर कोपेल ऐकतां ४६
 तरी येई तयाची सेवा राहें मर्यादादिन अवरावा
 मग रथ उचलोनी तेथवा भूमीवरी आपटिला ४७
 धनुष्य बाण आणी सुकुट अभिमन्यूनं केला पिष्ट

धरधरां कोपे कपटी दुष्ट प्राणदानें सोडिला ४०
 दुःशासनाचें शिरछेदन पार्थसुतासी जैसें तृण
 ऐकोन भीमसेनाचा पण नेघेची प्राण सर्वथा ४१
 सोमदत्तीराजयाप्रती युद्ध करीत शैव्य नृपती
 बाणीं व्यापिली सर्व जगती शैव्यें तयासी ख्याती लाविली ४२
 उलूका कुंतिभोजा युद्ध दारुण कुंतिभोजें लाविली आंगवण
 सोडोनियां रात बाण उलूकाचा रथ छेदिला ४३
 सधेची विंधोनी सात बाण घेतला उलूकाचा प्राण
 कृतवर्मा शिरवंडी दोघेजण मल्लयुद्धें भीडती ४४
 संयाम करितां दारुण सुदलें शिरवंडीचें वसन
 स्तनें पाहतील बाहेर जन मृणोनी लज्जित पळाला ४५
 वारु चौनाळती अद्भुत उभयसैनिकां युद्ध होत
 यंत्रबाण सोडितां तटतटीत अभिरवर्षाव पै होत ४६
 धूम्रमय झालें आकाश कोण नदेखती कोणास
 शस्त्रें वर्षती आसमास उभयदळीं महावीर ४७
 कोरवांचें सैन्य बहुत पांडवदळ माघारलें किंचित
 हें देखोनी काळ कृतांत भीम भीमपराक्रमी ४८
 रथेंसी पातला उठारीं सैन्य घातलें माघारीं
 उडी घालोनी एकसरीं गदा भंवडीत चालिला ४९
 गदाघातें महाबळी करीत वीरांची रांगोळी
 घाव घालितां कुंजरमोळीं भूमंडळीं रूळती ५०
 फुटती गजांची वदनें दंत उसळती श्वेतवर्णे
 रांडा रंडोनी संपूर्ण अशुद्ध स्ववे भूमीवरी ५१
 तैसेच भिरकावीत गगनातें कृष्णाक्षेणें नैर्ऋत्यदिशेतें
 ते जाउनी लंकापुरातें पडती जैसे पर्वतापरी

भीष्मपर्व.

१२५

त्यावेळीं अनेक गज भीमें उडविले पैं सहज
 ऐसा करीत चालिला झुज महापराक्रमी बळियादा ६१
 त्यानंतरे रथियां सन्मुख रथ रथासी आपदीत
 स्वार स्वारांचें अनेक प्रेत धाडी निमिषांत मृत्युपरा ६२
 ऐसा रणकंदळ करीत जाता अवचीत पाहिलें कौरवनाथा
 येर भयें झाला पळता दुर्योधन तेसमयीं ६३
 राजा पळे सैन्यामाझारीं रथ सोडोनी ते अवसरीं
 तंव अकस्मात् धांवोनी करीं भीमसेनें धरियेला ६४
 तोही गदापाणी बळोत्त भीमासवें युद्ध करीत
 तों इकडे पार्थ गंगासुत संग्राम करिती अतिक्रोधें ६५
 धनुष्यासी चढवुनी गुण विंधिला एकदात-बाणें करुन
 तेणें अर्जुन-रथ लोटोन योजना एक माघें करी ६६
 तेणें पंचयोजनें भीष्म रथेंसी टांकी वीरोत्तम
 तेव्हां म्हणे पुरुषोत्तम सामर्थ्य गहन भीष्मान्वें ६७
 पार्थरथ माघारें जेव्हां होत क्षणांत आणी श्रीकृष्णनाथ
 अर्जुन देवदत्तबाणें उडवित क्षणक्षणा दोघेही ६८
 अर्जुन म्हणे श्रीकृष्णातें पंच योजनें उडवीं तयातें
 तरी हा योजनें आम्हातें बाणेकरुनी उडवीत ६९
 श्रीकृष्ण म्हणे बरवें विचारीं हरिहर वृद्धिया रथावरी
 चौदा भुवनाहोनी पारी झाला जाण रथ बुझा ७०
 तुंतंब नरावतार गहन हवुमंतासहित मजलागुन
 एक योजन उडवित यान सामर्थ्य गहन भीष्मान्वें ७१
 ऐसें भीष्मा अर्जुना युद्ध होतां करुनंदना
 इकडे दुर्योधनें जाणा भीमगदा पैं भंगिली ७२
 भीमें जावोनी ते अवसरीं मल्लविद्या-कळाकुसरी

दुर्योधन धरिला करी घाय निष्ठुरी ताडिला ७३
 तळवे कोंपर चपेटप्रहार एकमेकां हाणिती निष्ठुर
 गुडघेप्रहार लक्षाप्रहार ताडोनिचा पाडिती ७४
 सुष्टिघात ओपिती बळी थरकनाती थरक मौळी
 दोघे चेती आंगकबळी नाटोपती एकमेकां ७५
 दोघेही मल्लविघे कुवाळ दोघांचेंही समान बळ
 परी सत्यशीळ कुंतीबाळ तेणें सबळ भीमसेन ७६
 कुश्रित कपटी दुराचारा तेणें दोघें निर्बळ खरा
 तंव चरणीं धरोनीं गांधारा भीमें सत्वरं उचलिलें ७७
 चरणीं धरोनी उचलिला वरी भंवडी लाविली गगनोदरीं
 द्रोणादिक सर्वही परी म्हणती राजा निमाला ७८
 द्रोणी द्रोणादिकीं संधान केलें तें धृष्टद्युम्नें निरसिलें
 कृपशल्यादि पातले तिहीं सोडिलें बाणजाळ ७९
 भीमासी कांहीं भेदिती बाण तंव गांधारा आपटी पूर्ण
 येर अक्रोश करी तेथोन धांचें भीष्माचार्या म्हणोनी ८०
 तुवां मज अभय दिलें तें सकळही व्यर्थ झालें
 म्या पापिष्ठें बैर केलें तया पांडुकुमरांसीं ८१
 तंव दुःशासन आणि जयद्रथ बाण सोडीत पातले तेथ
 भीमें पांचेंची हाणोनि रथ कूट केले तयांचे ८२
 द्रोण म्हणे कर्णादिकां प्रती कासया बैर केलें दुर्मती
 आम्हांसी माघां सांडुनी युद्धार्थी आपण निगुती सुंतला ८३
 आजी भीमाचिया करीं राजा नवांचे निर्धारीं
 आतां कवणेएकेपरी भीम मारील गांधारा ८४
 भीष्म सुंतला असे झुजा कवणेपरी सुटेल राजा
 निर्वाण बाण लागतो माझा अणुही भीम नटलेची ८५

भीष्मपर्व.

१२७

आतां काय कीजे सूर्यात्मजा अकीर्ती आली आम्हां सहजा
 सामर्थ्य सोडवावा राजा म्हणोनी सन्मुख पांविनला ८६
 भीमसेन म्हणे हो त्यांतें तुम्हीं कितेक भीडतां मातें
 आजी नसोडीं गांधारातें प्राण घेइन मी आजी ८७
 तव दुर्योधन हाका मारी वेगिं पाचारावा भीष्माचारी
 दूत धावोनियां भीष्माचारी सांगती जावोनी तेकाळीं ८८
 राजा गेलाजी गेला भीमाहातीं सांपडला
 चरणीं धरोनी भंवडिला अंतराळीं आकाशीं ८९
 ऐकोनी रथ फिरविला माघारीं तेव्हां पार्थ म्हणे ताता निधरीं
 युद्ध सांडोनी काय परी जातां योग्य हें नव्हे ९०
 तेव्हां भीष्में कानीं ऐकोनी म्हणे दुर्योधनासी नेमवचनीं
 त्यासी सोडवूं भीमापासोनी मग पार्थासीं रण पाहूं पें ९१
 येवोनि भीष्म भीमासन्मुखें तंव दुर्योधन मारीत पें हांके
 मग भार्गव-दत्त बाणें एकें भीम-भुजातें विंधिला ९२
 बाण बैसतां भीमभुजातें हस्त खचलासे तेव्हां तेथें
 दुर्योधन निघुनी पृथ्वीतें मूर्छा येउनी पडियेला ९३
 तों सूर्यासी झालें अस्तमान चतुर्थ दिवस झाला संपूर्ण
 सावध होवोनी दुर्योधन बंदी चरण भीष्माचे ९४
 आपुलाळीं दळें घेउन जातेझाले गजरेकरून
 आसुल्या शिविरा जाउन करिती आराम विश्रांती ९५
 मार्गी येतां दुर्योधन करी भीष्माचार्यासी वर्णन
 कोणी वर्णिती भीमालागुन म्हणती धन्य बळार्थ ९६
 पांडवसेना शिविरा पातली पार्थ आणी श्रीबनमाळी
 तेव्हां मारुती होउनी बहाजुळी निरोप घेत जावया ९७
 घेउनी श्रीकृष्णाचा निरोप मारुती उडाला असुप

श्रीरामस्मरणें रामरूप ध्यानीं गात अविलंबें ९८
 ऐसैं संजयें कथिलें रायासी वैवांपायन म्हणे जन्मेजयासी
 पुढें सादरें करीं श्रवणासी श्रीगुरु-व्यास-कृपेकरुनी ९९
 श्रीगुरुप्रभु विश्वांभर सुभानंत विनयी वारंवार
 श्रोत्यांसी म्हणे सादर कथार्थ-सार परियसा १००
 इती श्रीमन्महाभारथे श्रीव्यासकवी-विरचिते
 भीष्मपर्वश्रवणीं श्रोते सादरें श्रवणा आणा जे १०१

अध्याय २८

रात्री झालिया अवसरीं दुर्योधन भीष्माची स्तुती करी
 म्हणे पुनर्जन्म माझा तरी तुमचेनी निर्धारीं पै ताता १
 म्हणे तुम्हीं वचन दीधलें तेंची आजी सत्य केले
 भीमहस्तातुनी सोडवीलें पुरुषार्थेकरुनियां २
 द्रोणादिक सर्वही असतां भीमें गांजिलें मज सर्वथा
 तुम्हीं आले म्हणोनी ताता प्राण माझे वांचले ३
 म्या तुमचा भरोवसा धरुनी पांडवांसीं दंड मांडिलें रणीं
 तरी उद्यां कृपा करोनी पार्थालागीं पराभवजे ४
 ऐसैं बोलतां दुर्योधन उत्तर बोले संबोरवोन
 तुज मीं पूर्वींचि जाण वचनेंकरुनी बोधिलें ५
 पांडव सत्यवादी वीर त्यां जिंकील न कोणी भूवर
 त्यांत श्रीकृष्ण-कृपा निरंतर जय निश्चित त्यांसी पै ६
 तरिही समरीं लावीन रज्याती परी पांडव जय पावती
 असो तुझिया कार्यार्थी प्राणासी उदार राजया ७
 जबंवरी देहीं असे जाण तंववरी तुम्हांसी रक्षीन

भीष्मपर्व.

१२९

ऐसें बोलोनी गंगानंदन दुर्योधन शिविरा पाठविला ८
 इकडे आझा घेउनी हनुमंत गेला लंकाभुवनी
 तंव तेथ आकांत जनीं झाला गजकलेवरीं ९
 बिभीषणासी जाणविती गजकलेवरें अद्भुत पडती
 गृह गोपुरें मोडोन मरती अनेक राक्षस पै कुळें १०
 दुर्ग हुडे पडती कोसलुन ऐकोनि चिंती स्तवी बिभीषण
 मंदोदरीही भयेंकरुन चिंताविष्ट झाली मानसीं ११
 तो श्रीराम-कीर्तन करित येतां देखिला हनुमंत
 प्रेमेंकरुनि नाचत श्रीरामभक्त चिरंजीवी १२
 बिभीषणें सामोरा जाउन बंदिला अंजनीचा नंदन
 उत्तमासनीं बैसवून पाद्यपूजन पैं केलें १३
 मग मंदोदरी येउनी नमन केलें मारुतीचरणीं
 सांगती झाली आश्चर्येकरुनी मारुतीतें तेथवां १४
 तुम्हीं काल निरोपुनी गेले सवेंचि घामीं प्रलय माडलें
 मेघवृष्टीसारिखें पीडिलें मृत-हस्ती-कलेवरें १५
 जैसे वर्षती गिरिवर तैसे पडती पैं कुंजर
 तेणें भंग झालें नगर गृह गोपुरें मोडोनी १६
 मोडोनी असूत्य मंदिरें उत्तम उत्तम आसुचीं घरें
 नगर झालें जी चकचूरें मोडलीं इतरांचीं अनेक १७
 राक्षस निमाले असंख्यात स्त्री भर्ते कुटुंबासहित
 गायी महिषी निमात्या बहुत ऐसा अनर्थ पैं झाला १८
 हें अद्भुत कोणते स्थानीं होताहे नकळे आम्होलागोनी
 मग मारुती म्हणे तुजला अजुनी उमज नपडे सुजाणे १९
 कुरुक्षेत्रीं भारथीयुद्ध होत पार्थ-बंधु कुंतीसुत
 भीमनामें पराक्रमी विख्यात तो उडवीत गजकलेवरें २०

तथाचे युद्धसमयी निश्चिती गज भिरकावी गगनपंथी
 तेचि येथें येउनी पडती कांहीं पडती दिगंती २१
 कुंजर उडवितां गगनीं तथा रणांत सुजाणी
 कांहीं पडती लंकाभुवनीं तेणें मोडती गोपुरें २२
 तेव्हां मयसुता आश्चर्य करी म्हणे सत्य अवतरला हरी
 नकळे महिमा तथाचा तरी ऐसें घडलें येस्थळीं २३
 वानरां हातीं आम्हांसी दंड केलासे राक्षसांसी
 मग म्हणे मारुतीसी राक्षस साह्यासी पाठवीन २४
 तरी सांगें श्रीकृष्णनाथा सहस्त्रवेळां मोळी आतां
 चरणीं म्हणोनी अंजनीसुता श्रीकृष्णरायासीं पें माझे २५
 तुवांचि स्थापिलें आम्हांतें तुझेनी सुरवरूप आम्ही येथें
 तरी तुजची शरण निश्चितें म्हणोनि जाणवीं कपिराया २६
 तुझी आज्ञा ते प्रमाण तरी साह्यार्थें पाठवितें सैन्य
 जरी करिती आज्ञास्वन राक्षसगण कुरुक्षेत्रा २७
 तूं पूर्णब्रम्ह निराकार तुज वृंचि साह्य परात्पर
 असतां राक्षसादिक पामर तुतें काय साह्य करिती २८
 तुम्हीं आज्ञापिलें सहजस्थिती ते मज आतां कळली निश्चि
 तूं मायाचाळक श्रीपती रक्षीं बहुत आम्हांतें २९
 आतां जो वेडल निरोपू काहीं तो मस्तकीं आमुच्या पाहीं
 ऐसी विनंती श्रीकृष्णपायी निवेदी पां मारुती ३०
 इतुक्यांत आतःकाळ झाला संजय म्हणे राजयाला
 पुढां पंचम दिवस मांडला सेंग्रामाचा जाणपां ३१
 जन्मेजयासी म्हणे ऋषी हनुमंत आला कुरुक्षेत्रासी
 वंदोनियां श्रीकृष्णासी वृत्तांत सर्वही निवेदिला ३२
 जाणोनि मंदोदरीची विनंती श्रीकृष्ण म्हणे भीमावती

भीष्मपर्व.

१३१

नैर्ऋत्यदिशा वंचोनि हस्ती टाकीत जाइं इतरदिशां	३३
अवश्य मृणोनी भीमसेन सैन्य सिद्ध झालें तेक्षण	
दोनी दळें वाद्यगजरेंकरुन रणस्थानासी पै आलीं	३४
दोनी दळीं दोनी रथ शोभती जैसे उंच पर्वत	
पार्थ आणी गंगासुत पाहती देव आश्चर्ये	३५
त्यादिवसीं सर्पाकार विभु रची गंगाकुमर	
ती रचना पांचाळ कुमर पांडवसैन्यां पै रची	३६
अर्जुनरथीं कमळावर सारथी शोभे भुवनसुंदर	
पांचजन्य वाजविला थोर पांडवी आपुले वाजविले	३७
त्यांत याद्यांचा गजर तथा गजरीं अंजनीकुमर	
भूतें वेष्टित भुभुकार तेणें दिगंतर नादलें	३८
भयभीत झाले चतुर्दश लोक सर्वही निःशेष	
कृतांतही कांपे बहुबस तो नाद ऐकोनी	३९
पांडवदळीं आनंद गहन उल्हासयुक्त सकळ सैन्य	
वाटे कृतांतासी शिक्षालापुन टाकिते जाण क्षणार्ध	४०
तें देखोनि भयभीत कौरवदळ मनीं होत	
तंव धांवला सुभद्रासुत बाण बर्षत भीष्मावरी	४१
देखोनि सौभद्राचें संधान भीष्म झाला आनंदघन	
मृणे हा होय प्रति अर्जुन वंश धन्य याचेनी	४२
सोमदत्तें ते अबसरीं शक्ती टाकिली अभिमन्युवरी	
येरें छेदोनि झडकरी त्याची त्यावरी पाडिली	४३
यावरी तो उत्तरापती महारणपंडित पुरुषार्थी	
बाणजाळीं सकळां प्रती जर्जर झाला करिता	४४
शाल्यनामा कौरववीर धांविनला धृष्टद्युम्नावर	
बाणधारीं रंहंवर अश्वसारथी मारिले	४५

मग चरणचाली धृष्टद्युम्न हातीं घेउनी असिलता बोडण
 शल्यवीराचें शिर छेदोन कंठनाळ ठाकिलें ४६
 त्याचा पिता संयमनीं तेणें रण माजविलें तेक्षणीं
 तें सात्यकिवीरें देखोनी यमसदना धाडिला ४७
 अपार सेना घेउन पुढां आला सुयोधन
 त्यावरी धांवला भीमसेन हाकें गगन गाजवीत ४८
 पंचवीससहस्र हस्ती गराघाये पाडिले क्षिती
 तीन सहस्र महारथी केले रणपंथीं चूर्ण पै ४९
 गजारूढ भगदत्त भीमावरी वर्षत बाण धांवत
 बाणजाळीं अद्भुत वृकोदर झांकिला ५०
 तेंव घटोत्कच हाक देत धांवला जैसा प्रलयकृतांत
 वर्षला शिळा पर्वत भगदत्त घाबिरला ५१
 पाडित शिळांचा पर्जन्य पळू लागलें कौरवसैन्य
 म्हुणती आला रे भीमनंदन घेती रान भयेंकरुनी ५२
 पांडवसेनेचें परम बळ अवघे वीर उतावीळ
 दुर्योधनाचें हृदयकमळ धकधकीत अतिभयें ५३
 दुर्योधन म्हुणे गंगानंदना पांडवीं आरिली माझी सेना
 उरली तीही उरेना मज पूर्ण कळों आलें ५४
 तुम्हीं बडिलीं सांगितली रीती ते मी धरिली नाहीं चितीं
 भीष्म म्हुणे आतां प्रतीती आली तुज सुयोधना ५५
 ज्यापक्षीं वैकुंठनाथ जवळाम तिकडे समस्त
 पांडव सन्मार्गे वर्तत यदा प्राप्त सदां त्यांसी ५६
 अजूनि तरी दुर्योधना कारण रिघें श्रीकृष्ण-चरणा
 तो ब्रम्हानंद वैकुंठराणा वेद सुराणा वंद्य जो ५७
 ब्रम्हादिकांचें निज ध्यान अपणाविराचें देवतार्चन

भीष्मपर्व.

१३३

तयासीं तूं रिघें शरण सोडीं अभिमान माहें पां ५८
 मग म्हणे दुर्योधन पहिलेंच गेलों मी चुकोन
 आतां अभिमानें द्यावा प्राण परी शरण नजायीं मी ५९
 मिळाले पृथ्वीचे नृपवर यांदेखतां जोडोनि कर
 शरण जाउनी पंडुकुमर सांग गजपुरा केविं आपुं ६०
 तूं भीष्म काळासी अनिवार द्रोण कर्ण काळासी जिकणार
 मज शरण जा म्हणतां निधरि लाज गेली तुमची कीं ६१
 युद्ध मांडोनि विशेष आज चालतो पांचवा दिवस
 पुढें माजवावा वीररस जो सुरस सुवनत्रयीं ६२
 ऐसें दुर्योधन भीष्मासी बोलिला राया परियेसीं
 तेंचि सांगे वैशंपायन ऋषी जन्मेजया आवडी ६३
 श्रीगुरु प्रभु विश्वंभर सुमानंत याचा किंकट
 श्रोतयांसी वारंवार भक्तिप्रेमें श्रवण करा ६४
 इती श्रीमन्महाभारते श्रीव्यास-कवि विरचिते
 भीष्मपर्व भावार्थे ऐकतां मुक्त पै होती ६५

अध्याय २९

भीष्म आणि सुभद्रापती रणरंगीं उभे शोभती
 दोघांचें युद्ध विलोकिती सुरासुरपती विमानी १
 एक कल्यांतीचा चंडकीर्ण दुसरा केवळ प्रळयाय
 किंवा भृगु-कुळ-धृषण रघु-कुळ-मंडण दुसरा २
 एक कृतांत एक काळ एक कुंभिनी एक निराळ
 एक वासुकी एक शेष केवळ तैसे दोघे शीसनी ३
 भीष्मावरी सहस्र बाण द्युकिता झाला वीर अर्जुन

तितुकेंही त्याणें निवारुन सोडी मार्गण दोनीसहस्व ४
 तंव पार्थे निवारुनी वरिच्यावरी तव शिखंडी धांबे दळभारीं
 बाण वर्षत भीष्मावरी, मेघधारा जैशा कां ५
 शिखंडी सोडी असंख्य बाण तिकडे नपाहे गंगानंदन
 नटांकी एकही बाण स्त्रीत्व म्हणुन पूर्वी तो ६
 आधीं स्त्री मग पुरुष त्यावरी पूर्वजन्मीचा द्वेष
 म्हणोनी तो कुरुवीरेश बाण सहसा नटांकी ७
 मग शिखंडीवरी बाण चालिता झाला गुरु द्रोण
 तंव हाक फोडीत भीमसेन येतां वीर भयभीत ८
 चातुरंग दळ अपार संहारीत जात वृकोदर
 गदाघाये रथ कुंजर चूर्ण करित नगणीच ९
 इकडे रणांगणी विजय रथ दिसे जैसा उंच पर्वत
 त्यावरी ध्वज नभचुंबित भंवता दिसे दशयोजनें १०
 त्यावरी विशाल रूप धरुन अंजनीकृत विकालवदन
 प्रलयविजे समान ऊर्ध्व लांगूल केले असें ११
 गाजवी पुछाचा फडत्कार वेळोवेळां देत भुभुःकार
 त्यांत उभय कृष्ण परम घोर शरव स्फुरिती आवेशां १२
 त्यांत गांडीबाची ऐकतां ध्वनी दाळीं बैसली दिग्गज-कर्णी
 कौरवीं तो घोष ऐकोनी पाटी दडती भीष्माच्या १३
 एकास दाटला हिमज्वर एक बाहमें दाकूनि सत्वर
 भीष्मरथामागे वीर भयातुर दडती तें १४
 त्यांत नाबाणुगे महावीर निवडिले पहा चौदासहस्व
 तिहीं वेढिला पार्थवीर सोडिती बाण चपळत्वे १५
 दाटला बाणमंडप घोर दिवसा पडला अंधकार

भीष्मपर्व.

१३५

चौदासहस्र वीर करोनि जर्जर संहारिले १६
लघुलाघवी पृथानंदन उभयकरांचें सम संधान
संधान-वेग परम गहन सोडी बाण चपळते १७
बाण मेषधारा तत्वता असिलता झळकती विद्युत्कृता
तंव जयद्रथ अवचिता पार्थावरी चौताळला १८
अर्जुन म्हणे रे तस्करा महामळिना दुष्ट निष्ठुरा
आम्हीं नसतां द्रौपदी सुंदरा चोरोनि नेत होतासी १९
शिरीं पाठ काढितां जाण आलाशी काकुळती दीनवदन
मग धर्मराजें सोडुन तुज दीधलें पामरा २०
तोच तूं काळें वदन घेउनी युद्धा आलासी मजलागुनी
तरी आतां धीर धरीं रणांगणीं पाठ देउनी पळूं नको २१
जयद्रथ नेदी प्रत्युत्तर टाकी पार्थावरी बाण घोर
अर्जुन टाकूनि महाशर हृदयवर्मी भेदिला २२
विकळ झाला जयद्रथ सारथियानें फिरविला रथ
इकडे विगर्त आणि नकुळ बहुत युद्ध करिती समरंगणीं २३
तंव धाविनला कृपयानंदन हृदय पार्थाचें लक्षुन
भेदिता झाला दाहा बाण होती चूर्ण गिरी जेणें २४
सर्वेची तो वीर द्रौणी श्रीकृष्ण विधिला सत्तरीं बाणीं
ऐसें अर्जुनं विलोकुनी निर्वाण शर सोडिला २५
सर्वींगीं विवळिला गुरुनंदन ध्वजीं देंकला मूर्च्छा येउन
मग उगाच राहिला अर्जुन सहसा बाण सोडीना २६
म्हणे गुरुबंधु आणी ब्राम्हण यांसीं न मारावे गेलिया प्राण
जको हा क्षात्रधर्म दारुण अन्याय होतो पाहातां २७
सात्यकीचे दाहा पुत्र पुढां धांवले वर्षत शर
तो भूरिश्रवा कौरववीर त्यांसीं युद्धा प्रवर्तला २८

एक याम पर्यंत राही गाळें युद्ध करित
 तेही कौरव-सेना समस्त बाणजाळें झांकिली २९
 मग भूरिश्रव्यानें दशबाणीं दाहाही सुत मारिले रणीं
 सात्यकी धावला तेक्षणीं प्रलयकाळ जैसा कां ३०
 भूरिश्रव्याचा सारथी केला चूर्ण शरपंथीं
 कौरवसैन्य पंचवीससहस्र रथीं समरभूमी पडुडविले ३१
 इतुकियांत सूर्यास्तमान पांच दिवस झाले संपूर्ण
 चतुःप्रहर यामिनी क्रमुन प्रभाते सूर्योदय झाला ३२
 आज साहावा दिवस चालतो राजा पै निःशेष
 युद्ध होईल तें निःशेष सादरें करुनी परियेसीं ३३
 सकळ सेना समरंगणीं सिद्ध झाली युद्धनिर्वाणीं
 युद्ध मांडलें दारुण तेक्षणीं त्यांत भीमसेन धाविनला ३४
 शिरवी लागतो जाळी वृण तेवीं भीम मारिलें सैन्य
 तव सात्यकिवीरें वेगें करुन मागां धांवोनी आलासे ३५
 चरणचाली भीम सैन्यांत मिसळतां रिता देखिला रथ
 तेव्हां सात्यकी झाला भयाभीत म्हणे भीमासी नेणों काय झालें
 अश्रुधारा वाहती नयनीं घेत वक्षस्थळ बडबुनी
 तव भीमसारथी तेक्षणीं विदोक जबळी पातला ३७
 म्हणे भीम आहे स्वस्ति क्षेम सेनेंत करितो घोर संग्राम
 समुद्रीं मत्स्य जैसा परम चौताळतो चपळत्यें ३८
 मग घेऊनि असिलता बोडण धांवें सात्यकी पंचानन
 भीम देखोनी आनंदघन रणांगणीं नाचतसे ३९
 मग सात्यकी आणी भीमसेन वीससहस्र वीर मारुन
 कौरव-दळ पळवुन विजयी होउन परतले ४०

भीष्मपर्व-

१३७

सकळ सेना घेउन पुढें धार्मिना दुर्योधन
 तेव द्रौपदीचे पंच नंदन वर्षत बाण ऊठिले ४१
 सकळ शरीं करुनी जर्जर कुमरीं पळविले कौरवभार
 तेव्हां रक्तप्रवाह गंगापूर लवणाभी पाहू धांवती ४२
 त्यादिवसीं इतकिया वीरांनीं पराक्रमें पळविली कौरवबाहिनी
 तेव्हां अस्ता गेला तरणी दिवस साहा होउनी गेले ४३
 त्यानंतरें प्रभातकाळें सातवे दिवसीं युद्ध मांडलें
 दुर्योधनासी तेवेळे भीम बोले रणोगणीं ४४
 म्हणे दुर्योधना रण वाकुन निर्लज्जा पळू नको येथुन
 तुयां जें कर्म केलें गहन त्याचें फळ भोगीं पामरा ४५
 आम्ही षडतितुल्य जाण उख्खाहातीं पाठविलें सांगुन
 आतां तुझें वातरवंड वदन तरी करावें वाटे दुर्जना ४६
 गदाघाचें परम दारुण आंग तुझें मी करीन चूर्ण
 आणी लत्ताप्रहारेंकरुन रगडीन जाण मस्तक तुझा ४७
 ऐसें बोलोनी भीमसेन घातले दुर्योधनावरी बाण
 अश्व सारथी आपि स्यंदन केला चूर्ण रणरंगी ४८
 छत्र ध्वज तूणीर चापही छेदिलें सत्वर
 मग धांवोनी बहूत वीर दुर्योधना पळविती ४९
 पार्थ सोडोनी इंद्रास्त्र बहूत खिलिले नृपवर
 सहस्रांचे सहस्र वीर पाठी येती भीष्माच्या ५०
 रणसागरीं अचाट भीष्म-रथ हेंची बेट
 कासावीस वीर जे श्रेष्ठ त्यांच्या आश्रये रहाती ५१
 विराट आणी द्रोण माजविती समरंगण
 परी द्रोणाचें सामर्थ्य गहन विराट निघोन चालिला ५२

चित्रसेन दुर्योधन विकर्ण सौभद्रावरी धांवले तिघेजण
 जैसे त्रिदोष दारुण कळेवरांसी व्यापिती ५३
 परी आगळें करी दुर्योधन छेदी सौभद्राचा स्वदन
 अश्व सारथी सारोन ध्वजही रवालीं पाडिला ५४
 तिघेही वर्षती शर परम प्रतापी उत्तरावर
 लघुलाघवें समरीं समय सायक त्यांचे छेदिले ५५
 चरणचाली युद्ध करीत रणीं एकला बिरादजामात
 श्रीकृष्ण कृष्णासीं सांगत संकटीं पडला जलद तुझा ५६
 पानया पातें नलगत तितुकियांत पातला पार्थ
 छेदीनी तिघांचेही रथ भूमीवरी आणिले ५७
 पिच्छें पसरिजे मोरीं तैसे तिघे खिळिले शरीं
 समस्त राजे ते अवसरीं पळविते झाले निघातें ५८
 पार्थ परमप्रतापें छेदिलीं सकळ-वीरांचीं चापें
 सर्वेची तूणीरें साक्षेपें छेदिलीं सकळ सेनेचीं ५९
 परम बळिये महारथी एकाकडे एक पाहती
 म्हणती बरवी नदिसे गती पळती वेगें करू भियां ६०
 धर्म म्हणे दुपदकुमरा ऐकें शिखंडी महावीरा
 आमुली प्रतिज्ञा सत्तरा रवरी करोनी दावीं कां ६१
 समरंगणीं युद्ध करून टाकीं भीष्मासीं बधून
 शिखंडी अवश्य म्हणोन सोडीत बाण भीष्मावरी ६२
 तिकडे न पाहे गंगानंदन निश्चित जैसी पुष्पवृष्टी होतां मदोन्नत
 कीं तृणकाष्ठ्यानीं सहसा पर्वत रवेदें स्थान सोडीना ६३
 अवीर वीर गंगानंदन समोर शिखंडी अब्हेरून
 आणखीकडे जाय धांपोन संहारीत पांडवसेना ६४

भीष्मपर्व.

१३९

सप्त दिवस झाले पूर्ण पुढें लागला अष्टम दिन
परम घोर झालें रण गंगानंदन युद्ध करी ६५
वृषभ-भारावरी पंचानन तैशापरी प्रवेशो भीमसेन
बाण-जाळीं सकळ सैन्य संहारिलें प्रतापें ६६
सुनाभी राजा भीमावरी कोसळे जैसा गिरिवरी गिरी
युद्ध झालें घटिका चारी भीमें समरी मारिला मग ६७
त्याचें पेऊनियां शिर गगनीं भिरकावी वृकोदर
दुर्योधनापुढें सत्वर मागुती उतरोनी पडियेलें ६८
कुंडधार शतपंडित त्याचा भीमें केला निःपात
विशाळाक्ष आदित्यकेत महोदरही संहारिला ६९
ऐसा संहार देखोन चिंतार्णवीं पडला सुयोधन
मृणे विदुर बोलिला जें वचन तैसेंची होत चालिलें ७०
भीष्मापुढें जाउन दुर्योधन करी रोदन
गांगेय मृणे पूर्वी वचन ऐकिलें नाहीं वडिलांचें ७१
अजूनतरी सांडीं अभिमाना शरण जाई श्रीकृष्णचरणा
परी तें नमानें दुर्योधना दिव्यान्म जेंसें रोगिष्ठा ७२
तों रण माजलें अपार इरावान नामें पार्थपुत्र
उलुपी दोषकन्या पवित्र तिचे पोटीं तो झाला ७३
तेणें माजविली रणमेदिनी शरीं झांकिली कौरव वाहिनी
त्याचें युद्ध कुशाळ पाहोनी पांडवीं ग्रीवा डोलविली ७४
शकुनीचे पांच सूत गज वृक्ष वृषकेत
चर्मवान पांचवा सत्य युद्ध करिती रणांगणीं ७५
इरावान योद्धा प्रबळ पांचांचीं शिरें उडविलीं तत्काळ
मग अलंबुष राक्षस सबळ दुर्योधनें प्रेरिला ७६
मावीक कपटी निशाचर तेणें युद्ध केलें अपार

नाना रूपें धरी भ्यासुर वृक व्याघ्र सर्पदी ७७
 सहस्त्रावधी रूपें आपुलीं अलंबुषें तेव्हां धरिलीं
 इरावानेंही तैसींच केलीं नाटोपेची राक्षसातें ७८
 मग कपटी राक्षस बहुत ऊर्ध्वपंथें येउनी अकस्मात
 शिर छेदुनी क्षणांत इरावानाचें पैं नेलें ७९
 पांडवदळीं हाहाकार मग तो घटोत्कच महावीर
 करीत चालिला संहार अस्त्रभार घेउनी ८०
 असंख्य शिलांचा संभार चहुंकडोनी वृक्षांचा मार
 रथारूढ भीमपुत्र सुयोधनावरी धांविन्नला ८१
 मृगे दुर्धना पापरवाणी आजी मारीन तुजला रणीं
 माझे पितर वनोपवनीं तुवां हिंडविले पामरा ८२
 माझी माता याज्ञसेनी सभे नेली तुवां पापरवाणी
 तरी तूं आजी समरंगणीं दुर्जना नकरीं पलायन ८३
 अधर रगडोनी दांतीं घटोत्कचें प्रेरिली राक्ती
 तंव अंगराजें प्रेरिला हस्ती असुरासमोर ते धवां ८४
 तंव राक्ती आली बळेंकरुन गज पाडिला विदारुन
 अंगराज उतरोन एकीकडे पैं झाला ८५
 दुर्धनावरी निर्वाण शर घटोत्कचें सोडिले अपार
 भयभीत कौरवेश्वर सोडोनी समर चालिला ८६
 तंव द्रोण आणी शारदूत धांवले सुठें बाण वर्षत
 महावीर रणपंडित घटोत्कच नाटोपे ८७
 क्षणामाजी होय युत सर्वेचि गगनोदरीं जात
 ते धोनियां बाण वर्षत मेघ-धारा जैदा कां ८८
 मायुती भूमीवरी येत द्रोणावरी बाण सोडित
 तंव घटोत्कचाचा रथ द्रोणें छेदूनि पाडिला ८९

भीष्मपर्व.

१४१

घटोत्कच एकला देखोन द्रोपदीचे पंच नंदन
 आणी वायूशि मागे टाकुन अभिमन्यू धाविन्नला ९०
 घटोत्कच आणी साही कुमर रणभूमी माजविली अपार
 तीत धांवला वृकोदर हाकें अंबर गाजविलें ९१
 थोर माजली रणधुमाळी कौरवसेना विभांडली
 सातही कुमर महाबळी देखोनी चळी काळ कांपे ९२
 गजारूढ भगदत्त धांवला जैसा प्रळय-कृतांत
 घटोत्कचावरी शक्ती अद्भुत प्रेरिता झाला तेथवां ९३
 घटोत्कचें तचे वेळीं धांवोनी वेगें अंतराळीं
 प्रळयशक्ती हातीं धरिली घालोनि मोडिली पायारवाळीं
 पांडवआदिकरून सर्व नृपती तर्जनी मस्तक डोलविती
 धन्य धन्य वीराची शक्ती विविध गती अभिनव ९४
 इकडे भीमं केलें अपूर्व कुंडनामा वीर कौरव
 त्याणें युद्धाची धरोनी हांव मीमांसमार धाविन्नला ९५
 तो पायीं वृकोदरें धरुनी आपटुनी मारिला रणमेदिनी
 इकडे पार्थेही तेक्षणीं संहारिली बहू सेना ९६
 भीष्म द्रोण गौतमकुमर पार्थासी करिती घोर समर
 तरी तो रणशूर अनिवार तितुक्यांसही नाटोपे ९७
 त्या युद्धांत अभिमन्यू धाविन्नला वर्षत बाण
 जैसा प्रळयानळासी प्रभंजनु साह्य पावीसी धाविन्नला
 बीज प्रवेशो वनांत तैसा सौभद्र बेगीं तळपत
 त्यांत धृष्टद्युम्न धांवत प्रळय अत्यंत वर्षला ९८
 कंदुकाऐसीं शिरें ऊर्ध्वपंथें जाती अपारें
 हाहाकार एकसरें कौरवदळीं जाहला ९९
 तव आवळला पासरमणी स्वस्थाना पातल्या उभय बाहिनी

कीं ते काळपुरुषाची भगिनी आकाशोदरीं व्यापिली १०२
 दोनी वाहिनी दोनी स्थानीं गेल्या आपुल्या शिबिरालागुनी
 ऐशापरी राधा अष्टमदिनीं झालें म्हणे संजय १०३
 वैशंपायन जन्मेजया म्हणे ऐकें महाराया
 व्यासकृपे व्यासोक्त ऐकावया सादरें श्रवण करीं पां १०४
 श्रीगुरु प्रभु विश्वभर श्रोत्यांसीं विनवी वारंवार
 सुभानंत जोडोनी कर कथार्थ सादर परिसाव्या १०५
 इती श्रीमन्महाभारथे भीष्मपर्वे रसाद्भुते
 श्रीव्यासोक्त - महाग्रंथें करितां श्रवण तरती हें १०६

अध्याय ३०

नववा दिवस सूर्योदयीं घडला कैसा विचार तोही
 धृतराष्ट्रासी सांगे संजयी रणांगणींचा जन्मेजया १
 वैशंपायन म्हणे सादर परम तळमळी गांधार
 चिंतातुर होवोनि विचार करितां तेव्हां चौघांसीं २
 द्राकुनी आणी कर्ण अश्वत्थामा आणी दुःशासन
 यांसी मेळवोनी तेक्षण म्हणे गहन कर्म हें कीं ३
 प्रवर्तिला नववा दिवस भीष्म युद्ध करीना विशेष
 करितो युद्ध तें आळस जेणें जय रात्रूसी ४
 प्रळयकाळ गंगानंदन नकरी कदा मनापासुन
 पांडवांचें कल्याण त्याचें मन इच्छितें ५
 कर्ण म्हणे गंगासुत जरी समरीं पावता मृत्यु
 कीं युद्ध सोडोनी पळत कीं राख्य राकीत उबगोनी ६
 तरीं मी नलगतो क्षण पांचही पांडव संहारीन

भीष्मपर्व.

१४३

मग भीष्माश्रती दुर्योधन येउनी बोलत सक्कोधें ७
तुवां युद्ध केलें अभिनव तरी एक मेला नाहीं पांडव
माझिया कर्णें आजी सर्व मारिले असते समरंगणीं ८
महाराज तो गंगानंदन उगाच स्तब्ध नबोले वचन
कोधें आरक्त नयन दुर्योधन बोलत तेधवां ९
भीमार्जुनाचा पुरुषार्थी तूं जाणतोस कीं यथार्थी
गंधर्वीं तुम्हां नेलें समस्तां तेव्हां कां कर्ण पळाला १०
तूं क्षणक्षणा बोलतोसी न्यून काय मराक काढिला कर्ण
कोठें महावीर अर्जुन कोळिकपुत्र कोणीकडे ११
सरिता आणी समुद्र कोठें रजक कोठें रमावर
कवडी कल्पवृक्ष साचार समान कैसे सांग पां १२
दीप आणी दिनमणी इतर ओहळ आणी स्वर्धुनी
इतर पाषाण आणी चिंतामणी समान कैसे सांग पां १३
दुर्जन आणी सज्जन रंक आणी सहस्रनयन
तेसा कर्ण आणी श्वेतबाहन समान कैसे होती पां १४
ज्यासी साव्य हरि हर तुम्हां सर्वेचा करील संहार
ते नर नारायण अवतार मनुष्यरूपें अवतरले १५
फार करितोसी बलाना तरी युद्ध करितों पाहें नयना
तूं युद्धासी येई घेऊनि कर्ण पाहें कैमें होइल १६
आजी मी प्रलययुद्ध करीन पांडवसेना संहारीन
ऐसें बोलोनि गंगानंदन स्नानादि कर्म सारिलीं १७
चिंता नकरीं अशुभमाण तुझिया कार्या वेचीन प्राण
नववा दिवस हा आजी जाण युद्ध निर्वाण करीन मी १८
ऐसें बोलोनि यां राया म्हणे पार्थासी जिंकावया
सामर्थ्य नसे सहस्राक्ष्या तरी मी निर्वाण झजेन १९

पृथ्वीमाजी पार्थ धनुर्धर स्वर्गी वास पांच संवत्सर
 रवांडवदहनीं सुरवर जेणें संग्रामीं जिंकिले २०
 निवातकवच मारिले रणीं काळिकेय चासिले समरंगणीं
 प्रसन्न करोनी वूळपाणी अस्त्र पाशुपत दीधले २१
 अष्टदिक्पाळीं दिधलीं अस्त्रें परमदीनिमंत दीधलीं शकें
 त्याही सारथ्य करी चारुगावें जो पुरुष परात्पर नियंता २२
 तो पार्थ सर्वार्थी समर्थ पराक्रमें पूर्ण विजयरथ
 ध्वजीं साक्षात् मारुतसुत रुद्रावतार प्रतापी २३
 त्या पार्थें मजला बोलिलें दुर्धना सोडंजातेवेळे
 युद्ध सोडुनी नजाती भले म्हणोनी मातें बोलिला २४
 तरी त्यासी कैसें युद्ध हेंची दावणें कीं प्रसिद्ध
 म्हणोनी श्रीगुरु-भार्गव-पद आराधीत प्रेमभरें २५
 मग तो देवव्रत भीष्माचारी श्रीगुरु-भार्गवाची पूजा करी
 स्तवन करोनी म्हणे निर्धारी मत्पण सिद्धी पावविजे २६
 अर्जुन सवार्थी समर्थ सारथ्य करी श्री अनंत
 त्यातें पण बोलिलें तो सत्य वृंची करिसी गुरुराया २७
 म्हणोनी गुरु-दत्त धनुष्यबाण त्याचीही पूजा करी गंगानंदन
 नमस्कारोमी भावेंकरुन म्हणे सिद्ध पण तूं कर्ता २८
 यावरी धनुष्य-बाण- कवचेंसी सिद्ध होउन
 रथारूढ गंगानंदन वाद्यगजरें पै आला २९
 सकळसैन्यांसी रणांगणीं आली देरवे कौरव-वाहिनी
 तो वाद्य-नादही ऐकोनि श्रवणीं श्रीचक्रपाणी बोलत ३०
 पार्थासी म्हणे शार्ङ्गधर आजी भीष्माकडे वाद्य-घोर
 महाभयानक दिसे थोर आजी अनिवार भीष्माचारी ३१
 तेव्हां जन्मेजय प्रश्न करी वैशंपायनासी निर्धारीं

भीष्मपर्व.

१४९

मूणे भार्गवराम कोणाउदरीं काय त्याची थोरी मज सांगा	३२
वैशंपायन मूणे जन्मेजया सादर ऐकें श्रवणिं होऊनियां	
समूळ कथीन त्याच्या जन्मठाया पासूनियां	३३
अग्निपुराणींचा कथार्थ तोची सांगतों यथार्थ	
जो भार्गवाऽवतार समर्थ क्षत्रियनारार्थ जन्मलासे	३४
कृतायुगीं अवतार चारी त्रेतायुगीं तीनी निधारीं	
द्वापारीं एक हा कंसारी श्रीकृष्णाराय चक्रधर	३५
त्यांत दोनी अवतार घेतले ब्राम्हणकुळीं जाणोनि भले	
त्यांत भार्गव-कथा-चरित्र वहिलें ऐकें राया सादर	३६
एका एका चौकडीप्रती विष्णूचे दाहा अवतार होती	
साधु-पालन-दुष्ट-दमनार्थी अभिचार दुर्मती मारावया	३७
कृतायुगीं दैत्य दारुण जे मारी तेची क्षेत्री जन्मुन	
त्रेतायुगीं माजले म्हणुन धरा सीणत त्याभारें	३८
तो कृतवीर्यात्मज निश्चिती सहस्वबाहो त्यासी म्हणती	
त्याणें त्रासिली सकळ क्षिती शंकरवरदार्थी राजया	३९
त्याच्या दोषें त्रासेंकरुन पृथ्वी उर्बगोनी गेली दारण	
गायत्रिवेषें ब्रम्हयालागुन तेणें ना भीवचन दीधले	४०
मग तो चतुर्मुख आणी सुर पावले क्षीराब्धीचें तीर	
म्हणती जयजय योगेश्वर त्रासिलें आम्हांसीं क्षत्रियें	४१
जयजय क्षीराब्धिजा-वरा असुर-दमना मधुसुरहरा	
जयजय अनादी दीनोद्धारा विश्वंभरा विश्वमूर्ती	४२
ऐसी स्तुति सुरांसहित म्हणती देव माजलेत	
असुर दैत्य क्षेत्री जन्मत धरा पीडिती दुष्कर्में	४३
अनेक पापक्रिया पृथ्वीवरी ब्राम्हण-साधूची हेंळणा करी	
कुकर्में अधर्म करिताति भारी भुमी थरथरी दीनरूपें	४४

देवा आम्हासी व्यापारीं तूवां लाविलेंसे निधारीं	
आणी चोगनिद्रेभीतरी विसराविसरी आम्हासी	४९
रसातळा पृथ्वी जात भयें धरथरां कापत	
तुजधिण तारिता समर्थ कोणी नसे श्रीपती	४६
ऐसें गाराणें साशुनी स्तविला श्रीचक्रपाणी	
सुरवरीं चतुर्मुखें तेक्षणीं ऐके शेषवायनी श्रीविष्णु	४७
म्हणे मग वचन गंभीर नाभीतसां हो सुरवर	
सर्वही ऐका हो उत्तर निर्भय साचार असावें	४८
ऐसी अंतरिक्ष होतां वाणी सादरें सर्वही ऐकती श्रवणीं	
आणी बोलिले तेचिक्षणीं श्रीचक्रपाणी कृपाळु	४९
मी भृगुकुळीं जन्मतो साचार सकळ हरीन घराभार	
दुष्ट नासोनी स्वधर्म स्थिर स्थायीन जाणा निधरिं	५०
च्यवन भृगूचा नंदन च्यवनपुत्र रेचक जाण	
तया रेचकाचा जमदग्नि तो अवतरेल हरल्लपें	५१
ममाज्ञेनें तेथजन्मती रेणुका तेची श्रीपार्वती	
ते जमदग्नीची निश्चिती स्वधर्मपति जाणिजे	५२
तेथ त्याचिये गर्भधामीं जन्म घेतों असे मी	
मनुष्यकुश्वितगर्भी मी नेघें जन्म निधरिं	५३
ऐसी ऐकोनी दिव्य वाणी जन्मती सुरवर तेक्षणीं	
संतोषें गेले स्वस्थानीं धरा निर्भय मनिं घें झाली	५४
जमदग्नी ब्रान्हण गोदातीरीं जो अवतरला त्रिपुरारी	
स्वधर्मपति ते निधरिं रेणुकादेवी भगवती	५५
तिसी झाले चौघे सुत मग अवतरला भगवंत	
म्हणोनियां सुरवर तेथ सदां तिष्ठत सेवेसी	५६
डोहाळे होती तिथेसी जाण क्षेत्री मारावे म्हणोन	

भीष्मपर्व.

१४७

नित्य पुराण-श्रवण जागरण तेह्नां जनार्दन-धाम तें ५७
 जैसा स्फटिकीं लाविला दीप आंत बाहेरी प्रभा अमूर्प
 तेसैं रेणुके उदरीं रूप आदिपुरुषाचें शोभतें ५८
 वैशाख-शुद्ध-त्रितीये दिवसीं जन्म झाला भार्गवावतारासी
 सूर्य आला मध्यान्हासी भृगुपतीसी पहावया ५९
 तेह्नां जातकर्म नामकर्म ब्राम्हण करिती सज्ञान उत्तम
 जमदग्नी रेणुका परम पाहूनि पुत्र संतोषली ६०
 भविष्य सांगती ऋषेश्वर हा अवतरला शार्ङ्गधर
 करील क्षत्रियांचा संहार स्थापन करील धर्माचें ६१
 जातकनाम तेंची पें राम साधु-ब्राम्हणीं आराम
 चालवील ब्रम्हचर्यनेम चिरंजीवी चंद्रार्कवरी ६२
 ऐसैं होतां प्रौढदिवसीं ब्रतबंध केला रामासीं
 वेद जटा क्रमादी पर्येसीं सांग सिकोनी पें झालें ६३
 मातृपितृभक्त पूर्ण असे नुलंघी आज्ञा अशेषें
 जाणोनी भविष्य निःशेषें स्वयें वर्ते श्रीहरी ६४
 पितृआज्ञेनें मातृहनन करूनि तोषला जामदग्न्य
 पुन्हा पितृवरें उठउन सावध केले माता बंधु ६५
 तेह्नां क्रोध पापी म्हणून जमदग्नी टांकी जैसा वसन
 क्रोधें नाशले स्त्रिया नंदन जाणोनी पूर्ण तेकाळीं ६६
 निकोधी जमदग्नी होतां शांतरूपें असे वर्ततां
 तों इंद्र आला अवचितां भेटीसी आश्रमा जाणोनी ६७
 तों दिसोन आलें इंद्रासी अन्न-समृद्धी नसे आश्रमासी
 मग जावोनी वसिष्ठापासी कामधेनु मागोनी दीबली ६८
 कामधेनु तृप्त करी अन्नें योगक्षेम चाले तेणें
 वदशास्त्रें मुखोद्गत म्हणें शस्त्राऽस्त्रविद्या सिक्किजे ६९

मातापितयांसी पुसुनी राम निघाला तपालागेनी
 महेंद्रपर्वत-स्वस्थासनीं दारुण तप केलें पै ७०
 मग प्रसन्न होउनी विनयन म्हणे भार्गवसमा ऐक वचन
 शास्त्रास्त्रविद्ये कारण कैलासा येईं मनसंगें ७१
 ऐसें बोळोनी भार्गवातें नेळा आपुलिया सद्गतातें
 गणेश-भार्गव दोघातें शास्त्रविद्या सिकवित ७२
 दोघेही विद्या सिकोनी दक्ष झाले शास्त्राऽर्थ-साधनीं
 शिवप्रसादें वरदानीं कामना पूर्ण पैं झाली ७३
 क्षत्रियांचेनी निवारण नव्हे ऐसीं अर्थें दारुण
 देवोनि तोषविला तेक्षण भविष्य जाणोन सदाशिवें ७४
 आपुलें जेकां धनुष्य बाण कृपेनें देत हर भगवान
 तों ईकडे झालें महाविघ्न आश्रमीं पूर्ण तें ऐकें ७५
 क्षत्रिय कृतवीर्यासज माहुरीपुरीं महाराज
 कामना धरुनि सहज सिद्ध-लिंग आराधिलें ७६
 नित्य सहस्रकमलें पूजन करी बहुकाल सहस्रार्जुन
 मग पाहावया त्याचें मन देवें कमळ एक केलें कमी ७७
 एक कमळ न्यून होतां पूजार्चनीं नबोले- सर्वथा
 तेव्हां हस्त-कमल तत्वता छेदूनि बाहिलें देवासी ७८
 तेव्हां प्रसन्न होउनी दयाळ सिद्ध दत्तात्रेय तत्काळ
 वर बोलिला तेवेळ सहस्र कर तुज होऊ ७९
 आणी अजिंक्य तूं सर्वतिं तुज नजिकवेल निश्चितें
 ब्राम्हणासी विरोध चित्तें नकरीं जाण सर्वथा ८०
 जरी करिसि विरोध तरी त्याहस्तें पावसीं बहु
 ऐसा नेम बघोनी वरदु अदृश्य झाला तेकाळीं ८१
 म्हणोनी सहस्र बाहु झाले पृथ्वीतळ सर्व जिंकिलें

भीष्मपर्व-

१४९

अजिंक्य सर्वासी वळें नाटोपेची कवणासीं ८२
जिंकीत जातां नर्मदातीरीं तेथ पावला ते अवसरीं
त्यादिवसीं पर्वणी निधीरीं पुण्यदिवस पै राया ८३
तंव कुबेर-अळकावती-स्थान जिंकोनी आलासे रावण
नर्मदातीरीं स्नानाकारण उतरूनि लिंगार्चन पै करी ८४
रावण पूजा करीत तीरासी तों सहस्त्रबाहो आला स्नानासीं
जळीं उतरोनी जळक्रीडेसी करितो अपूर्व पै झालें ८५
सहस्त्रकरांचा जैसा पर्वतु तैसा वीरबाहो स्नान करितु
कीं तो जळरोधनासी सेतु बांधीतसा पै झालें ८६
नर्मदाजळ रोधोनीं दोनी थडी चालिलें भरूनीं
तेव्हां रावण कोपेंकरोनी बोलता झाला सेवकांसी ८७
म्हणे जळ रोधिलें कवणें जळ भरोनी चालिलें तेणें
पूजाभंग करावया येणें समर्थ कोण माजिये ८८
दूत धांवोनी चौकडोनी पाहतां सहस्त्रबाहो नयनीं
स्नान करी तें पाहोनी आश्चर्य करिती तेकाळीं ८९
म्हणे रे दवामुख रावण बरी पूजेसी बैसला जाण
तुयां जळ रोधिलें म्हणुन पूजा भंग पावली असे ९०
तरी रावण झाला कोपाद्भुत म्हणे जळ रोधिलें कोणें किमर्थ
तरी तूं जाई उठोनी खरित ऐकतां कोपत सहस्त्रबाहू ९१
म्हणे मज स्नानासी रावण नकरीं म्हणतो मूर्ख जाण
रावण-मश्यका लेखी कोण आज्ञा मज पूर्ण त्याची नसे ९२
तरी रावणासी सांगा सत्वर येथूनि जावें हे निधीरि
नजातां शिक्षा सत्वर पावसी म्हणोनी सांगिजे ९३
दूत रावणासी सांगत सहस्त्रबाहो स्नान करित
तुमची आज्ञा नमानित म्हणती निश्चिती तुम्हीं जावें ९४

ऐकोनि कौपला रावण म्हणे सन्निध कर सैन्य
 सहस्वबाहूसी धरुन लंकेंत ठेवूं बंदीसी ९५
 वाघें वाजविलीं ते काळीं संयामासीं आला राक्षसमेळीं
 सहस्वबाहोही ते काळीं सिद्ध झाला युद्धासी ९६
 दाहा धनुष्यें घेउनी हस्तीं रावण बोले खुरुषार्थी
 म्हणे सुरवर जिंकोनी निश्चिती दास करुनी ठेविले ९७
 अरे सहस्वबाहो जाणें मनुष्य तेंची माझे रवाणें
 तूं नेणसी मूर्खपणें मजसीं रण माजविसी ९८
 दाही धनुष्यांसी गुण चढवूनि रावण सोडी बाण
 पुष्पकविमानीं सकळ सैन्य ताडिती सर्व सहस्वार्जुना ९९
 मग तो कृतवीर्यात्मज पंचशत धनुष्यें करोनी सज्ज
 म्हणे रे रावणा मूर्खा आज धीर धरीं रणरंगीं १००
 तुवां सुरवर बंदी घातले तेव्हां जें रण माजविलें
 तें येथें मजसीं नचले तरी जाईं वहिलें राक्षसा १०१
 आजी तुझे रे प्राण कैसेनी घांचतील जाण
 आतां सांभाळीं आले बाण घेतील प्राण पै तुझे १०२
 कृतवीर्यात्मजाची ऐसी वाणी रावण क्षोभला द्वागुणी
 रणासी मिसळले ऐकोनी कृतांताऐसे दोघेही १०३
 काळाग्नी जप जपोन बाण सोडिता झाला सहस्वार्जुन
 विमानासहितरावण पाडिला तळीं प्रतापें १०४
 बाणें करुनि अर्जुन जाण छत्रें मुकुट केलें चूर्ण
 मग कोधें आवेशें रावण अर्जुन-धनुष्यें विभंडिली १०५
 मग मिसळले मल्लयुद्धासी तळवे कोंपर मस्तक चपेदांसी
 मारितां नादावले पृथ्वीसी पर्वतशिरवरें थरथरती १०६
 रावण पाहे वीस भुजेंकरुन उचलावयासी सहस्वार्जुन

भीष्मपर्व.

१५१

तेव्हां वीसही भुज आकर्षेनि दृढ उचलेनी घेतला १०७
 व्याघ्रं उचलिजे जैसा बस्त तैसे रावणाचे आकळिले हस्त
 बंधन करोनी नगरोत जयजयकारें परतला १०८
 बंदी घातला रावण पायीं शृंखला ठोकुन
 मग सुंदर सुंदरीन आक्रोशें रडे दरासुरा १०९
 ब्रम्हदेवासीं मनीं चिंतित वार्ता ऐकोन प्रधान ब्रह्मस्त
 शोक करुनि म्हणे लंकानाथ क्रूरबंधनीं सांपडला ११०
 ब्रह्मस्ते येवोनी मंदोदरीतें कथिलें रावणवृत्तांतातें
 आतां बंदी-मोचन-उपायातें विचार चितीं योजिजे १११
 ते पतिव्रता मंदोदरी विमानारूढ पौलस्तीधरीं
 येवोनि बंदिला त्या अवसरीं म्हणे किमर्थ आलीस ११२
 ऋषी म्हणे सांग मातें मंदोदरी म्हणे स्वभूरादीते
 रावण पडलासे बंदीतें माहुरीस्थानीं अर्जुनाचे ११३
 तरी आपण जावोनि माहुरी रावण मुक्त करावा निधारी
 दान मागोनी घ्यावया तरी तो देईल तुम्हातें ११४
 मग आश्वासोनि तिथे सुंदरी पौलस्ती गेलासे माहुरी
 सहस्रार्जुनें तया अवसरीं उत्तमासनीं पूजिला ११५
 ऋषी बोले आशीर्वादवचन राजा म्हणे काय अपेक्षी मन
 तो म्हणे रावणासी दान करोनि मोचन मज दीजे ११६
 षण्मास शीणला बंदीसी रावण मत्प्रेम परिघेसीं
 ऋषिवाक्यें रावणासी आणोनि दिधला त्यावेळीं ११७
 पौलस्त्य म्हणे हो कल्याण संगें घेऊनियां रावण
 रावण करुनि लंकेसि स्थापन ऋषी स्वस्थानापें गेला ११८
 ऐसां तो सहस्रार्जुन तेणें जिंकिलें सकळ भुवन
 सोमवंशी सूर्यवंशी नृपगण करभार देती तयातें ११९

जें जें अपूर्व पृथ्वीवरी तें तें बळेंचि घेत दुराचारी
 जिंकोनि घ्यावी अमरपुरी ऐसा संकल्प घें केला १२०
 तें जाणवळें देवेंदातें अर्जुन येतसे युद्धातें
 चळ कंप सूटला सुरांतें तव नारद तेथें पातला १२१
 नमस्कारोनि नारदासी सकळ सुरीं पूजिला ऋषी
 नारद म्हणे सुरेंद्रासी चिंतिली तें मी जाणतसें १२२
 सहस्रबाहू क्षत्रियउन्मत्त इंदुपद घेऊं इच्छित
 तरी सुरेंद्रा चिंता मनांत सर्वथा न करीं जाणपां १२३
 करावया क्षत्रियसंहार अवतरलासे शार्ङ्गधर
 तो मज दावका विचार असे साचार मी जाणे १२४
 मी तया सूत्र लावीन निघालासे अभय देउन
 नारद आला माहुरी-स्थान सुरेंद्र-मन सुरवस्वरूप १२५
 वैद्योपायन जन्मेजयासी सादरें ऐक म्हणोनी कथेसी
 पुढें नारद-सूत्र निरूपणासी एकाचचित्तें ऐकिजे १२६
 श्रीगुरु प्रभु विश्वंभर सुभानंतनामें किंकर
 ओल्यांसी विनवी वारेंवार कथा सादर ऐकावया १२७
 इतीश्रीमन्महाभारते भीष्मपर्व व्यास-विरचिते
 ऐकतां येमें एकचित्तें तरती अनंत जीव घें १२८

अध्याय ३१

सहस्रार्जुन सहपरिवारी महिकावतीराज्य करी
 सुहृद पुत्र-पौत्रीं सहस्रावधी मैत्री नादे १
 जन्मेजयासी वैद्योपायन म्हणे ऐकें सावधान
 पृथ्वी सामर्थ्य जिंकोन असे सुरवसंपन्न राजया २

भीष्मपर्व.

१५३

पारधी फिरोनी वनोपवनीं मृगोकूर नाहीं झाला अबनी
 चिंता वर्तली राजया लागुनी तंव तेथें नारद पातला ३
 हरिनाम सुखीं गात ब्रह्मवीणा करीं वाजवीत
 ब्रह्मानंदें येत नाचत राय देखत दुरोनी ४
 राजा घाली लोटांगण कनकासनीं सुनीचें पूजन
 करोनि म्हणे मनोरथ पूर्ण झाला स्वामी तबदर्शिनें ५
 नारद म्हणे तुज सार्वभौमातें अटक काय सांगिजे मातें
 भुजबळें जिंकिलें रावणातें आणी राजांतें पृथिवीच्या ६
 सुरांसहीत सुरेंद्र तूतें भीतसे मनीं निश्चितें
 ऐसिया तुज चिंता कायत सांग मातें पुरवीन ७
 राजा म्हणे सर्व कृपे पूर्ण परी एक मास मास-भोजनावीण
 नारद म्हणे बहु मृगगण जमदग्न्याश्रमालागीं असे ८
 मारोनि आपितां पै तेथ तुजला कोण अटक करित
 तव प्रधान म्हणती ऋषिवनांत न जावें राया सर्वथा ९
 कोपिष्ठ जमदग्नी ऋषी शाप देईल निश्चयेसी
 तव नारद म्हणे परियेसीं जमदग्ने कोण ठाकिलें १०
 कोप त्यागिला ऋषीनें जाण राया नारद म्हणे
 सुरेंद्र जाउनी मृगगणें मारोभियां आणिजे ११
 ऐकोनि नारदाचें वचन सैनिकां बोले सहस्राजुनि
 सिद्ध करा रे मृगये कारण जाणें असे पै सत्वर १२
 जमदग्नीचे आश्रमापासीं म्हणे चाला सैनिकांसी
 आपणें बैसोनी रथासीं मैत्रियां प्रधानांसीं समवेत १३
 चतुरंग-सैन्येंसीं नृपनाथ वाद्यगजरें निघाला खरित
 पातला जमदग्न्याश्रम-वनांत मृग बहुत मारिले १४
 राय मृगगण बधूनीं बैसलासे विश्रान्तस्थानीं

- तंव सूर्य आलासे मध्यान्हीं श्रमला वनीं म्हणोनी १५
जमदग्नि-कृषी आश्रमांत ऐकता झाला सर्व वृत्तांत
नृप आलासे नृगये निमित्त तरी आश्रमा त्वरित आणावा १६
भोजन करोनी जाइल कामधेनु प्रसाद पुरविल
ऐसें बोलोनि त्यावेळ आवंतूं जाय रायाते १७
रेणुका म्हणे तो नृपती आम्ही राहतों तापस-वृत्ती
व्यंगता पडतां नास निश्चिती करील विरोध आमंत्रणीं १८
आणी क्षत्रिय तो तामसी विचार न करीच मानसीं
कामधेनु हरावयासी कळी होईल आम्हाते १९
कृषी म्हणे स्थियांची जाती अविश्वासी नष्ट अल्पमती
कामधेनु असतां चितीं दैन्य केली मानसीं २०
रायासि कमी काय म्हणोनी कामधेनु नेईल हिरोनी
ऐसें स्थियेसी म्हणोनी रायासि आवंतूं चालिला २१
रेणुका म्हणे होणारगती तैसेंचि होईल निश्चिती
त्या सारिरवी सुचे युक्ती आपुलिये सुमतीकारणे २२
असो कृषी गेला त्वरित रायापासीं म्हणे सुधिन
श्रमलासी वनीं बहुत म्हणूनि आवंतूं पातळीं २३
नमस्कारोनि नृपनाथें तुम्ही कोण कोटील येथें
नाम कोण स्वामी माते सांगिजे मज आवडी २४
जमदग्नी म्हणे मी रेवक-सुत भृगूचा होय वंशजात
रेणु रायाचा जामात माझें नाम तें ऐके २५
कृषी म्हणे मी जमदग्नी राहतों कुटुंबे या वनीं
तूतें क्षेम कल्याण इच्छोनी आश्रमस्थानी महाराजा २६
मग राजा म्हणे कृषीतें तुम्ही तापस-वृत्ती राहतों येथें
आमचा समुदाय बहु निश्चितें अन्न पुरतें करिसी कसें २७

भीष्मपर्व.

१५५

जमदग्नी म्हणे नृपनाथा काय करिसी अन्नचिंता
 ईश्वर समर्थ अन्न पुरविता जाण समस्ता नृपवर्या २८
 मग अवश्य म्हणोनी नृपनाथ म्हणे नकळे ऋषीचें सामर्थ्य
 आनंदोनी आश्रमांत येत जमदग्नी आपुल्या २९
 रायें सकळांसी केली आज्ञा सर्व-सैन्यासी पैं स्नाना
 आपणें प्रवेश केला जीवना गंगेदकीं क्रीडेसी ३०
 इकडे जमदग्नी आश्रमांत स्थळ विस्तीर्ण करीत
 मंदप उभारोनी स्नान करीत कामधेनु पूजित आवडी ३१
 म्हणे माते नृपनाथा भोजना पाचारिलें समस्ता
 तरी सर्व सामग्री सिद्धता करिजे आतां निर्मोनी ३२
 तो इकडे राजाज्ञेनें दूत येउनी पाहती आश्रमांत
 तंव तेथें अग्नीही प्रदीप्त नदिसे कांहीं आइतें ३३
 मग ऋषींसी पुसती सेवक तो म्हणे पाचारा नृप-नाथक
 दूत जाऊनि म्हणती देव आयती कांहींच दिसेना ३४
 परी ऋषीनें आज्ञा केली यावें म्हणोनियां सकळीं
 घरीं एक स्त्री चौघे पुत्र मेळीं पाहातां दुजा कोणी नसे ३५
 कोठें नेणां पाकस्थान पुसिलिया म्हणे सिद्ध संपूर्ण
 राजा आश्चर्य करी ऐकोन ऋषि-महिमान नकळे म्हणे ३६
 मग राजा सहपरिवारी आला असे आश्रमाभीतरी
 सुनी धेनुची प्रार्थना करी पुजोनी षोडशोपचारीं तेधवां ३७
 गूढस्थानी तिचे धेनुसी पूजोनि विनवितां तैसीं
 प्रसादताटें बड्ढीं निघालीं जाणा सुंदर ३८
 आसनें उंच नीच समस्ता झालीं निर्माणें अवबितां
 सर्व सुवर्णपात्रें समस्ता धेनुप्रसादें पैं झालीं ३९
 चतुर्विध अन्नें स्वादकर अमृताह्नुनि गोड अपार

- षड्रसें निर्मात क्षीर जे जे इच्छित तें होय ४०
 मग सुनी बाहेरि येउनी रायासि बैसविला आसनीं
 अधिकारें समस्तांलागोनी बैसवीलें आसनीं तें ४१
 ब्रम्हार्पणें संकल्प सोडुन ऋषी म्हणे स्वस्थ कीजे भोजन
 तेव्हां घेती आपोदान जेविती परमान्न स्वइच्छे ४२
 कनक-ताटीं सद्यस्तप्त जे जेवणार इच्छित
 तें तें तेथेंची असवत गोडी अत्यंत जाण राया ४३
 तें देखोनी सहस्रार्जुन म्हणे हें आश्चर्य पूर्ण
 मग मनीं विचारून मम-गृही पूर्ण ऐसें नसे ४४
 आम्हीं म्हणों ब्राम्हण दीन सुवर्ण-ताटें आणिलीं कौटुब
 अकस्मात झालीं उत्पन्न हेंही आश्चर्य मज वाटे ४५
 भोजनीं पदार्थ विशेष गोडी अधिक बहुवस
 राजा म्हणे ऋषीस भोजनोत्तर पै तुम ४६
 करितां राजा भोजन म्हणे आजवरी ऐसें अन्न
 भक्षिलें नाहीं मिष्टान्न स्वादिष्ट परम अद्भुत ४७
 जेविती घेती क्षुधातुर आर्तकरुनी रुचिकर
 तेथ मागणारा पूर्वीं सत्वर पदार्थ उत्पन्न पै होती ४८
 जे कामधेनुपासूनि उत्पत्ती पदार्थ अमृतातें हेळवीती
 सकळां भोजनीं झालीं दृष्टी हस्त प्रक्षाळिती सत्वर ४९
 पुढतीं ताटें गणोनी घेतलीं तीं क्षणेंची अदृश्य झालीं
 गंधाक्षत विडे भरोनी आलीं तींही अर्पिलीं समस्तांसीद ५०
 मग रेणुका-सहित भोजन करोनि उठिला जमदग्नि
 रायापासीं येऊनि जाण बैसला जाणोन तेक्षणीं ५१
 मग राजा म्हणे ऋषीप्रती सत्य सांगावें जी मजप्रती
 बैसवोनियां समीपगती परम प्रीती बोलत ५२

भीष्मपर्व.

१५७

समीप बैसोनियां राजा परम-प्रीती पुसे द्विजा
 मृणे संशय मनीं माझ्या झाला ऋषियर्था असे पें ५३
 पाककर्ता नदिसे कोण क्षणांत होय त्वादृष्ट अन्न
 अनेक सुवर्ण ताटें उत्पन्न कैसीं झालीं सांग पें ५४
 तुम्ही दिसतां ब्राह्मण मजला नयनीं द्रव्यहीन
 आणी मद्गुहीं नसे तें पूर्ण तव-गृहीं जाण अमोलिक ५५
 तेव्हां ऋषी मृणे यथार्थ बोलतां पडती अपाय बहुत
 परी सत्य न सोडीं मी निश्चित राजया जाण पें आतां ५६
 मेरुपार्थी वसिष्ठाप्रती असे कामधेनू निश्चिती
 ते इंद्रें मागेनी मजप्रती दिधली योगक्षेमार्थ ५७
 तीचेनी प्रसवलीं अमोत्य ताटें अन्नं स्वादकरें मिष्टें
 तेव्हा राजा बोले शेवटें मम-गृहीं धेनु ऐंशी नसे ५८
 तरी ते धेनु घाबी मजप्रती ईच्या पालटें तुम्हाप्रती
 कोटीवरी देतों निश्चिती साळंकृत धेनुवा ५९
 मी सार्वभौम राजा असें परी ऐंशी गाय मजकडे नसे
 तेव्हां जमदग्नी मृणतसे वसिष्ठ-धेनू न देववे ६०
 तुम्हास्तव म्या मागेनी आणिली होती चेक्षणीं
 तरी तुम्ही वसिष्ठ आर्द्येनी घ्यावी जाण महाराजा ६१
 राजा मृणे मी क्षितिपती कोण मागेल वसिष्ठाप्रती
 तो याचक मी भूपती तरी तुम्ही मजप्रती देइजे ६२
 जमदग्नी मृणे माझेन ते न देववे सत्य जाण
 राजा कोपला ऐकोन मृणे नेईन बळेची ६३
 दूतांसी मृणे धराधीवा आणा येथें रे धेनुवेस
 मज नेलिया विरोध पाहूं कोण वारिता ६४
 धेनू आणा रे बांधोन मृणतां धांवले सेवकजन

करिती दुष्ट बंधन तेव्हां ती मनीं उमजली	६५
बाहेर आणितां तेक्षणीं धेनू म्हणे आपुले मनीं	
बळें नेती मजलागोमी म्हणुनि शृंगें ताडिलें	६६
दूत ताडिती दंडें करून धेनू बोभाये अक्रोरून	
कोटिसंख्या धनुर्धरां कारण आकळितां ते नाकळे	६७
चेउनी पुसे ऋषीतें वसिष्ठाश्रमासी मी जातें	
जमदग्नी रेणुका धेनूतें जाई म्हणती स्वाश्रमा	६८
धेनूसी सर्वही धरिती दूत हाकित मारिती	
हुंवरतां धेनू ते क्षिती कूर म्हेच्छ जन्मले	६९
तिहीं रात्र्याउर्य घेउनी करी राजदूत ताडिले ते अवसरीं	
कोपें कोपले महाक्षत्री बाणीं ताडिती धेनूतें	७०
धेनू आंग झाडी कडकडां तंव अभि-वृष्टी झाली भडभडां	
राज-सैन्य धडधडां जळोन भस्म पें झालें	७१
पराभवोनी सैन्यातें धेनू गेली स्वर्ग-पंथें	
कोप आला वीरबाहूतें पाहोनियां अत्यद्भुत	७२
म्हणे ऋषीनें कुमती करोनी धेनू धाडिली स्वर्गस्थानीं	
सकळ सैन्यही जाळोनी राकिलें क्षण नलगतां	७३
म्हणे या ऋषीनें चि घात सकळ-सैन्याचा केला निःपात	
कोधे स्वर्गसी घालोनि हात धांवला निश्चित ऋषीवरी	७४
अधान सांवरिती वृषातें परी तो नादोपेची तयांतें	
जमदग्नीसी खड्गहस्तें ताडी तेव्हां वृषनाथ	७५
सुळींच क्षत्रिय उन्मत्त त्यावरी कोधें झाला व्याप्त	
तेणें ऋषीचा करितां घात रेणुका कोपत थरथरा	७६
जाऊनि भत्याच्या आंगावरी घाय लुकवावया निर्धारीं	
तिजवरीही मारिले कूरीं एकवीस घाय तेक्षणीं	७७

भीष्मपर्व.

१५९

क्रोधें केला वधुवरांचा घात क्रोधें तपस्वी झाले पुण्यहृत
 स्नान केलिया क्रोध स्पर्शत तरी पुनः स्नान वेद बोले ७८
 ऐसें या दोघांतें मारुनी राजा गेलासे स्वस्थानीं
 रेणुका कांहीं स्मृती येउनी बोभातसे रामातें ७९
 देह झाला वातचूर्ण रेणुकेतें राहिलासे प्राण
 धांव धांव रामा म्हणून स्मरण करीत पुत्राचें ८०
 जमदग्नी-पुत्र चौधेजण त्यांसीं वधी सेवकजन
 एक कनिष्ठ राम तो जाण शिव-भुवनातें राहिला ८१
 तयासी बोभाये रेणुका म्हणे रामा झडकरीं ये कां
 रायें वधिलेंसे सकलिकां अजूनि बाळका न येसी तूं ८२
 तों शब्द राम-श्रवणीं कैलासीं ऐकिला तो धनी
 तेव्हां सदाशिवसी बिनयोनी निरोप मागे भार्गव ८३
 म्हणे माता बोभाय मातें सत्वर गेलें पाहिजे तेथें
 सदाशिव उमजोनी चितें मग वरदवाणी बोलिला ८४
 आणी आपुलें जें कां चाप बाण दिधले पैं अमूप
 ज्यांसीं न भिवारणा भूप क्षत्रियां सहसा न होय ८५
 मंत्रोक्त जीं कां अस्थे शिव आपुलेनि सांगे बत्के
 अक्षय भाता देउनी विनेत्रें गौरविला श्री भार्गव ८६
 शिव भार्गवासी म्हणत निःक्षत्रिय मही निश्चित
 करूनि विजयी होशी सत्य जाई सत्वर पैं वेगें ८७
 घेऊनि शिवाची पैं आज्ञा भार्गव आलासे सद्ना
 तों देखिलीं असीं नयना प्रेतें बंधु-माता-पित्यांचीं ८८
 रेणुका देखोन रामातें शोक केला तिणें तेथें
 रामें नमस्कारोनी मातें म्हणे कवणें लुम्हातें वधिलेंसे ८९
 भार्गवासी त्याबेळ माता निवेदी सकळ

अरे बाळा तो काळ वीरबाहू तो माझा ९०
 त्यापेचि वधिलें तुझिया पित्या तो दुष्ट करुनी आसुच्या घाता
 गेलास पुत्रा जाण तत्वता माझेनि काहीं न बोलवे ९१
 राम म्हणे हो माते आतां वीरबाहूच्या करीन घाता
 तरी पुत्र तुझा तत्वता जाण सत्य मम अंबे ९२
 जितुके घाय मारिले तूतें तितुके वेळ क्षत्रिय पृथ्वीतें
 संहारीन निश्चये माते तुझी आण नातरी ९३
 आतां ऐकें एक वचन तुजकारणें उपाय करीन
 अश्विनीदेवां बोलावुन वांचवीन तुज अंबे ९४
 रेणुका म्हणे भर्त्याविणें आतां कासया म्या वाचणें
 तरी पित्याचा सूड तुवां घेणें तर्पण करणें शोणितें पै ९५
 ऐसें बोलोनी तेक्षणीं प्राण त्यागी राम-जननी
 पुत्रें शोक केला त्या स्थानीं अतिदुस्तर अनिवार जो ९६
 ऐकोनि भार्गवाचा शोक-ध्वनीं महाभूषी आले धांवोनी
 कश्यपादिक सुनी तेक्षणीं अध्यात्म-बोधें बुजाविती ९७
 म्हणती रामा तूं आलाराम अससी अव्यय पुरुषोत्तम
 तूं निर्धिकार पूर्णब्रह्म अवतरलासी महीवरी ९८
 करावया क्षत्रिय-संहार पितरां निमित्त साचार
 तेथ मारिता मरता अधिकार सर्व तुझा पै असे ९९
 ऐसें असतां किमर्थ शोक करिती पै अद्भुत
 चापरी रेणुका-सुत बुजाविला ऋषीनीं १००
 मग ते माता पित्यांचीं प्रेतें आणी चौघेही बंधूंचीं तेथें
 राहन करोनी क्रिया कर्माते कश्यपऋषिमते संपादिलें १०१
 शुद्ध स्नान केलिया दिनी धनुष्य बाण घेउनी
 अक्षय भाता वृषी स्थानीं लावुनी चाले माहुरी १०२

भीष्मपर्व.

१६१

पातला महिकावती-भुवनी नगर-प्रदेशी धनुष्य चढवुनी
 कोधें उसळों पाहे वन्ही नयन आरक्त पै झाले ३
 शिंजिनी चढवितां शिव-चापातें नाद दुमदुमीत त्रैलोक्यातें
 टाळीं बैसलीं दिग्गज-कर्णातें कूर्म पृष्ठीतें सरसावित ४
 तेंपें स्त्रियांचे गर्भ-पात ध्वनी ऐकतां झाले बहुत
 नगरीं जन भयाभीत होउनी पाहती चहुंकडे ५
 धनुष्य-ठणत्काराचा ध्वनी पडला सहस्रार्जुनाचे कानी
 म्हणे दिभाग आतळीं धरणीं कीं प्रलय मनीं झाला म्हणे
 दूत पाहती काय अद्भुत तों दारप्रदेशीं ब्राम्हण-सुत
 एकला असे नयन आरक्त करोनी बोलत राजदूतां ७
 काय पाहतां रे येथ तों त्यासी दूत उसत
 म्हणती तूं कवणाचा सुत आलासी येथ कोणकार्या ८
 धनुष्यासी गूण चढवुन वरी जोडुनियां बाण
 ओढी ओढुनी आकर्ण कवणासीं रण करूं पाहसी ९
 ठाण मांडिलेंसे अचळ दणकेनें हालविला भू-गोळ
 वाटे ओतला क्रोधानळ कोणासि जाळूं पाहसी १०
 भार्गव म्हणे मी कोण हें तुम्हासी न कळे आजून
 तरी त्या सहस्रार्जुनाचा प्राण - हर्ता मी पूर्ण जाणतसां ११
 अरे जमदग्नीचा मी सुत रेणुका माझी माता सत्य
 मढूं धूसहित तयांचा घात किमर्थ केला रे निरपराधें १२
 तयाचा सूड घ्यावया मी येथ राम आलों म्हणोनी त्वरित
 सहस्रार्जुन-दुष्टासि श्रुत करा जाउनी येक्षणीं १३
 सिद्ध होउनी सहसैन्यां युद्धासि पाचारा जाउनी
 न सांगतां येच क्षणीं संहारीन समस्तां १४
 ऐकोनि तयाची बाणी दूत धांवती रायालागोनी

श्रुत करिती त्याचे श्रवणीं भार्गवाचे पैं शब्द १
 राजा म्हणे पुरुषार्थी काय सांगतां रे येथें
 धरोनी आणा रे कुमरातें कैसा असे पाहूं पैं १
 कायसा त्याचा पुरुषार्थ मजपुढें बानितां अद्भुत
 म्या रणीं जिंकोनीं लंकानाथ बंदी यण्मास घातला १
 असतां ब्राम्हणाचें पोर काय त्याचा बडिवार
 म्यां जिंकिले महा वीर क्षत्रिय-कुमर पराक्रमी १
 ऐसें बोलोनी तेक्षणीं प्रधाना आज्ञापिली वाणी
 धरोनी आणा किंवा मारोनी तेथेंचि टाका अविलंबें १
 आज्ञा होतां सेनापती सिद्ध होउनी चालती
 शस्त्रास्त्रें सिद्ध रण-पंथीं चालिलें सैन्य चतुरंग २
 येउनी वेढिती रामातें चौकोनीं टाकिती शस्त्रांतें
 लक्षोनियां भार्गवातें हाणिती वीर एकदां २
 अनेक शस्त्रास्त्रें घेरिती धनुर्धर बर्में भेदिती
 एक ब्राम्हण-कुमर म्हणती धरुनी नेऊं नगरांत २
 एक म्हणती घायासरिसा ब्राम्हणकुमर बांचेल कैसा
 तें व्हां रामें धनुष्यें भूसा तेसें पराभविलें शस्त्रें पैं २३
 सैन्यें म्हणती ब्राम्हण-सुत मेला असेल निश्चित
 सावध पाहतां निश्चित एकही शस्त्र नलगे त्या २४
 तेव्हां रामें धनुष्य-गुणीं कुराडें सोंडिलें जोडुनी
 ते जाउनी पडतां सैन्यां क्षयें संहारोनी टाकिलें २५
 शर सूटले अति तांतडी सेना मारिली लक्ष-क्रोडी
 सेनापतीची सुरकुंडी यम-नगरीं धाडिली २६
 घायाळ गेले नृपापती म्हणती पडला सेनापती
 कोपें कोपलासे भूपती देखोनि घायाळ तेक्षणीं २५

भीष्मपर्व.

१६३

मृणे सिद्ध करारे सकळ सैन्य मृणतां सेनापती सिद्ध होउन
 बाद्यगजरें राजा आपण रथारूढ पै झाला २८
 चतुरंग दळ अपरिमित चालिले नग्न शस्त्रें झेलित
 अश्वारूढ गजारूढ गणीत कोण करीत महारथियां २९
 बाबरझोटी शस्त्र-पाणी मदीं नमत काळासही न गणी
 धनुर्धर शर लावुनी गुणी पातले रणी महा-शूर ३०
 पांचशत धनुष्यें सहस्रकरीं गुण चढवुनी बाण लाविले वरी
 सहस्रार्जुन रथावरी कोधें धरथरी महाकोपें ३१
 ऐसे पातले भार्गव जेथ वेढिला पायदळ प्रथम होत
 वेढा त्यामागें अश्व-गज-रथ अनेक फेरीं वेढिला ३२
 ऐसे अनंतफेरीं भृगुपती महा-शूर शस्त्रें मोकळिती
 मेघधारा जैशा पतन होती तैसे भासती आकाशीं ३३
 तो एकला ते बहुत परम झाला धिंताक्रांत
 तेव्हां स्मरिला गणनाथ संकटनाशन गुरुबंधु ३४
 गणेशनामें स्मरिलीं बारा तेव्हां जाणवले विघ्नहरा
 संकट माडले भार्गव-वस मृणोनी सत्वर धांवला ३५
 परशू दिधला रामाकरीं मृणे घालीं हा सैन्यावरी
 याउपरी तूतें निधरीं परशधर ऐसें मृणतील ३६
 परशू देऊनियां गुप्त अदृश्य झाला गणनाथ
 मग परशू टाकी सैन्यांत धगधगीत सूर्याऐसा ३७
 परशू सूटला अनावर जेवीं श्रीकृष्णकरींचें चक्र
 तेणें पराभविला परिवार राजा वीर बाहूचा ३८
 रथ मोडोनि केले चूर अश्यांचा झालासे संहार
 गज कोसळती जेवीं गिरिवर पदातिभार विभांडिला ३९
 परशू नव्हे तो झंझा मारुत सैन्य पाडिलें दशदिशांत

बरी वीरबाहू सूर्य तेथ . राहु वदनीं पडियेला	४०
परशू आला अर्जुना प्रती भुजा तोडोनि दाकिल्या क्षिती	
शारवा-रहित वृक्ष निगुती दंडप्राय बीभत्स दिसे	४१
सर्वेचि सोडिला शिवदत्त बाण न्यासपूर्वक अभिमंत्रोन	
वीरबाहूचे झांकले नयन कंठ छेदून दाकिला असे	४२
दोनी-भुजा-सहित शिर छेदून पाडिलें पृथ्वीवर	
धड लंबडले जैसे शिरवर पडतां भूमी गाजली	४३
तेव्हां विमांनीं सुरगण आनंदें दुंदुभी वाजवुन	
जयजयकारें पुष्पवृष्टी करुन भार्गव-राम पूजिला	४४
मग भार्गवें पुत्र पौत्र वीरबाहूचे बधिले सर्वत्र	
त्याहूनि क्षत्रिय अन्यत्र तेही रामें बधियेले	४५
तेथोनि देवीदेवीं सकळ संहारिलें क्षत्रिय-कुळ	
ब्राम्हणासी पुजोनी तेवेळ पृथ्वी दान सर्व केली	४६
तर्पण केलें पितरांचें ब्राम्हणें गर्भ पुत्रांचे	
संहारोनी क्षत्रियांचे त्यांत वेगळे तिथेजण	४७
जनक दशरथ रावण हे वेगळे करूनियां जाण	
क्षत्रियकुळ संहारून पाताळा गेला परशुधर	४८
पाताळां अनेक दैत्य बधी तेव्हां रेणुकासुत	
भिन्न करोनी बळी तेथ आणी नागेंद्र दोघेही	४९
यापरी पृथ्वी भारातीत करोनी भार्गवराम जात	
महेंद्र पर्वतीं दुल्लत समाधी-सुर्यें राज्या	५०
ऐसें होतां कांहींकाळ राजस्थिया उरल्या तेवेळ	
द्विजांसीं भोगितां क्षत्रियकुळ पुन्हा वृद्धीसी पावले	५१
ते ब्रह्मक्षत्रिय ब्रह्मवीर्ये जाण होतां झाले उन्नत पूर्ण	
तेणें ब्राम्हण-पृथ्वी हिरोन बळें भोगिती दुरात्मे	५२

भीष्मपर्व

१६५

ब्राम्हण-सा धूंची हेळणा करिती अविचारी तेक्षणा
 ब्राम्हण होउनी तेजहीना भृशकुळराणा स्मरती मग १५३
 तेव्हां समाधी मोडुनी क्षत्रिय संहारी मागुतेनी
 या प्रकारें त्रय-सप्त-वेळा धरणी निःक्षत्र करुनी द्विजां अपिति
 शास्त्राऽत्यविद्या द्विजांसीं भार्गवराम सिकवी तयांसी
 परी नयेची शास्त्रविद्या त्यांसी ऐसी क्षत्रियांसी न सिकवी
 मग आपणासी बैसावया स्थान समुद्दीं मारोनिचां तीव्र बाण
 तेथें सप्त देवा केले उत्पन्न कोंकणादीक जाण राया १५६
 केशळ तुरुंग गोरारु कोंकण कऱ्हाटक कलाट
 बर्बरनामें देवा उद्भट भीमाशंकरा पासोनी १५७
 ऐसें करितां भूमी भारातीत तेव्हां दावार झालें प्राप्त
 मग सोमवंशीं राजा विख्यात शांतनू झाला तेथवा १५८
 त्याणें वरिलें गंगेतें ती असवली अष्टवसूंतें
 त्यांत एक भीष्म हा निश्चितें येर सप्तही स्वजळें सुक्त केले
 त्या भीष्मासी गंगेतें भार्गवाहातीं विद्ये कारणे
 देउनी मग तो शांतनव तेणें आणोनी दिला भीष्मासी १६०
 तेव्हां भार्गवरामें शिवदत्त विद्या संपूर्ण सिकविली म्हणूनियां
 तथा गुरुसि भीष्में पुजेनियां सिद्ध झाला रणासी जाण पै
 आणी भार्गवें बहुत बाण शिवदत्त जें कां सायकासन
 दीधलेंसे तेंची पेडन जुद्धासि भीष्म गेला रणी १६२
 तुवां पुसिली भार्गवोसनी म्हणोनि कथिलीअसे कीर्ती
 जे षष्ठ अवतार धरोन क्षिती भारातीत केली असे १६३
 सप्तम-अवतारीं रामचंद्र अवतरोनी मारिला राक्षसेंद्र
 रावण-कुंभकर्णादीक कूर निवटिले जाण रघुवीरें १६४
 तथा अवताराची पदवी वाला झाला वाल्मीकि कवी

१६६

सुभानंतस्वामी.

जयानें अवताराचे पूर्वी शतकोटियथें केलें भविष्य
तया रामावतारीं दुष्ट निशाचर मारोनी उतरिला असे भूभार
तेची क्षत्रियोनी तामसी कूर उत्पन्न झाले हापारीं १६६
तयांचा भार पृथ्वीवरी झाला म्हणोनी कंसारी
पूर्णब्रम्ह अवतरला हरी यादवेंद्र श्रीकृष्ण १६७
आणी नरावतारसहित जन्मलासे हा भगवंत
नर नारायण पै निश्चित श्रीकृष्णार्जुन दोघेही १६८
तेची पांडवांसी साकारी होउनी भुमीचा भार हरी
जन्मेजयासी म्हणे पुढारीं कथार्थ सादर परिसिजे १६९
श्रीगुरु प्रभु विश्वंभर सुभानंत विनवी जोडुनी कर
श्रोत्यांसी म्हणे वारंवार निरंतर ऐका म्हणे १७०
इती श्रीसम्राट् भारते श्रीगुरु - व्यास विरचिते
भीष्मपर्व रसाळ श्रोते ऐकतां जन उद्धरती १७१

अध्याय ३२

संजय म्हणे प्रज्ञाचक्षुसी नवम-दिवसीं रणभूमीसी
काय काय रण कवणासी कैसें झालें परिघेसीं तें १
तेची कथीन म्हणे जन्मेजया वैशंपायन तया ठाया
कौरव-सैन्यासी सूर्योदया भीष्माचार्या समवेत २
तेव्हां पांडव सिद्ध होउन आले असती गंजरें करुन
आपुल्यालीं स्थळें धरोन रणांगणीं उभे असती ३
त्यादिवसीं श्रीकृष्णातें बोलिलें पै असें पार्थ
सत्वर लोटीं स्पंदनातें मारीन भीष्मातें म्हणोनी ४
तेव्हां कवीण जाणोन आंगीं कवच घालोन

भीष्मपर्व.

१६७

म्हणे अर्जुनासी होतां निर्वाण सकळ संहारीन म्हणोभी ९
 तैसीच वारुवांआगीं कवचें घालोनी हो हो म्हणे वाचे
 चंचळ होतां मन त्यांचें स्वहस्ते साचें थापटीत ६
 रूप सगुण मनोहर कमलपत्राक्ष श्रीयदुवीर
 सुर-वर ज्याचे आज्ञा-धार तो ओढी दोर अश्यांचे ७
 फिरीट-कुंडलें-मंडित वदन कोटि-कंदर्प ओवाळुन
 वरी टाकावें भाळीं चंदन कस्तुरी-मळवट रेखिल्ला ८
 भाळ विशाळ आकर्ण नयन सरळ नासिक शोभायमान
 बिंबाधर शोभे गुंजवर्ण मधें दंत-पंक्ती सतेज ९
 विशाळ-वक्षस्थळावरी कळा शोभे महाकुसरी
 चतुर्भुज भूषणें करीं कर-कमळ साजिरे १०
 सरळ हस्त सरळ बोटे वरि नखें चंद्रची वाटे
 नागर रूप सुंदर मोटे ना ठेंगणें समसमान ११
 उदर निवळीत नाभिस्थान बरी माज तो कटी पूर्ण
 सरळ पोठरिवा जाण कर्दळीस्तंभा सारिख्या १२
 पद सुंदर सुरेखें विराजे भूषणें सूर्यासारिखें
 ते पायधूळी ब्रह्मारिकें इच्छिती सदां सुर-वर १३
 श्रीकृष्णें कृष्णरथीं हस्त देउनी चढवी वरती
 बाप धन्य पांडव गती कोणे मती वढावें १४
 मग रथ छोटिला तथेवेळीं सैन्यां पातळे पार्थ-वनमाळी
 देरबोनि भीष्म सुरवसमेळी अमाशु नेत्रीं टाकित १५
 धन्य वंश आसुचा क्षिती जो पांडवीं साह्य श्रीपती
 धन्य पार्थ वीर विजगती म्हणोनि तोषे देवव्रत १६
 असो पार्थ तथा दिवसीं तीव्र तरणी जैसा आकाशीं
 तैसा दिसे नयनासी कौरव सैन्यासीं भयाभीत १७

गुरु-दत्त धनुष्यबाण घेउनी स्यंदनीं गंगा-नंदन
 उभयकृष्णातें लक्षोन बोलता झाला राजया १८
 तो अभिमन्यूनें कोरवसेना उडविली मोकळोनी बाणा
 जे न आवरती तथा सैन्या उडे सैन्य दशदिशां १९
 जेसें भूल उडे वायूनें तेसें उडविलें निर्वाण बाणें
 कोणी न थारती त्या कारणें समरंगणीं युद्धासीं २०
 सौभद्राचे ठाई जाण कृष्णें दीधले आपुले गुण
 धैर्य दौर्य पराक्रम पूर्ण प्रती अर्जुन दूसरा २१
 दोनी पक्ष ज्याचे पुण्यपावन देखून बोलिला गंगानंदन
 म्हणे वंश धन्य ज्याचेन पराक्रमी आन ऐसा नसे २२
 म्हणोनी आनंदला तेथ भीष्माचार्य रणपंडित
 तेव्हां जिकडे तिकडे म्हणत निर्वाण होत सकळांसीं २३
 इंद्रयुद्धें माडिलीं अनेक विमानीं पाहती वृंदाकर
 पार्थ-रथीं वैकुंठ-नायक वारू नाचवी कौशल्यें २४
 कवच कुंडलें कोटीर प्रभे व्यापिलें दिशांबर
 तो श्रीकृष्ण यदुवीर करणे करितां असंग पै २५
 सर्व-सारथियां माजी सुघड भक्तपालक जो कां उघड
 तो द्वारकापुर-सुहाड पाटी राखत पार्थाची २६
 मध्याह्नींचा जैसा चंडकिर्ण तैसा दिसे तीव्र अर्जुन
 भीष्म म्हणे आजी निर्वाण तुझें जाण मजसवें २७
 होत बाघांचा गजर वीर भिडती अपार
 पडोनि देहाचा विसर नाचती बूर रणरंगीं २८
 तुटोनि पडती पाद शिर धनुष्यां सहीत पडले कर
 बाबरझोंटी पडले वीर ऐसें समर मांडलें २९
 गज-अश्व-सहित स्वार नश्व-शत्रूं मंडित-कर

भीष्मपर्व.

१६९

रथांसहीत धनुर्धर पायदळ अपार पाडियेलें	३०
यापरी प्रळय कौरवदळीं पांडवसैन्यां केली होळी	
रक्तगंगा-पूर खळाळी क्षार-सिंधूसंगमा	३१
तों झालेंसे मध्याह्न वास्तू रथींचे तृषित जाणुन	
ते व्हां कुरुक्षेत्रींचें जीवन पाजवी जगजीवन तेकाळीं	३२
हयकंडु खाजवी नखेंकरुन ओंजळी भरुनी उडवी जीवन	
तें देरवोनी देवर्षिगण आश्चर्य करिती मानसीं	३३
जे हस्त इच्छीत रमा उरीं देव इच्छिती मस्तकावरी	
सदाशिव ध्यान करी न थारती तरी मानसीं	३४
ब्रम्हा जन्मलासे उदरीं तो दृढ आकळी हय-देरी	
तुरंग धांवोनी झडकरी रथास जुंवी लगबगे	३५
बापपार्थांचें भाग्य गहन सकळही म्हणती पाहोन	
वर्ण न वाके सहस्र-वदन ज्यासी श्रीकृष्ण स्वयें रक्षी	३६
पद-रज नमिले आम्हा चरणासृतासी सुलळी रमा	
नाभिकमळीं झाला ब्रम्हा तोही इच्छीत पदधूळी	३७
ऐसें सुरवर बोलती तों रथीं चढला सुमदा-पती	
नंदिषोक लोटिला सिती रणीं श्रीपती तेथवां	३८
यावरी तो गंगानंदन दिसे जैसा सूर्यनारायण	
बोले श्रीकृष्णाऽर्जुनाकारणा तेंवी ऐकें राजया	३९
हे प्रिय कृष्ण अर्जुना आजी निर्वाण झंजोन रणा	
सर्वेची म्हणे नारायणा प्रतिज्ञा माझी अवधारीं	४०
तुझा नेम राख्य नधरीं तरी धरवीन आजी समर्थी	
कंसांतका मधुसुरासी प्रतिज्ञा रखरी करीन मी	४१
हें जरी न करवे माझेनी तरी व्यर्थ प्रसवली स्वधुनी	
शंतनुज हें आजिचेनी सर्वथा मी मानेना	४२

हें काय पृथेचें बाळक नेणेची भीष्म-बाण तंव एक
 अधरीं दुग्ध दिसे ऐक तरी तूं सांभाळ करिशी पें ४३
 प्रतिज्ञा सत्य करीन कैसी तेही प्रमाण परिचेसीं
 भार्गवशिष्य मी हृषीकेशी भार्गव समरासी जिंकिला ४४
 आणि विजय रथ विजय वीर विजय ध्वजीं विजय वायुकुमर
 हरिमय घोडे तूं हरी त्यावर तरी प्रतिज्ञा सत्वर करीन खरी
 तूं सारथी जयावरी तथा उद्देवों चक्र करीं
 तुझ्या धरवीन मी तरी शंतनुज भीष्म असें ४५
 तुझे चरणाहूनी उत्पन्न शिवमस्तकीं विराजे पूर्ण
 त्या गंगे पोटीं जन्मलों असेन तरी मी धरवीन चक्र करीं ४६
 ऐसें किमर्थ म्हणसी हरी तरी तूं पांडवपाळक निधारीं
 हेचि प्रतिज्ञा करीन खरी तूं करिशी निधारीं पें माझी ४७
 असा तों प्रकार करीन जाण सांगतो हो मी जग-जीवन
 या रणीं आजी मी पूर्ण काळही फोडीन निज-बाणी ४८
 विजयरथ करीन चूर्ण कपिवर ध्वज तळीं पाडिन
 मग तूं करीं चक्र घेउन धांवसी हरी मजवरी ४९
 अर्जुनासी मूर्च्छित करीन सकळ सेनेचीं शिरे पाडिन
 तेव्हां क्रोधें चक्र घेउन धांवसी कीं मजवरी ५०
 बाणें झांकीन रणक्षिती महावीर दबादिशां पळती
 तेव्हां चक्र घेऊन श्रीपती मजवरी धांवसी न सांवरत ५१
 आजीही खरी करीन प्रतिज्ञा नातरी आणि तुझी श्रीकृष्णा
 माझा क्षात्रधर्म जनार्दना यावरी आतां अवलोकीं ५२
 ऐसें देवव्रतें बोलोनी चाप ठणत्कारिलें ते क्षणीं
 झणत्कारिल्या लघुकिंकिणी ऐकोनि कणीं सर्व भ्याले ५३
 प्रळयीं क्षोभे जैसा कृतांत तेवीं समरीं दिसे गंगासुत

भीष्मपर्व

१७१

शर वर्षला अपरिमित लेखा शेषातें न करवे ५५
 लक्षांची लक्ष शिरे उडविलीं गंगाकुमरें
 कीं ते कंदुक उडती त्वरें आकाशपथें एकदांची ५६
 वृक्षाचींचीं फळें लक्ष्मण पक्षी येती झेंपावुन
 तैसीं बाणीं शिरे उडवुन ऊर्ध्वपथें बहू जाती ५७
 पांडवदळीं हाहाकार असंख्य-वीरांचा कैला सहार
 अलातचक्रा ऐसा गंगाकुमर सेनें माजी धांवतसे ५८
 बाण पर्जन्याच्या धारा त्यामाजी शिरे गारा
 अशुद्धनदीचे सत्तरां पूर चालिले चहूंकडे ५९
 पळावया नाहीं ठाव नेदी लपावया पृथ्वी वाव
 रथ गजां आड शूर सर्व पळतांही नउरती ६०
 शर भीष्माचे तीक्ष्ण गज-कलेवरें फोडोन
 सवेंची अश्व नर भेदून पृथ्वीमध्ये प्रवेशती ६१
 उरले वीर सोडोनी समर भयें वरिती दिगंतर
 महायोद्धे रणीं धीर न येती समोर भीष्माचे ६२
 आकांत वर्तला थोर तो पार्थासी म्हणे यदुवीर
 कोठें गेलें प्रतिज्ञोत्तर आजी तुझे समरंगणीं ६३
 को भें बोले अर्जुन म्हणें हेश्रीकृष्ण जनार्दन
 लोटीं वेगें स्पंदन भीष्मासमोर रणरंगी ६४
 म्हणतां जुटी न वाजतां श्रीकृष्णें लोटिलें रथा
 भीष्मासमोर तत्पता उभा कैला क्षणार्धें ६५
 अर्जुन धनुष्य बद्धुनी बाण सोडिले तेक्षणीं
 महाशर कोभेंकरोनी जे कां इंद्र-शिव-दत्त ६६
 तेव्हां भीष्म बाणाचा पूर लाविलासे अर्जुनावर
 जे कां भार्गवदत्त महाशर क्षत्रियां परिहार न होतसे ६७

अर्जुनं सोडिले जे बाण ते भीष्म नाशिले जाण	
परी भीष्माचे जे शर निर्वाण न निवारती पार्थातें	६८
पूर्णप्रतापी देवव्रत पूर्वेसी दिसे क्षणात	
क्षणेची उत्तरे रथ दक्षिणे जात क्षणें पै	६९
पश्चिमेसी दिसे तेक्षणी क्षणेंचि गुप्त न दिसे नयनीं	
अंतरिक्ष क्षण मेदिनीं होउनी पार्था विंधीतसे	७०
निवारोनी पार्थ-शरांसी भीष्मं आसिलें पार्थासी	
बाणें खिळिलें सर्वांगासी दिसे मथूरा सारिरवा	७१
बाणपिच्छें करून जाण रथीं शोभे अर्जुन	
अनिवार गंगा-नंदन क्षणही उगा न थारे	७२
पावोपाठीं सूटती बाण अर्जुनासी न होय निवारण	
मग ते महावीर संपूर्ण करिती निवारण तेसमयीं	७३
सुरव्य धृष्टद्युम्न सेनापती अनेक राजे महारथी	
परी भीष्म-बाण नावरती सवेग जाती पार्थिवरी	७४
क्रोधें रगडोनी दांतीं अधर गदा चेऊनियां भीष्मावर	
अनावरत धांवें वृकोदर देखावि इतर पळाले	७५
गदा भंवडोनी तेक्षणा माहं पाहे गंगानंदना	
भीष्मं सोडोनि तीव्रबाणा गदा तिळतुल्य पै केली	७६
सर्वेची सोडुनी दोनी शर उभाचि खिळिला वृकोदर	
तेव्हां नकुळ सहदेव वीर भीमासि सोडिती बहुयत्नें	७७
परी अर्जुनावरी जे बाण मोकलिले ते अनिवारण	
इतुकेही महावीर त्याकारण सामर्थ्य नसे पराभवं	७८
विशेष भीष्म-बाणाचा प्रताप गळालें पार्थचि गांडीव चाप	
मूर्च्छा येउनी सकंप अजस्तंभीं टेंकला	७९
रथ फेरितां जगन्मोहन पार्थाकडे पाहे परतोन	

भीष्मपर्व.

१७३

म्हणे कां रे न सोडिसी बाण तंव तेणें नयन झांकिले ८०
 विकळ पाहोनी अर्जुन मनीं विचारी श्रीकृष्ण
 म्या चक्र न धरितां ये क्षण मारील पार्थासी हा रणीं ८१
 जरी म्या चक्र धरावें करीं तरी मजला आलीसे हारी
 पुन्हा विचारी श्रीहरी धनंजय निर्धारीं प्राण माझा ८२
 तथा मरणाहूनी पण काय अधिक मजलागुन
 अनेकपरी भक्त-रक्षण करावया पूर्ण अवतरतां ८३
 अंबकृष्णकारण म्यां जन्म घेतले पूर्ण
 तथा ब्रीदासी येईल हाण धनंजय मरण पावतां पै ८४
 यापरी भक्त-रक्षणासी अवतारलों मी हृषीकेशी
 तेथ भीष्म-पण-हारीसी काय मजसीं गोणता ८५
 म्या वृथा धरितां अभिमान तरी पार्थासी मारील गंगावंदन
 ऐसा विचार करितां जगजीवन येती भीष्मबाण दारुण पै ८६
 पाहोनी अर्जुनाचें सुरव कळवळिला वैकुंठ-नायक
 म्हणे निर्दय भीष्म हा देख मारीन निःशेख यास रणीं ८७
 कोधें आरक्त केले नयन अधर रगडिले दशानेंकरून
 म्हणे संध्याम-धर्म कथन याणें केला मजसमक्ष ८८
 तोचि हा भीष्म आतां अधर्मी झाला तत्वतां
 अर्जुन मूर्च्छति असतां बाण सोडी अधर्मे ८९
 तरी या भीष्मासी यावरी निश्चये मासवें म्हणे समरीं
 तेव्हां सुदर्शन-स्मरण करी कोधें श्रीहरी तस असे ९०
 करितां सुदर्शनाचें स्मरण हातासी आलें नलगतां क्षण
 उडी टाकी रथावरून जगजीवन लगबगें ९१
 कोधें चालिला सुरारी चक्र घेऊनि यां करीं
 करीवरी धांवें जैसा हरी तैसा श्रीहरी धांवला ९२

सांवरी पीतांबराचे झोगे वामकरें करुनी मागें	
धांवतसे परमक्रोधांगें लाग वेगें करुनिथां	९३
उगवले नेणों सहस्र गभस्ती तेवीं झळके सुदर्शन हस्तीं	
बिंबाधर रत्नदांतीं रगडोनियां ते समयीं	९४
कोरवदळीं हाहाकार महाभयें घेती गिरिकंदर	
रवासावीस माहाशूर कांपती थरथर तेजें पै	९५
वाटे सेनेचीं समय शिरें पाडील एकघायें निधरें	
महाशूरांचीं राखें त्वरें गळोनी पडती करींचीं	९६
आतां कैचा गंगानंदन झांकले सर्वेचे नयन	
कोरव धाकें सूर्ज येउन पालथे पडती पृथ्वीवरी	९७
परम क्रोधायमान श्रीधर ब्रम्हांड जाळील हें समय	
दोनी दळीं आकांत थोर हाक एकची जाहली	९८
पृथ्वीतळ तडतडां उधळत अंबर थरथरां कांपत	
वायु फिरों नलाहे तेथ सागर सप्त तप्त झाले	९९
सुदर्शन-तेजावतीं चंद्र सूर्य बुचकळ्या देती	
सृष्टी गेली गेली म्हणती सुर पळविती विमानें	१००
चक्रवत् फिरवी सुदर्शन सावध पाहे गंगानंदन	
म्हणे जगन्निवास मनमोहन धावें येई झडकरी	१०१
हे द्वारका-नगर-विहारी हे मधु-सुर-नरक-कैवभासी	
माझी प्रतिज्ञा झाली खरी मारीं यावरी मज आतां	१०२
हे रविकर-वर-अंबरधरा विषकंठ-वंद्या गुणगंभीरा	
छेदिं सत्वरें माझ्या दारा सोडवीं संसारापासुनीं	१०३
जन्मापासुनि आजपर्यंत आचरलों ब्रम्हचर्य व्रत	
तें लफळ झालें ते समस्त पावेन मृत्यु हरिहस्तें	१०४
दुर्जन-संगें करुनि जाण आजवरी शीणलें माझें मन	

भीष्मपर्व.

१७५

सोडवीं या देहापासून चे मिळवोन तुजमाजी १०९
 भक्तजन-संताप-नाशका इंदिरावरा विनेत्र-सुरव-दायका
 पांडवजन-प्रतिपाळका सोड वेगीं को सुदर्शन १०६
 सावध होउनी अर्जुन रथीं पाहे तों जगजीवन
 नदिसे तेव्हां म्हणून भीष्माकडे विलोकी १०७
 तंव सुदर्शन करीं घेउन भीष्मावरी धांवें श्रीकृष्ण
 पाहतां रथारवालीं अर्जुन उडी ठाकून धांवतसे १०८
 लागवेगें हरीपाठीं धांवुनी गेलासे निकडीं
 घालुनि हरिजघनीं मिठी म्हणे जगजेठी थारथार १०९
 परम को धायमान श्रीधर पार्थासी झिडकावी दूर
 पुन्हा धांवोनि सुभद्रावर धरी चरण आवडी ११०
 म्हणे मज सोडीं सत्वर भीष्माचें छेदूं दे शिर
 चरण न सोडी सुभद्रावर स्तवन अपार करितसे १११
 माझे हातें कंसाशी हें कौरव-दळ संहारीं
 भीष्मासीं न मारीं यावरी चला रथावरी श्रीरंगा ११२
 ऐसें अर्जुनें अनुवादेन हातीं धरुनि रुक्मिणी-रमण
 निज-रथावरी बैसवोन वरी आपण आरूढला ११३
 हरिइच्छे करुनि जाणा सुदर्शन गेलें स्वस्थाना
 अर्जुन वर्षळा त्या बाणा सहस्र-वदना न गणवे ११४
 मोडोनी रथ कुंजर उरीं शिरीं भेदिती वीर
 अश्यां सहीत पडले स्वार शस्त्रांसीं कर तुदले ११५
 मांडली एकची रण-धुमाळी रक्त-नदी गर्जितें चालिली
 अनेक जेतें वाहूनि गेलीं सागरीं मत्स्य जयापरी ११६
 पार्थाचें संधान पाहून भीष्म झाला आनंदघन
 म्हणे धन्य वीर अर्जुन वंश पावन याचेनी ११७

વાળીં બુજિલા મીષ્મ-રથ દાહા પતુષ્ચેં છેદિલીં તેથ
 મીષ્મ હાતીંનીં સળાંત દેવવ્રત મ્હણત તેસમચીં ૧૧૮
 મ્હણે અર્જુના તુજસમાત નાહીં વીર હુજા આન
 તુઝેની સાજિરા સંપૂર્ણ હા કુરુવંશ આમુચા ૧૧૯
 તવ ગદા ઘેઝનિ વુકોદર સંહારીત જાત કુંજર
 કુંભસ્થલેં ફોડિતાં અપાર સુક્ત ઘાહેર ઉસઘતી ૧૨૦
 શુંડા-દંડ પિઝોન કિલ્લેક પાડિલે ઝલ ધોન
 કિતેકાંચે દંત મોડોન ઝોડિલે અપાર વીર તેળેં ૧૨૧
 પઠતાં ગજપાથીં ધરી આપરોની ધૂમી મારી
 પુચ્છેં ધરોની ચક્રાકારીં મંવડોની ટાકી અપાર ૧૨૨
 મગ મારિલી અદ્ભૂત હાક તેઝાં મહાવીરીં ઘેતલા ધાક
 મીમનઘે તો કૃતાંત દેરઘ સેન્યાસી અંતક ઓઢવલા ૧૨૩
 તેઝાં મીષ્માચિયા પાઘીસી ચેડની દડતી પરિચેસી
 કિલ્લેક મ્હણતી મીષ્માસી ધાંવા ધાંવા દેવવ્રતા ૧૨૪
 તેઝાં મીષ્મેં મીમાતેં પરામખિલેં સામર્થ્યે
 મગ અસ્ત ઝાલેં સૂર્યાતેં પાવલીં સિબિરાતેં દુયવઠેં ૧૨૫
 ધર્મરાજ આપુલ્યા સિબિરીં શ્રીહરીશીં વિચાર કરી
 સચિંત હોડની અંતરીં રવેદ કરીત તેક્ષણીં ૧૨૬
 મીષ્માપાસોની કદાં જય આઝાંસી કવળ-કાઠીં ન હોય
 માઝે વંધૂ આણિ હેરાય મીષ્માસી પરામવૂં ન શકતી ૧૨૭
 તરી આડકેં શ્રીકૃષ્ણનાથા મજ રાજ્ય નલગે હેં સર્વથા
 મી વનામાજી તલ્લતા જાઝનિ તપ આન્વરેન ૧૨૮
 શ્રીકૃષ્ણ મ્હણે વૌધે વંધૂ તુઝે અસતી વલ્લસિંધૂ
 આળી પરાક્રમી રાજે પ્રબુધુ રાયા અસતી તવ-સંગીં ૧૨૯
 ત્યાસી જરી આટોપેના તરી મજમતી દેઈ આઝા

भीष्मपर्व.

१७७

सुदर्शन सोडोनी चेक्षणीं संहारीन दुष्टांसी	१३०
मी भक्तजन-सहाकारी प्रहाद रक्षिला नानापरी	
दावात्री गिळिला निर्धारीं रक्षिले गाड गोपाळ म्या	१३१
शिकाधारीं सहस्त्रनयन जेव्हां वर्षला गोकुळीं घन	
अंशुळीवरी गोवर्द्धन सप्तदीन धरिला म्या	१३२
रात्रीमाजी मथुरापुरी नेली द्वावतीमाझारीं	
मग धर्म म्हणे ते अवसरीं तुझेन निर्धारीं पै आम्हीं	१३३
तूं अनाथनाथ हृषीकेशी निजोंगे भक्तांसी रक्षिसी	
अवतार धरुनी पृथ्वीसी संकटीं धांवसी आम्हातें	१३४
तुझेनी श्लाघ्य आम्ही पूर्ण तेव्हां म्हणे जगजीवन	
युद्धापूर्वीं तुम्हांकारण काय गंगा-नंदन बोलिला	१३५
धर्म म्हणे जी जगजीवना पुढें येईं भेटीकारणा	
जयप्राप्तीच्या ते खुणा सांगेन ऐसें म्हणोनी	१३६
तरी भीष्म-भेटीसी आतां धर्म म्हणे जायें तत्वता	
जयप्राप्ती श्रीकृष्णनाथा भीष्मालागीं पै पुसूं	१३७
तेव्हां धर्म भीम अर्जुन नकुळ सहदेव श्रीकृष्ण	
रजनीमाजी साहीजण भीष्म-शिबिरा पातले	१३८
भीष्म पाहोनी पंडुनंदन घालिती पांचही लोटांगण	
भीष्म मस्तक आघ्राणोन उठविलें तेव्हां पांचांसी	१३९
भीष्म श्रीकृष्ण पाहोन उबोनि घाली लोटांगण	
चरणीं मस्तक ठेवुन त्रैलोक्य पूजन पै केले	१४०
मग भीष्म अपार स्तवन करुनी म्हणे हे जगजीवन	
श्रमविलें तुज चक्र धरवुन रणांगणीं दयाळा	१४१
तो अपराध क्षमा करुनी मज क्षेम दीजे चक्रपाणी	
श्रीकृष्ण म्हणे भीष्मालागोनी रेंवेवा कवळोनी चहूंभुजे	१४२

श्रीकृष्ण म्हणे गंगासुता मज श्रम नसे सर्वथा
 त्यांतही क्षात्रधर्म तत्वता विहीत रणीं पैं असे १४३
 आणी भक्तजन मी सहाकारी जैसी इच्छा असे जया अंतरीं
 तैसी सिद्धी पाववीं मी हरी अपराध निर्धरीं नाहीं तुझा १४४
 आणी म्हणे सर्वेश्वर धन्य तूं एक महाशूर
 तुजऐसा या पृथ्वीवर आन वीर होईना १४५
 मग भीष्म म्हणे पूतनारी माझी पांचही बाळें जतनकरीं
 वेल्हाळ माझे श्रमले समरी युद्धकरितां बहुतांसीं १४६
 वत्सें वनवासीं श्रमलीं सवेंची युद्धावरपड झालीं
 असा धर्म बद्धांजुडीं उभा ठाके भीष्मापुढें १४७
 धर्म म्हणे आम्हासी जय महाराजा केसा प्राप्त होय
 तूं महावीर प्रतापसूर्य आकळसी केसा आम्हातें १४८
 मग भीष्म म्हणे जय जाण कृतांतासी नव्हे मजपासून
 मग इतरांसी प्राप्त कैसेन होईल समरीं सांग पैं १४९
 परी एक मार्गेकरूनी सत्य तुम्हांसी जय होईल प्राप्त
 तोही सांगतसें निश्चित समरागारीं युद्धीं पैं १५०
 शिरवंडीसी पुढें करुन पाठीसी असावा अर्जुन
 समरीं मजवरी टाकितां बाण जय-प्राप्तीस कारण हेंचि पैं १५१
 मी शिरवंडीशीं युद्धनकरीं सहसा बाण न टाकीं त्यावरी
 पूर्वद्वेषें जाण निर्दरीं भार्गव वर दे त्यातें १५२
 आणी प्रथम रघू मग पंड ऐसियावरी नसोडीं अचंड
 मी सहसा बाण धर्मा उघड हेंचि गूढ वर्म जाण पैं १५३
 तेव्हां जन्मेजय सुनीतें म्हणे शिरवंडी-द्वेष भीष्मातें
 भार्गवें दापिलें कौणनिमित्तें तें मज निश्चितें सांगिजे १५४
 ते कथेचा कथार्थ सांगिजेल पुढें निश्चित

भीष्मपर्व.

१०९

तेव्हां भीष्मासी वंदुनी पंडूसुत स्वशिविरातें पावले १९५
 धृतराष्ट्रासी म्हणे संजय ऋषी ऐसें वर्तले रण-भूमीसी
 आजिचे या नवमदिवसीं तुढें परियेसीं कुरुराया
 जन्मेजयासी सांगे सुनी तुढें भीष्म शरपंजर श्रवणीं
 प्रेमें ऐकतां कलिमलां धोणी होऊनि जाय क्षणार्धे १९७
 श्रीगुरु प्रभु विश्वंभर सुभानंत तथाचा किंकर
 श्रोतयां विनवी जोडोनी कर कथार्थ सादर श्रवणार्थ १९८
 इतीश्रीमन्महाभारथे श्रीव्यासगुरुविरचिते
 भीष्मपर्व रसाळ-ग्रंथे श्रवणसुरेवं प्यावें पै १९९

अध्याय ३३

जन्मेजयासी म्हणे ऋषी वैशंपायन ज्ञानरासी
 शिरवंडीजन्म आणी भीष्मासी परियेसीं त्यासीं द्वेष झाला १
 शिरवंडी-हस्तें भीष्मासी निधन म्हणोनी शापावयासी
 भार्गवें कोणें निमित्तेसीं तेंही सादरें श्रवण करीं २
 प्रतीपरायाचा नंदन तो भीष्म-पिता परियेसीं जाण
 पूर्वज तुमचा शंतनू पूर्ण पराक्रमी आन तैसा नसे ३
 त्याणे वरिलें गंगेसीं प्रथमसंबंधीं परियेसीं
 अष्टवसू तिच्या गर्भासीं आले जाण पै रया ४
 त्यांत एक भीष्म देखिला येर सातांचा उद्धार केला
 स्वयें स्वतोयीं तेवेळा उत्पन्न होतांची जाण पै ५
 तथा शंतनूशी भीष्मातें देऊन जाह्णवी अष्टव्य तेथें
 झाली तेव्हां शंतनूतें गंगाविरहें त्रासिलें ६
 राज्यवैभवं सुरष नव्हे जाण म्हणुनी वसे महाकानन

गंगा-सुरतदुःख आठवून होय उदासीन क्षणक्षणां ७
 तेव्हां भीष्मासी भार्गवाहातीं जान्हवी ओपी विद्येनिमितीं
 भार्गवें धनुर्वेदादी भीष्माप्रती सिकविले प्रीतीकरोनियां ८
 प्रौढ होतां भीष्मासी राज्य चालवीतसे न्यायेंसी
 शंतनूनें बिरह ज्वरासी प्राप्त होउनी बनीं फिरे ९
 दाही दिशा हिंडे राजेश्वर दाशकन्या सत्यवती सुंदर
 तीसी पाहोनी केला विचार कवणाची कोण वर्ण म्हणोनी १०
 ती म्हणे मी दाशराजकन्या ऐकोनी शंतनु तीजकारणा
 म्हणे मज बहनी माझ्या सद्गता राहें सुंदरी वैभवे ११
 तेव्हां सत्यवती म्हणे पित्यासीं राया विचार पुसें परियेसीं
 मग शंतनु जाऊनि दाशासीं म्हणे सत्यवतीसी मज अर्पे १२
 कैवर्तकें शंतनुसी तेक्षणीं पूजोनि बैसविलें आसनीं
 म्हणे राया एक संशय मनीं माझे चेतसेमहाराया १३
 ते निरसीं तरी माझी कन्या सुगंधी वरील तुज मान्या
 आणी चक्रवर्ती तूं भूरमणा इच्छिती तें येक्षणीं मिले १४
 मग शंतनु म्हणे कैवर्तका कायसी तुजला आशंका
 दाश म्हणे स्वामी नरनायका सांगतो ऐका नेम असे १५
 ममकन्येउदरीं तबवीरें पुत्र होतील जे निश्चये
 ते वंशधर आणी ऐक्यें राज्य धरही त्यां कीजे १६
 हें जरी कळनि देसी माक तरी हा विचार घडेल देख
 ऐकतां शंतनु निःशेख न बोले वाक्य एकही १७
 मग विचारी शंतनु मनीं म्हणे भीष्म वडील गुणीं
 दाऊनी कनिष्ठ राज्यासनीं बैसवितां जनीं अपकीर्ती १८
 आणी भीष्मबुद्धि चतुर असोनि पितृभक्त उदार
 त्याहीवरी भार्गवें धनुर्धर विद्येसी निपुण पै केला १९

भीष्मपर्व.

१८१

ऐसिया भीष्मातें उपेक्षनी कैसी कनिष्ठासी राजधानी
 देऊं म्हणोनी आपुले मनीं विचारीत शंतनु असे १२०
 मग उठोनी चालिला नृपनाथ परी सुगंधीसी वेधलें चित्त
 सुरतसंग आवबुनी भ्रमित होय क्षणांत शंतनु पै २१
 टाकिला राज्यकारभार सदा राहे चिंतातुर
 भोजन-पानादी विचार करितां अव्यवस्थित पै दिसे २२
 क्षणीं पुत्रासी उमज पडेल म्हणोनी राजा सादर तेवेळ
 परी स्त्रीकामें करी तळमळ होतसे विव्हाळ क्षणेंची पै २३
 तेव्हां भीष्म पित्यासी नमूनि म्हणे काय चिंतिसी
 वारंवार उदास होसी किमर्थ मजसीं सांग राया २४
 ऐकोनी भीष्माचे बोल राजा उगा राहे तेवेळ
 मग तो भीष्म बुद्धिकुशळ उमजला नृपालमनीचें २५
 म्हणे पित्यासी गंगा-धिरह झाला तेणें राजा बाट्य
 नबोले मजसीं हा निश्चय करुनी विचारी मानसीं २६
 तेव्हां भीष्म म्हणे पित्यातें काय विचारिसी आपुल्या चित्तें
 तें सांगावें जी मातें तें मी निश्चितें करीन २७
 जें अजिंक्य असे सुरवरां तें आणीन मी सत्वर
 पितृकाजास्तव मी लुरा देहाचाही करीन २८
 जें जें सांगसील मज राजा तैसें करीन निश्चय माझा
 ऐकोनी पुत्र-वचन सहजां शंतनु राजा बोलत २९
 म्हणे पुत्रा हेक वचन मज चिंता बाटे गहन
 भारतीवंश हाची पूर्ण मंडप थोर मज वाटे ३०
 त्यासी तूं एक स्तंभ जाण म्हणोनी रवेदभरित माझें मन
 तरी तुज पाविराखे बंधुगण नाहींत म्हणोन बहू चिंता ३१
 जरी तुज मागें सहोदर असते तरी मी सुखनिर्भर

- भारथीकुळ शोभते तर बहू थोर जाण पुत्रा ३२
- मग भीष्म म्हणे द्विजांकारण प्रधानासमवेत तेक्षण
- राजपुत्री शोध करुन पित्याकारण आणावी ३३
- ऐकोनी भीष्माची वाणी पिता संतोषे आपुलें मनीं
- मग ते द्विजासी बोलावुनी सांगे शांतनु तें धर्मा ३४
- म्हणे राजकन्या किमर्थ शोध करणे नलगे हो सत्य
- कैवर्तक-दाश-गृहीनिश्चित असे कन्या सुगंधी पै ३५
- ब्राम्हण म्हणती भीष्मासी कन्या असे दाशगृहासी
- राजा वेधलासे तियेसी जे सुगंधीनामें जाण पै ३६
- मग भीष्म प्रधानजनेसी आणी ब्राम्हण ज्योतिषी
- संगें घेउनी दाश-गृहासी गेला असे सत्वरें ३७
- दाशें करोनी आसन उपचार म्हणे किमर्थ आलेत जी साचार
- भीष्म म्हणे तव कन्या सुंदर सुगंधी मसित्यासी देइजे ३८
- कैवर्तक म्हणे भीष्मातें मम कन्या शांतनुतें
- दिधळिया मज निश्चितें संतोष चितें माझ्याही ३९
- परी एक असे मजला आर्त ती पुरवावी देउनी शपथ
- भीष्म म्हणे मज सांग सत्य पुरवीन निश्चित दाशराजा ४०
- कैवर्तक म्हणे भीष्मासी मम कन्या-पुत्र राज्यधर वंशीं
- ऐसें जरी तूं करिशी तरी तव पित्यासी देइन कन्या ४१
- आणी तुजसमान तुझे पुत्र होती बळियाढे भिषिच
- तेही बळें हरुनी भू सर्वत्र मरकन्यापुत्रां वासिती ४२
- तरी यासी भीष्मा अवधारीं भाक दावी माझे करीं
- मग भीष्म म्हणे ते अवसरीं दाशकैवर्तकासी राजया ४३
- मसित्याकारणें आजिचेनी मी व्रतरथ राहेन हे अवनी
- सकळ स्थिया त्याजननी जाहूवीसरी पै मातें ४४

भीष्मपर्व.

१८३

आणी तव-कन्या-पुत्रासी राज्यां स्थापीन परियेसीं
 राज्यधर वंशधर निश्चयेसी तेची करीन घे भाक ४९
 ऐसें प्रमाण दासकरीं हेऊनि घेतली कुमारी
 सुसुहूर्ते ते अवसरीं शांतनुसीं लग्न झालें ४६
 तेव्हां भीष्में प्रमाण दासासी दीधलें तें श्रुत शांतनुसी
 परम उल्हासें भीष्मासी वरद वदला शांतनु ४७
 म्हणे पुत्रा मजकारणे नेम नेमिला तुवां कठिणें
 तरी घेइं कां वरदानें जेकां सुरवरां भलोटे पें ४८
 तूं इच्छामरणी पें होसी स्वबळें शार्ङ्गधर जिंकिसी
 स्वमुरखें वर्णिल तृषीकेवी तुझिये कीर्ती-बळ-दौर्घ्य ४९
 आणी हरिसमुरख सुक्ती भीष्मा तुज घडेल निश्चिती
 यापरी भीष्मासी वरदोक्ती शांतनुराये दीधली ५०
 असो शांतनुवीर्य सत्यवती-उदरीं दोनी पुत्र झाले असती
 चित्रांगद विचित्रवीर्य क्षिती बाळकें निश्चिती पें असतां ५१
 प्रौढ नहोतां दोषे पुत्र शांतनु पावला परत्र
 कर्म क्रियाही सर्वत्र . भीष्में केले तेथवां ५२
 बंधु प्रौढ होय तंववरी भीष्में राज्य रक्षिलें वरी
 प्रौढ होतां चित्रांगद करी गंधर्वीं समरीं वधिलें तथा ५३
 मग विचित्रवीर्य राज्यां स्थापिला तेव्हां लग्ननिश्चय मांडिला
 भीष्में तिषी कन्या तेवेळां जिंकोनि आपिल्या स्वयंवरी ५४
 काशिरायाच्या तिषी कन्या बंधुसी योजिती तथा धन्या
 एक अमान्य दोषी मान्या अंबिका आणी अंबाळिका ५५
 तिसरी ते अंबा भीष्मासी म्हणे विचार एक परियेसीं
 म्या मनीं वरिलें शाखासी वरितां विचित्रवीर्यासी अभिचार घडे
 ते सती शिबिकाखट तेक्षणीं शाख-नगरीं धाडिली बहुमानी

तेव्हां अंबिका अंबालिका दोनी विचित्रवीर्यासी वरियेल्या ५७
 अंबा जाउनी शाल्वाप्रती म्हणे ऐकें शाल्व भूपती
 तुज वराबें म्हणोनि चिंतीं संकल्प करुनी पें आले ५८
 शाल्व म्हणे तिजकारणे भीष्में जिंकिलें तुजला पणें
 म्या वरितां तुज दोषी होणें म्हणोनी तेणें धिक्कारिली ५९
 मग ते शोक करी ते अवसरीं आलीअसे हस्तनापुरीं
 भीष्मासी म्हणे मधुरोत्तरीं शाल्व नवरी पें मातें ६०
 म्हणे तुवां जिंकिला माझा पण तरी तूं अंगिकारीं मजलागुन
 भीष्म म्हणे भलतें वचन येउनी जल्पसी मजपुढें ६१
 धिक्कारितांची भीष्म दैवें अंबा तपोवनीं मग भंवे
 रवेद अद्रुत होऊनियां जिवें स्नान वदनें दुःख करी ६२
 मग ते भार्गवा शरण गेली मानसीक व्यथा निवेदिली
 भार्गव म्हणे चिंता बाळी सहसा नकरीं पें आतां ६३
 भीष्म माझा शिष्य असे तुज भतार करीन निःशेषें
 नायके जरी तो वचन ऐसें तरी त्यासरिसे प्राण घेऊं ६४
 तेव्हां भार्गव गेला गजपुरा भीष्मासी म्हणे वरीं हे दारा
 भीष्में नमुनी भार्गव-वरा म्हणे अवधारा गुरुमूर्ती ६५
 म्या पितृकाजें व्रताचरण ब्रह्मचर्य धरिलें निर्वाण
 तें असत्य गेलिया प्राण नकरीं जाण गुरुवर्य ६६
 ऐकतां क्षोभला क्षत्रियअरी म्हणे भीष्मा ऐक निर्धारीं
 अविलंबें इजला वरीं नातरीं समरीं हो उभा ६७
 मग भीष्में वंदुनी गुरु-चरण म्हणे सिद्ध होतो माजवा रण
 तेव्हां भीष्में सकळ सैन्य चालविलें जाण कुरुक्षेत्रा ६८
 तेव्हां दोघेही संग्रामा करिती निर्वाण राजोत्तमा
 सप्तदिनपर्यंत गरिमा युद्धसीमा पें झाली ६९

भीष्मपर्व.

१८५

स्वर्गीहूनी भीष्मासी शांतनु देत रात्र्यासी
 आणी वदला भीष्मासी समरीं पावसी जय पूर्ण ७०
 अनावर युद्ध सप्तदिन होतां दोघांसी निर्वाण
 तेव्हां भीष्में निर्वाणबाण शांतनुदत्त घेतला ७१
 म्हणे भार्गवा गुरुमूर्ती तुवां त्रयसप्तवेळा निश्चिती
 निःक्षत्री केली असे क्षिती तरी तें मजबती नचाले ७२
 म्हणोनी तो बाण गुणी लावुनी ओढिलासे कर्णी
 मंत्रबीजें उच्चारोनी लक्षिला भार्गव तेधवां ७३
 बाण नव्हे तो कृतांत काळ कीं महाविषाचे रवळाळ
 कीं वालुकीसुरवींचा विषानळ कीं तें हळाहळ नेणवे ७४
 तथा बाणाचें तेज अद्भुत नेणो ब्रह्मांड आस करीत
 सुरवरां वर्तला आकांत विमानें समस्त लपविती ७५
 तेव्हां भार्गवाचे पूर्वज भार्गवासी म्हणती युद्धकांज
 भीष्मासीं नकरीं तुज जय प्राप्त नव्हे कधीं ७६
 भीष्म बाण सोडुं पाहात तों नारद आलाअसे तेथ
 भीष्माचा धरिला हस्त अकरमात तेक्षणीं ७७
 म्हणे भीष्मा करिशी काये भार्गव तुझा गुरु होये
 असतां निर्वाण अस्त्र पाहें गुरुवरी सहसा नटाकीं ७८
 मग भीष्में आवरिलें अस्त्र पूर्वजवचनें भार्गव नेव
 कोधें रक्तवर्ण करोनी बळक शापशास्त्र मोकळी ७९
 म्हणे भीष्मा इच्छा हसतें मृत्यु पावसील निश्चितें
 भार्गव म्हणे अंबे समरातें जवही नाहीं मजळा ये ८०
 मग उद्दिग्धमनें अंबा तेथ शोक करी अत्यद्भुत
 तेव्हां निश्चय करोनी जात तपश्चर्ये महावनी ८१
 बहुकालपर्यंत तपश्चर्या करितां गंगानीर-टाया

तेव्हां जाहूवी येऊनियो अत्यक्ष अनुवादे अंबेतें ८२
 म्हणे किमर्थ येथें सुंदरी तपश्चर्या करिशी निर्धारीं
 सांग म्हणतां ते अवसरीं अंबा बोले तिजप्रती ८३
 भीष्म-हनन माझेनि हातें व्हावें म्हणुनी तप निश्चितें
 करितें बहुकाळ मी येथें ऐकोनि गंगेतें कोप आला ८४
 म्हणे एक माझा नंदन त्यासी करुं भावीत हनन
 तरी घेईं कां शापवचन एकतपपर्यंत निर्दये ८५
 महाभयंकर होई ओहळ षण्मास जळ षण्मास निर्जळ
 महाभयंकर होसी तत्काळ म्हणोनी गुप्त झाली गंगा ८६
 हादशवर्षे भयानक नदी भोगिले तीणें शाप वादीं
 मग ते पूर्वरूप पावोनी तधीं तपश्चर्या आचरत ८७
 यापरी तिणें त्याक्षणीं विफळ मनोरथ जाणोनी
 देह टांकी चेतवोनी अग्नी परी भार्गव-वरें नजळे पै ८८
 तेव्हां अग्नी तीतें रक्षित कांहींकाळें वर्तलेसे अद्भुत
 क्षोण-दुःखें दुपद जात याजउपयाजा शरण ८९
 क्षोण-हननाच्या मिसें यज्ञ आरंभिला परियेसें
 यज्ञवेदीपासोनी विशेषें पुत्र कन्या पै झाली ९०
 द्रौपदी आणी धृष्टद्युम्न तेथ झाले पै निमणि
 तैसेंची शिखंडी उत्सन्न संतोषेन अन्न देतसे ९१
 दुपदामनीं आल्हाद शेर आशीर्वाद देतो ऋषेश्वर
 तेव्हां अशरीरिणी वदे गंभीर दुपदासी सादर ऐक म्हणे ९२
 म्हणे तिघें झाली निमणि ऋषीकूपे यज्ञवेदीपासोन
 ऐक त्यांचें गुण-नाम-करण सभाग्य पूर्ण तूं राधा ९३
 धृष्टद्युम्न वधील क्षोण द्रौपदी वरील पंडुनंदना

भीष्मपर्व

१८७

शिखंडीहस्ते गंगानंदना मृत्यु जाण भविष्य असें ९४
 ऐसें बोलोनी तेक्षणीं तटस्थ झाली पैं अशरीरिणी
 दुपद अंतरीं आल्हादोनी गोरविले कृषी मानी धनी ९५
 वैरांपायन म्हणे राजयातें शिखंडीजन्म कथिलें तूतें
 आणी भीष्मभार्गवातें वैरही निश्चितें कथिलें ९६
 तुझिया अश्रुनिमित्तेंकरुन पुन्हा कथिलें तुजलागोन
 आदिपर्वीं हें पूर्वकथन केलें असे तुज राया ९७
 असो पुढें भीष्म-दार-पंजर राया ऐकें होउनी सादर
 दाहावा दिन प्राप्त झाल्यावर घडला विचार तो ऐकें ९८
 सूर्योदयीं स्व-धर्मचार सत्कर्मे सारोनी सकळ वीर
 गजीति वाद्यगजरें सत्वर सेना पातल्या कुरुक्षेत्रीं ९९
 मार्गशीर्षकृष्णसप्तमी दानें देउनी द्विजा नेमी
 युद्धासी पातला पराक्रमी भीष्माचार्य प्रतापें १००
 सकळपरिवारें वेष्टित बागीसमाहारथियां-समवेत
 वाघें वाजबोनी अत्यद्भुत भाट बिरुदें वानिती १०१
 नवदिवस युद्ध होउन सैन्यासी गणिलें असे जाण
 तीन अक्षौहिणी पांडव-सैन्य मृत्यु पावलें जाण राया १०२
 पांच अक्षौहिणी कौरवांचें मेलें म्हणे संजय वाचे
 एवं आव अक्षौहिणी साचें दोंहींदळींचे नासलें १०३
 राहिलें तें सकळही सैन्य घेऊनि पातले कौरवगण
 भीष्माचार्यासी पुढें करुन रणांगणासी पैं आले १०४
 पांडवीं नमुनी श्रीकृष्ण-चरण तूं माय पिता गौत गण
 तुझेन आम्हीं सुरवसंपन्न वृंषि जीवन जीवांचें १०५
 सव्य घालोनी अदक्षिणा सेना पातली समरंगणा
 नंदिघोक रथ तेक्षणा हय जुं पित श्रीधर १०६

वरी चढोनी लक्ष्मीवर कर देउनी रथीं सत्वर
 पार्थसी चढविला उपर लोटिला रहंवर अतिवेगीं १०७
 धन्य धन्य पांडव देशा भाग्य नवर्णवे सहस्त्रसुरबा
 पार्थरथीं द्वारकानायका सारथ्यपणे मिरवे कीं १०८
 आधुलिया दासांचे नीच कर्म स्वये करीत पुरुषोत्तम
 आळस दाकोनी परम हरिरेवे करीत निजांगे १०९
 जो शेषशार्ङ्ग आदिनारायण तो सहस्तीं आकळी हयगुण
 जो पूर्णब्रम्ह अनादी निर्गुण तोची सगुण पार्थ-सारथी ११०
 जो शक्र-सनकादिकां ध्यान शिव धिरेची ध्याती जयालगुन
 जो रुक्मिणी-हृदयाब्ज निधान तो आनंदघन पार्थरथीं १११
 हय हांकीत समर-भूमीसीं सेना-भार चालतां नभासी
 धूळी भरली तेणे सूर्यासी पाहातां कीर्णे नदिसे ११२
 शिरवंडीसी पुढें करुन वेगे निघाले पंडुनंदन
 दुपद पांचाळ धृष्टद्युम्न रक्षिती सर्वही पाठीसी ११३
 मांडिलें थोर युद्ध कदन शिरवंडी करीन म्हणे भीष्म-हनन
 वाघें वाजविती गजरेकरुन नाद गगनीं न समाय ११४
 कौरव-सेनेचा संहार करिते झाले पंडुकुमर
 तें देखोनी गंगाधुन वेगीं रहंवर घेरिला ११५
 भीष्माचें हस्त-लापव गहन देखुनी स्तुतिती पंडुनंदन
 शिरवंडी म्हणे भीष्मालागुन आजि मारीन तुजला रणी ११६
 भीष्म नेदीत प्रत्युत्तर त्यावरी नटाकी कदां शर
 शिरवंडीस म्हणे पार्थ वीर तुझे पाठीस मी आहे ११७
 सर्व कौरव मी आवरीन तूं घालीं भीष्मावरी तीव्र बाण
 आजी सोडूं नको जाण जीवेंसीं प्राण घे त्याचा ११८

भीष्मपर्व.

१८९

तंव येरीकडे गंगानंदन पाडीत शरांचा पर्जन्य
 गंगात्मजें हाक देवोन दोनी दळें गाजविलीं ११९
 दाहासहस्र कुंजर लक्ष पायदळ भयंकर
 इतुक्याचा भीष्में संहार करितां हाहाकार पांडव-दळीं १२०
 वाई वाई युद्ध मांडलें कौरववीर सर्वही गोविले
 महा अपशकुन तयेवेळे भीष्मालागीं जाणविली १२१
 पार्थ म्हणे शिरवंडीलागुन भय न धरीं वेगीं सोडीं बाण
 आम्ही सर्वही मिळून तुज भोंवते संरक्ष १२२
 दुर्योधनाचीं देवते रडती सिंहासनासमोरें बोभाती
 चातकातें मोडोनी क्षिती छत्र दुर्योधनाचें पडलें १२३
 दुःशासन पाहे सुकुर त्यांत नदिसे आपुलें शिर
 दुर्योधनाच्या बोरवटें धरावर अपवित्र दिवसा घुंघुं करी १२४
 दुर्योधनाच्या स्त्रिया स्वप्न देखती विधवा स्त्रिया येउन
 मृत्तिका रक्षा हस्तीं घेउन ओंटी भरिती आग्रहें १२५
 मंगळदायक दिव्य राकुन धर्मासी दाविती जय कल्याण
 असो भीष्मावरी शिरवंडी बाण कोधें टाकीत अतिवेगें १२६
 महाप्रलय भीष्म करी पांडवदळ तेव्हां संहारी
 धर्मा ऐक म्हणे ते अवसरीं देवव्रत बोलतसे १२७
 हें मी शर टाकीन जाण अच्युतपदाव्रती जाइन
 तुम्ही अवघे वीर मिळोन मजवरी शर टाकावे १२८
 शिरवंडी टाकीत बाण उगाच सोसीत गंगानंदन
 त्यासी आडुनी अर्जुन तीक्ष्ण मार्गण मोकळीत १२९
 पांडवदळींचीं रितीं वाहनें बहूत केलीं गंगानंदन
 न शरत भीष्माविधा भेणें वीर पळती दशदिशा १३०

शिरवंडीचे हळवार बाण लागतां हांसे गंगानंदन
 मग दिव्यास्त्र महा दारुण भीष्मे बाणीं स्थापिलें १३१
 तें अस्त्र देखोनी गहन शिरवंडीआड लपे अर्जुन
 मग देवव्रतें आवरुन निजस्थानीं ठेविलें १३२
 कल्यांतीचा भास्कर तैसा दिसे गंगाकुमार
 मग पार्थे टाकुनी तीव्रशर सर्वांगीं तो खिळियेला १३३
 भीष्म आंगींचें कवच पुण्यरूप गळोनि पडलें आपें आप
 शिरवंडी होवोनी सकोप दहा बाण सोडिले १३४
 ते खडतरले भीष्माच्या हृदयीं सारथी रथ छेदिला तेसमयीं
 ध्वज घोडे तेही लवलाही शिरवंडीनें मारिले १३५
 एकाच बाण-घाथेंकरुन पांच-पांडवांचीं शिरें छेदुन
 क्षणांत टाकणार गंगानंदन परीं तें मनीं नधरीच पें १३६
 पुढें घावया तिळांजुळीं एवढेच उरतील कुळीं
 ऐसें जाणुनी हृदयकमळीं भीष्म नमारी त्यांतें १३७
 येतां शिरवंडीचे बाण म्हणे हे लागती जैसे तृण
 हे पार्थाचे बाण परम तीक्ष्ण शरीर भेदोनी पुढें जाती १३८
 प्रसूति-समयीं सृगेंद्री देखी पृष्ठी फोडोनी निघे शावका
 तैसे पार्थाचे बाण निःशेषा भेदूनि जात कळेवरा १३९
 शंतनुरायाचा घर जाण स्वइच्छेनें पावसी मरण
 म्हणोनी तो गंगानंदन अवध्य वीर सर्वांसी १४०
 तंव अष्टवसु आणी सप्तक्रुषी उत्त आले भीष्मापासीं
 म्हणती आतां ज्ञानरासी सीमा युद्धाची कीं झाली १४१
 महायोगिया वीरा भीष्मा आतां चालावे निजधामा
 विमानाहोनी सुत्रामा सुमन-संभार वर्षती १४२

भीष्मपर्व.

१९१

तों क्रोध आणी मद मत्सर भीष्में टाकिला सत्वर
 देव करिती जयजयकार तेव्हां नव वार सोडी शिरवंडी १४३
 पार्थे वीस टाकिले बाण परी आनंदरूप गंगानंदन
 तंव दहावा दिवस संपूर्ण झाला ऐसें पाहिलें १४४
 पार्थाच्या रथाकडे पाहुन हृदयीं रेखिलें श्रीकृष्णध्यान
 किरिट-कुंडलें-मंडित वदन झळकत स्यंदन दिव्य तेजें १४५
 कोस्तुभ अपार वनमाळा पीतवसन कटीं मेखळा
 चतुर्भुज घनसांवळा हृदयीं रेखिला भीष्मदेवें १४६
 सूर्यास्तमानीं जाण भीष्में स्तवन अपार करोन
 वारंवार हरिवदन पाहोन होत आनंदघन रणभूमीं १४७
 मग स्मरिला पितृवरदा सुरवीं वणीति गुणानुवादा
 द्वारकाबिहारिया आनंदकंदा पांडवरक्षका कमळेशा १४८
 ऐसे अनेक गुण आठवुन हरिरूपीं भ्रमरप्राय मन
 वारंवार सद्गद होउन निहाळीत वदन पुनःपुन १४९
 तों सूर्यास अस्तमान झाला तैसा भीष्म रथारवालीं पडला
 शरपंजरीं पडला कंपित झाला भूगोळ तेव्हां १५०
 सोडावा जों प्राण तरी थोडें उरलें दक्षिणायन
 अंतरिक्ष ध्वनी झाली पूर्ण आतांच शरीर सोडुं नको १५१
 मग चाप बाण तेवेळें भीष्में भूमीवरी ठेविलें
 तों महर्षी सर्वही धाविनले भीष्म दर्शन घ्यावया १५२
 गुप्तरूपें ऋषी येउन भीष्मासी करिती प्रदक्षणा
 विमानाहोनी देवगण पुष्पें टाकीत क्षणक्षणा १५३
 इकडे कौरव-दळीं आकांत द्रोणाचार्य शारद्वत
 दुर्योधनादी राजे समस्त शोकार्णवीं बुडाले १५४
 वाटे बुडालें समय त्रिभुवनीं पडला आधार

पांडवदळीं आनंद थोर वाद्यध्वनी एकघोषें १९५
 भीमें मारिली आरोळी दोनीदळीं गडबड झाली
 भीष्मालागीं पांडवदळीं शोक करिती सर्वही १९६
 जो भक्ति-ज्ञान-वैराग्य-युक्त ब्रम्हचारी जैसा रुक्म हनुमंत
 पुण्यपरायण रणपंडित ऐसा पुन्हा न होय कीं १९७
 म्हणती जळो हा क्षात्रधर्म पडला महाराज वीर भीष्म
 ज्याचें प्रातःकाळीं घेतां नाम महापातकें भस्म होती १९८
 चिंताघ्नीत आहळला कर्ण म्हणे गेलें भीष्मासारिखें निधान
 दुर्योधन आणी दुःशासन अशु गळविती अधोवदन १९९
 कौरव पांडव राख्त्रें देवुनी आले भीष्माप्रती तेक्षणीं
 पाय मस्तकीं वंदोनी करिती शोकें प्रदक्षिणा १९०
 धर्म आणी दुर्योधन सुंद सुंदरी अधोवदन
 नकुल सहदेव भीमार्जुन नेत्रीं जीवत तुळिती कीं १९१
 तेव्हां श्रीकृष्ण दृष्टीसी देखुन करीत वारंवार भीष्म नमन
 हरी म्हणे तूं धन्य धन्य जासी उद्धरून देवव्रता १९२
 तूवां जिंकिलें इंद्रियांसी तूं प्रहादासम मज होसी
 तूं व्रतस्थांमाजी व्रती अससी धन्य तूं एक वंशीं भारथी १९३
 ऐसा गौरव करून बोलतां भीष्म म्हणे जी दीनानाथा
 समरीं प्राण तुज देखतां जातां मोक्ष शाश्वत असे १९४
 वारपंजरीं देवव्रत परी शीर रवाळीं लोंबत
 म्हणे सज उशी घारे खरित शिरासी टेंकण येधवां १९५
 उत्तम उशी आणी दुर्योधन पाहोनि बोले गंगानंदन
 म्हणे पाहा माझे आधुरण उशी आणुन तें शींच द्या १९६
 भीमें पार्थाकडे माहोनी म्हणे कृष्णसरव्या मजलागोनी
 तूतरी उशी दे आणुनी श्रीष्ठा भरणी लोंबती रे १९७

भीष्मपर्व-

१९३

मग पार्थे गांडीय चढबुन तीनबाणांची तिकडी करुन
क्षणमात्रें शर सोडुन ग्रीवा उंचलोण सांवरिली १६८
भीष्म म्हणे सुलक्षणा अर्जुना उत्तम उसी दीधली सुजाणा
धिजय-कल्याण-वैकुंठराणा तुजला रक्ष सर्वदाही १६९
स्वसत्ता स्वयें उत्तरायण तंववरी मी नसोडीं प्राण
ऐसें बोलतां गंगानंदन ऐकोनि धन्य म्हणती सर्व १७०
तेव्हां दुर्योधन वैद्य आणित पाहोनि हांसे देवव्रत
मी समरंगणीं झालों मृक आतां वैद्य कासबा ये १७१
दोहींदळींचे वृषवर भीष्मासी अर्पिती पूजासंभार
प्रदक्षिणादीक नमस्कार करोनि जाती स्वस्थाना १७२
सकळ प्रजा अठरा याती भीष्मदेवा येउनी नमिती
गांवोगावींच्या नर युवती पाहों येती महाराज तो १७३
भीष्म होउनी तृषाक्रांत फोरवांसीं उदक मागत
तंब ते सुगंध उदक आणित नघेची देवव्रत तें तेव्हां १७४
म्हणे बोलावा रे अर्जुन तों उभा ठाकला तो येउन
म्हणे सरवया पाजवीं जीवन म्हणतां बाण लावी युष्मीं १७५
भीष्मासमीप दक्षिणभाग पाहून धरणी फोडिली मारोनि बाण
भागीरथीचें दिव्य जीवन कारंजा तेथें लाविला १७६
धार मुरवीं पडतां तात्काळ तेणें सर्बांग झालें शीतळ
जान्हवीतोय औषधी निर्मळ दुःख सकळ विसरला १७७
भीष्म म्हणे रे पार्था अमित-तेज-गुण-भरिता
श्रीरंगप्रिय सुभद्राकांता धन्य वंश तुझेनी १७८
दुर्योधन पापेंकरुनी स्वकुळ ठाकिल जाबुनी
तुम्ही पांच पंडुतनय गुणी भय नाहीं काहीं तुम्हातें १७९
सुर्योधनासी म्हणे देवव्रत अजोनीतरी करीं स्वहित

- मित्र करोनी पंडुसुत सुखरूप नांदें कां १८०
- दुर्योधन दुराचार सहसा नेदी प्रत्युत्तर
असो मग तो गंगाकुमर नाममाळा जप करी १८१
- तेव्हां अर्जुनाचें स्तवन राजे करिती अवघेजण
भयें आणी आश्चर्येकरुन कोरव तेव्हां कोंदले १८२
- असो यावरी तो महाराज कर्ण पहावया आला भीष्मात्मागुन
कंठ दाटला नेत्रीं जीवन म्हणे तुजसीं स्पर्धा वाढविली १८३
- मग डोळे उघडोनी देवव्रत कर्णसी करें कुरवाळित
तूं मज भेटलासी येउनी येथ इतुकेन तूं झालों मी १८४
- मज नारदें सांगितलें येउनी कूतीपुत्र तूं सूर्यवर्धेकरुनी
तूं नीचाश्रये निंदिसी वदनीं भगवद्भक्ता पांडवां १८५
- येरवीं तुजसारिरया पवित्र उदार सगुण गुणगोभीर
तूं महाराज प्रताप-समुद्र प्रतिअर्जुन दुसरा पें १८६
- तरी तूं पांडवांकडे जायीं कर्ण म्हणे नघडे काळत्रयीं
मज हें वर्तमान सर्वही पूर्वींचि श्रीकृष्णें श्रुत केलें १८७
- पांडवां सांभाळी द्वारका-नायक तैसा मी कोरवांचा रक्षक
आम्हां क्षत्रियांचें भाग्य देख समरंगणीं पडावें पें १८८
- आतां पांडवांतें जिंकीन कीं समरंगणीं देईन प्राण
माझे अपराध भीष्मा पूर्ण क्षमा करीं आतां यावरी १८९
- मग नमुनी भीष्माचरण स्वस्थळा गेला उदार कर्ण
तैसेचि कोरवसंपूर्ण स्वशिबिरातें पें गेले १९०
- मग तो श्रीकृष्ण द्वारकावासी भीष्मासी म्हणे दृषीकेशी
शिष्यावीण गती कोणासी नाही तरी वचन ऐक १९१
- तुजप्रती मंत्रास्त्रविद्या आहे ती पार्थासी अर्पि पाहें
सखिष्य अर्जुन नरावतारहें, म्हणोनि सांगणें तुज वेदमते १९२

भीष्मपर्व-

१९५

ऐसें बोलतां श्रीकृष्णराये मग पार्थासी बोलविलें भीष्माचार्ये
 मंत्रास्त्रविद्या सर्व पाहें अर्जुनातें दीधली १९३
 भीष्म म्हणे श्रीकृष्णातें त्यां अंगिकारिलें पांडवांतें
 तरी राज्यां स्थापिल्या धर्मातें त्याहस्तें क्रिया करवीं माझी १९४
 धर्मराज तो माझा प्राण कीं धर्ममार्गे याचें वर्तन
 तूं कौरवांचें करिशी हनन तें वर्म गहन मी जाणें १९५
 युधिष्ठिर-प्रतिष्ठापन साधूंचें करिशी प्रतिपालन
 अवतरलासी मधुसूदन दुष्टदंडन करावया १९६
 ऐसी ऐकोनी भीष्मस्तुती प्रसन्न झाला लक्ष्मीपती
 म्हणे भीष्मा चेईं वरदोक्ती अक्षय सुक्ती तुज होऊ १९७
 भीष्म म्हणे कमलापती त्यां वर दीधला मजप्रती
 तरी पूर्वीं कोणासी जाळिली क्षिती मज तेथें यदुपती जाळूनको १९८
 बरवें म्हणोनी जनार्दन भीष्मासी दीधलें भाकदान
 हें पुढां सांगिजेल तुजलागेन शांतिपर्वी जाण राधा १९९
 भीष्म-स्तवराज अनुसृती सहस्रनाम धर्मनीती
 धर्म-भीष्म-संवादोक्ती शांतिपर्वी सर्वही कथिजेल २००
 भक्तांमाजी भक्त परम भागवतीं ज्याचें नाम
 ज्यामुरवींचें सहस्रनाम पठन करितां जन उद्भरती २०१
 व्रतियांमाजी श्रेष्ठ व्रती ब्रम्हचर्य चालविलें नृपती
 ऐकतां परमाश्चर्य चिन्तीं करीत भूपती जन्मेजय २०२
 शूरांमाजी समर्थ शूर तो हा भीष्म म्हणे व्यास योगींद्र
 नेराश्य भागवतीं प्रियकर वचन यदुवीर पाळी ज्याचें २०३
 संजय म्हणे धृतराष्ट्रासी आजी पडला भीष्म रणासी
 पूर्ण पराक्रमी कौरवांसी ज्याणें दशदिन रक्षिलें २०४
 ऐकतां संजयाची वाणी प्रज्ञाचक्ष शोक करी तेक्षणीं

गांधारीही म्हणे आक्रोशोनी नवांचती कोणी पुत्र माझे३०५
 धृतराष्ट्र गांधारी करिती शोक म्हणती भीष्माऐसा गेला देव
 याहीहुनी कायकाय आणि देवणे आम्हासी नेणों की३०६
 शोक करावया सर्वार्थी आम्ही वांचलोंसे निश्चिती
 यदर्थी सांडोनी गेली सत्यवती बद्रिकाश्रमीं स्तुषांसहित३०७
 ऐसियापरी करितां शोक मग विदुर संजय म्हणती देव
 राया नैश्वर सर्वही लोक यया मृत्युभुवनीं सत्य पै २०८
 आणी सर्वोसीं जन्म मरण वारंवार होतसे जाण
 ऐसियासी तूं विचक्षण राया शोक किमर्थ करिती २०९
 भीष्मं पराक्रमें जिंकिले शूर आणि श्रीकृष्णासी केला चक्रधर
 ऐसा पराक्रम केल्यावर मरतां सत्वर सुक्ती होय २१०
 ऐसा क्षत्रियांसी रणांगणीं बोलिला धर्म म्हणोनी
 धर्मसुद्धीं गंगानंदन हानी पावतां मृत्यु तो नव्हे २११
 ययापरी अनेक-दृष्टांतें संबोखिलें धृतराष्ट्रगांधारीतें
 येथोनी भीष्मापर्व निश्चितें संपूर्ण म्हणे संजय २१२
 जन्मेजयासि म्हणे वैशंपायन वारपंजरीं पडला गंगानंदन
 रात्री होतांचि बोलिला वचन श्रीकृष्णासमवेत तेधवां २१३
 म्हणे सर्वही श्रवण करा आतां दक्षिणायन होय जों पुरा
 तोंकाळ प्राण नसोडी निधारी पाहेन खुदासी सकळांच्या३१४
 इतकियांत उन्नरायण होईल तेव्हां सोडीन प्राण
 हरिइच्छे सुक्तीस जाइन पुढें जनार्दन भेटतां २१५
 आतां करितों मी हरिस्मरण मज विक्षेप न करावा म्हणुन
 ऐकतां मग पांडुनंदन स्थाणुकेश्वरीं रक्षिला २१६
 गूढ स्थान निर्मोनि तेक्षणीं भीष्म रक्षिला तयास्थानीं
 रक्षक विचक्षण ठेवोनी गेले स्वस्थानीं पांडव २१७

भीष्मपर्व.

१९७

बारंवार समाचार घेती पंडुनंदन तथा क्षिती
 ऐसैं क्षणक्षणीं येउनी प्रीती जाण भेटती भीष्मासी २१८
 येथोनी भीष्मपर्व समाप्ती झाली जन्मेजया नृपती
 नैमिषारण्यीं ऋषींश्रुती सूत सांगे कथा हे २१९
 एकशत चारी अध्याय यथा भीष्मपर्वचि होय
 ते हे तेतीस अध्यायीं अन्वय भावार्थ भावार्थ काढिला २२०
 पुढां लागलें द्रोणपर्व येथोनी संपलें भीष्मपर्व
 जे होय अपूर्वा अपूर्व सात्वीक अनुभव जाणती २२१
 हें पर्व वाचितां श्रवण करितां शत्रु-क्षय होती तत्त्वता
 संपती संतती श्रवणें आर्तता अंती सायुज्यता प्राप्त होय २२२
 ब्राम्हणासी विद्या प्राप्त क्षत्रियां आगळें शूरत्व
 वैश्यासी धन अद्भुत इच्छिलें पावत दूदही २२३
 श्रवणें होय रोगहरण स्त्रियांसीं सौभाग्य संपूर्ण
 ऐसैं बोलिला वैवांपायन महासत्कारण पर्व हें २२४
 प्रभु-विदेवभर-प्रसादें श्रवणेंदियां नीघती दोंदें
 सुभानंत प्रेमानंदें संतचरणीं विनटला २२५
 इति श्रीमन्महाभारथे भीष्मपर्व समाप्त्य श्रोते
 व्यासेक्त ऐकतां निश्चितें तरती श्रोते संसारभव २२६

समाप्त.